

"הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים" - מה יונה זו
הביאה אורה לעולם, כך ישראל מביאין אורה לעולם
שנאמר: "והלכו גויים לאורך", ואימתי הביאה יונה
אורה לעולם? בימי נח, הדא הוא דכתיב: ותבא אליו
היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה.

שיר השירים רבה א, סה

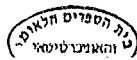
בן-ציון קריגר

יונה, ישראל ואומות העולם

עיון מחודש בנבואת יונה על פי המקורות

ספריית אלינר
הרשות המשותפת לחינוך יהודי ציוני
המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה

ירושלים תשנ"ז

S 97 A 3075

223.857

כל הזכויות שמורות © תשנ"ז - 1997
לבן-ציון קריגר

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני או מכני
לרבות צילום והקלטה,
ללא אישור בכתב מהמוציא

©

Printed in Israel

נדפס בדפוס מאור-ולך, ירושלים

תמונת השער נלקחה מתוך מהדורת פקסימיליה (לונדון 1985) של
תנ"ך קניקוט, שהועתק בקורונה (ספרד) בשנת ה' אלפים רע"ו (1476)

לע״נ גיסי

יאיר יששכר בן ר' שמואל ז״ל

שעלה השמימה בסערה במלחמת יום הכיפורים

כ' בתשרי תשל״ד

תוכן

7	..... על הספר
11	א. למה נכתבה נבואת יונה
	נבואה לגויים
21	ב. יונה בן אמיטי - בנם של ישראל
26	ג. נינוה העיר הגדולה
	נינוה העיר הגדולה - מרכז הכפירה והמרד
	נינוה - מלכות התנין
	הנך יפה רעייתי עיניך יונים
34	ד. בריחתו של יונה
	ולמה ברח?
44	ה. הים - מקום שלא נאמר כבודו שם
	כל האומות הם כמו הים
	הבריחה מן התפקיד - נהיה כגויים כמשפחות הארצות
54	ו. ירידה אחר ירידה
	הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה
	ועצת ה' היא תקום - תפקיד ישראל בגלות
	בהשחיתם דרכם, לא ירדה עליהם אש מן השמים
65	ז. ויתן שכרה וירד בה
	לכו ונפילה גורלות.
	ח. בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו -
69	בירור הלכתי בעניין הגורל
75	ט. וימן ה' דג גדול
	האור הגנוז שבמעיי הדג
81	י. תפילת יונה
	ושב ה' אלוקיך את שבותך ורחמך - ושב וקבצך מכל העמים
87	יא. אשר נדרתי אשלמה - זביחת הלוי'תן
	והראוה היכל ה' - שנאמר: לקצבי הרים ירדתי
96	יב. שנית דברה עמו - שלישית לא דברה עמו
99	יג. ונינוה היתה עיר גדולה לאלוקים
	גודלה של העיר
	ונינוה נהפכת

- 105..... יד. ויאמינו אנשי נינוה באלוקים
 מן העם אל המלך
 מן המלך אל העם
- 111..... טו. תשובת נינוה - שתי גישות
 גישת חכמי ארץ ישראל - תשובה של רמיות
 גישת חכמי בבל - תשובה שלמה
 על ידי התשובה הכל שב לאלוקות
- 118..... טז. תשובת גויים - שלוש שיטות
 א. טוב הי לכל ורחמיו על כל מעשיו
 ב. לא ניתנה תשובה לאומות העולם
 ג. תשובת הגויים אינה מוחקת העוון
- 125..... יז. על כן קדמתי לברוח תרשישה
- 128..... יח. ההיטב חרה לך
- 132..... יט. קיקיון דיונה
- 137..... כ. סוכת עורו של לויטן
 קיקיון = עור (276 בגימטריה)
 להחריב עולמי יצאתם - חזרו למערכתכם
- 148..... כא. סוף דבר
- 151..... ביבליוגרפיה לספר יונה

על הספר

הפרשנים, ראשונים ואחרונים, עסקו רבות בשאלה, מדוע נכללה נבואת יונה בכתבי הקודש, והרי כולה על נינוה ואין בה זכר לישראל? ברצוננו להסביר בספר זה, שאין מקרא יוצא מידי פשוט¹, ויונה הנביא אמנם נשלח להשיב את נינוה בתשובה, אך יחד עם זאת, מהווה שליחותו לנינוה תשקיף ותמצית השליחות של עם ישראל אל אומות העולם, להשיבם אל תחת כנפי השכינה. יונה מייצג את עם ישראל, ונינוה העיר הגדולה מייצגת את המרידה והכפירה בה', שהחלה מאז היתה לעיר גדולה בימי נמרוד ולא פסקה עד היום. מכאן שזיקתה של נבואת יונה לכתבי הקודש ברורה וחד משמעית. בהתאם לכך מעלה הספר על שולחן הדיונים בהרחבה את התפקיד והיעוד של עם ישראל בעולם: "ואתנך לברית עם לאור גויים", ואת הדרכים להגשמתם. במקביל דן הספר בתפקיד אומות העולם כלפי עם ישראל וכלפי הבורא.

ברихתו של יונה אל הים דוקא, ולא לשום מקום אחר ביבשה, מייצגת את הברחה של עם ישראל מתפקידו וזוהותו, על ידי התבוללות בתוך אומות העולם שמקום מושבם במדינות הים. התרחיש בספינה, עם שבעים אנשי צוותה ונוסע אחד ששילם שכר כל הספינה, הוא בבואה נאמנה לקורות את עם ישראל ואומות העולם, בזמן שעם ישראל שרוי בתהליך של בריחה והיטמעות בין הגויים. דרך אגב לומדים אנו על תפקידה של הגולה ועל היותה מכשיר בעל ערך רב להפצת שם ה' בעולם.

בליעת יונה על ידי הדג הגדול הינה תוצאה טבעית של בריחתו, שכן הכלל הוא: או שישראל רודים בדגת הים (אומות העולם) או שהיא בולעת את ישראל ורודה בו.

הפתעה גדולה מצפה לנו עת יתברר, כי דוקא במצולות ים, בבטנו של הדג הגדול, בתוך אומות העולם המשולות לדגי הים, גילה יונה את האור הגנוז לצדיקים לעתיד לבוא, את אבן השתיה ואת היכל ה'. עוד יתברר לנו, שיונה נענה בתפילתו רק אחרי שהבטיח להעלות את הליותו ולזבוח אותו לסעודה הגדולה לעתיד לבוא. נראה שעניינים אלו הם לבנה ומהותה של נבואת יונה

1. בדרך זו נחלך לאורך כל פרשנו. מתד גיסא נשתדל לא לחרוג מפשוטו של מקרא, ומאידך גיסא נראה כיצד יונה מייצג את עם ישראל וכיצד שליחותו הפרטית משתלבת בשליחות הכללית של עם ישראל. בדרך זו יוסברו קשיים רבים.

והם שופכים אור גדול על מגמתה. בהתאם לכך תקבל תפילת יונה, אשר על פניה מעוררת קשיים רבים, משמעות חדשה ומובנת.

תשובתה של יונה, מהירותה ועוצמתה, מעוררת תמיהות רבות. ניסינו לתת הסבר לתופעה מופלאה זאת בהתאם למהלך הכללי של פרושנו.

חרון אפו של יונה אחרי שה' ניחם מגזרתו, טעון הסבר והבהרה, ויותר מתמיהה שתיקתו של יונה כלפי תמיהת ה': ההיטב חרה לך?

כמו כן תמהנו לשם מה זימן לו הבורא קיקיון כשהיה לו צל מהסוכה? ומדוע שימח אותו הקיקיון שמחה כה גדולה? האם קצת צל דוחה כל כך הרבה כעס ומרירות, טענות ומענות?

גם הלקח והקל-וחומר שלימד הקב"ה את יונה באמצעות הקיקיון - קשה ותמוה, וכבר התחבטו בו המפרשים השונים. לדעתנו קשורה סוכתו של יונה עם סיכוך הקיקיון, לסוכת עורו של הליתן, לאור הגנוז, לזביחת הליתן ולסעודה העתידה להיעשות לצדיקים מבשרו. כל אלו יחד שופכים אור גדול וחדש על דברי ה' ועל הנבואה כולה.

במסגרת פרושנו הרחבנו דברים בכמה נושאים (חלקם הלכתיים) שקשורים ישירות לנבואת יונה. כגון: א. כיבוש נבואה. ב. נביא לגויים נתיקד? ג. משמעות הים בתי"ך ובספרות חז"ל. ד. היש תשובה לאומות העולם? ה. תוקפו של גורל בהכרעת דין.

תודה שלוחה למו"ר, הרה"ג אביגדר נבנצל שליט"א, שהואיל בטובו לעבור על כתב-היד והעיר הערותיו החשובות, הערות אשר שובצו בתוך הספר.

נבואי עם הספר

עתה הנה הבאתי את ראשית פרי עמלי אשר נתתה לי ה', לפני צבור הקוראים והלומדים.

ספר זה הוא פרי עמל של שנים רבות. ראשיתו, בשיעורים שנתתי בתור אברך בישיבת הכתל לפני כעשרים וחמש שנה, בפני חברים מקשיבים לקולי, והמשכו ועיקר גיבושו, בשיעורים שנתתי בישיבת ההסדר במעלות, בה זכיתי לכהן כר"מ בין השנים תשל"ו - תשמ"ב. את זיקתי לנבואת יונה ניתן אולי להסביר בכך, שהאדם הוא תבנית נוף מולדתו. ימי נעורי עברו עלי בעמק זבולון אל מול פני הים הגדול ובצל חולותיו. משם עליתי לירושלים סמוך ונראה להר ה', לשאוב מים ממעיני הישועה, ומרבותי הדגולים הרב יעקב הכהן כץ שליט"א, הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א והרב חיים ישעיהו הדרי

שליט"א. מירושלים עליתי למעלות שבנחלת אשר, להשקות את העדרים מבארה של ירושלים. בדרכי זו הלכתי במידה מסוימת בעקבות יונה הנביא (סוכה ה): "יונה הנביא אמו מאשר ואביו מזבולון. מעולי רגלים היה, ונכנס לשמחת בית השואבה ושרתה עליו רוח הקודש".

מאז המשכתי ללמוד וללמד (כי מתלמידי יותר מכולם) את נבואת יונה במכללת ירושלים לבנות, במכללת מרחבים בירושלים, במכללת אורות ישראל, במדרשה לבנות בבר-אילן, ובכולל יום השישי שבישיבת הכתל. לכל האכסניות הללו, לתלמידיהם ותלמידותיהן, תודה וברכה.

עוד אזכיר לטובה ולברכה את ישיבת בני עקיבא שבכפר הרא"ה בה ספגתי תורה ויראה, ובמיוחד את מו"ר הרב משה צבי נריה ז"ל שהיה לי אות ומופת בכל דרכיו.

תודה וברכה לישיבת כרם ביבנה בה עליתי במעלות התורה והיראה, ובמיוחד למו"ר ראש הישיבה הרב חיים יעקב גולדויכט ז"ל ויבדל לחיים טובים הרב משה חיים דימנטמן שליט"א שקרבוני ונטעו בי אהבת תורה ודרכי לימוד.

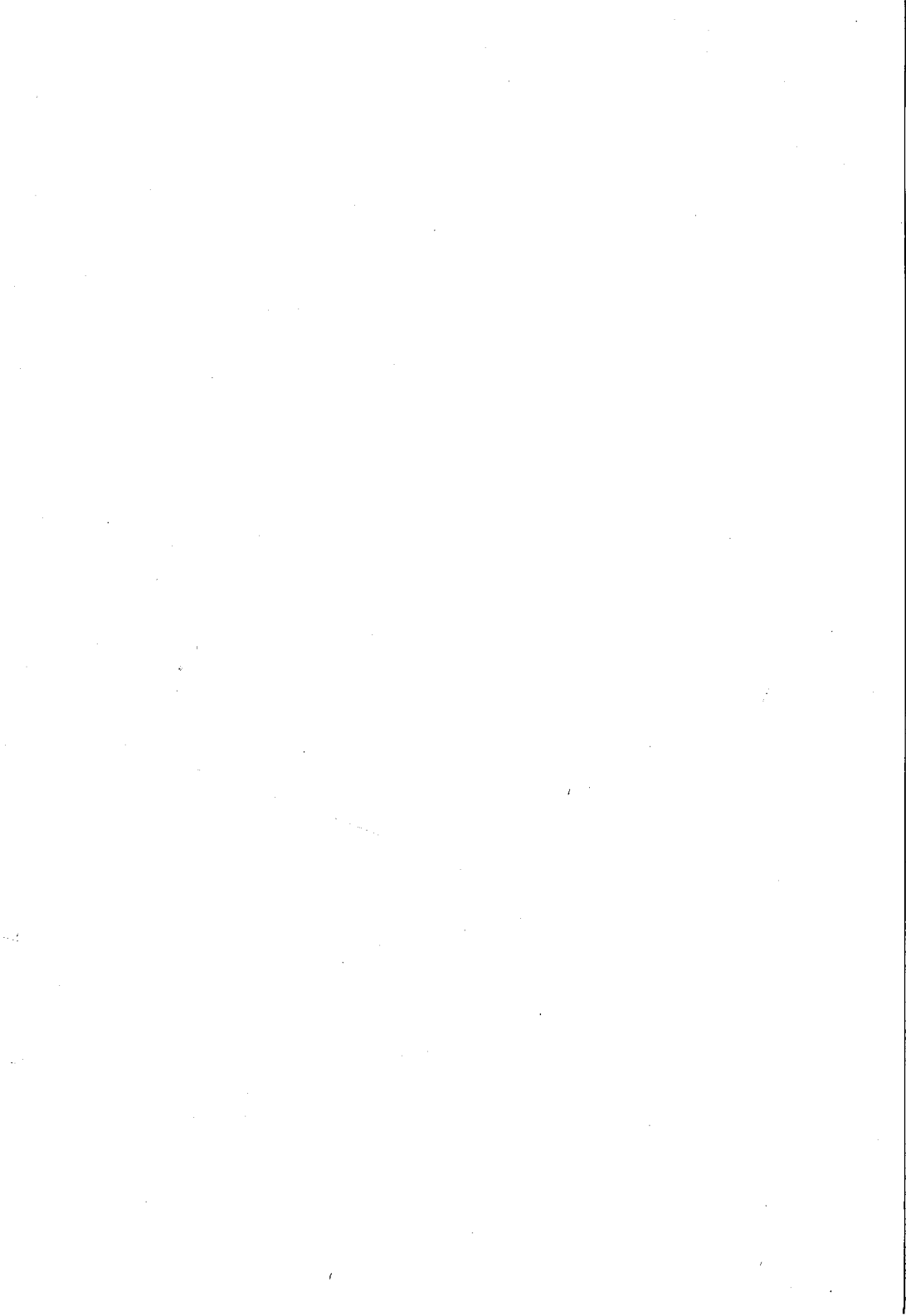
ברכות מקרב לב, לבני משפחתי האהובים, אשר במשך השנה האחרונה חיו יחד אתי את נבואת יונה והיו מעורבים בכל רמ"ח איבריהם בכתיבת הספר, ואף חלק מהערותיהם משוקעות בין דפי הספר. יישר חילם לאורייתא, ויזכו ללון באהלי תורה בנחת ושלוח.

ברוכה לה' רעייתי היקרה שתחיי אשר עלתה על כולנה. בחכמתה ותושייתה בנתה ביתנו, ושלי ושלחם - שלה הוא. תהי משכורתה שלמה מעם ה' אלקי ישראל, יזכנו ה' לראות יחד רב נחת מילדינו וצאצאינו.

אחרונים חביבים, אבי מורי ז"ל ותבדל לחיים טובים אמי מורתי שתחיי, שמסרו נפשם (פשוטו כמשמעו) על גידול וחינוך ילדיהם לאהבת ה' ולאהבת העם והארץ.

טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון, על כל הטוב והחסד שגמלת אתנו, וברוך אלקינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו. הוא יפתח לבנו בתורתו, וישם בלבנו אהבתו ויראתו למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה.

ב"ה כ"ב סיון לשנת "ותנשא מלכותו", פה עיה"ק ירושלים בין החומות.

יונה

א

- א. ויהי דבר יהוה אל יונה בן אַמְתִּי לֵאמֹר:
- ב. קום לך אל נינוּה העיר הגְדוּלָה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני:
- ג. ויקם יונה לברח תרשישה מלפני יהוה וירד יפו וימצא אַנְיָה בַּאֵה תרשיש ויתן שְׂכָרָה וירד בה לבוא עמֶהֶם תרשישה מלפני יהוה:
- ד. ויהוה הטיל רוח גדולה אל הים ויהי סער גדול בים והאַנְיָה חִשְׁבָה לִהְשֹׁבֵר:
- ה. ויראו המלחים ויזעקו איש אל אֱלֹהָיו ויטלו את הכלים אשר באַנְיָה אל הים להקל מעליהם ויונה ירד אל ירכתי הספינה וישכב וירדם:
- ו. ויקרב אליו רב החבל ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אֱלֹהֶיךָ אולי יתעשת האֱלֹהִים לנו ולא נאבד:
- ז. ויאמרו איש אל רעהו לכו ונפילה גורלות ונדעה בשלמי הרעה הזאת לנו ויפלו גורלות ויפל הגורל על יונה:
- ח. ויאמרו אליו הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת לנו מה מלאכתך ומאין תבוא מה ארצך ואי מזה עם אתה:
- ט. ויאמר אליהם עברי אֲנִכִּי ואת יהוה אֱלֹהֵי השמים אֲנִי ירא אשר עשה את הים ואת היבשה:
- י. ויראו האַנְשִׁים ירָאָה גְדוּלָה ויאמרו אליו מה זאת עשית כי ידעו האַנְשִׁים כי מלפני יהוה הוא ברח כי הגיד להם:
- יא. ויאמרו אליו מה נעשה לך וישתק הים מעלינו כי הים הולך וסער:
- יב. ויאמר אליהם שאוני והטילני אל הים וישתק הים מעליכם כי יודע אֲנִי כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם:
- יג. ויחתרו האַנְשִׁים להשיב אל היבשה ולא יכלו כי הים הולך וסער עליהם:
- יד. ויקראו אל יהוה ויאמרו אָנָּה יהוה אל נא נאבדה בנפש האיש הזה ואל תתן עלינו דם נקיא כי אתה יהוה באשר חפצת עשית:
- טו. וישאו את יונה ויטלוהו אל הים ויעמד הים מזעפו:
- טז. ויראו האַנְשִׁים ירָאָה גְדוּלָה את יהוה ויזבחו ויזבחו ליהוה ויִדְּרוּ נְדָרִים:

ב

- א. וימן יהוה דג גדול לבלע את יונה ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות:
- ב. ויתפלל יונה אל יהוה אלהיו ממעי הדגה:
- ג. ויאמר קראתי מצרה לי אל יהוה ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי:
- ד. ותשליכני מצולה בלבב ימים ונהר יסבבני כל משבריך וגליך עלי עברו:
- ה. ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל היכל קדשך:
- ו. אפפוני מים עד נפש תהום יסבבני סוף חבוש לראשי:
- ז. לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיקה בעדי לעולם ותעל משחת חיי יהוה אלהי:
- ח. בהתעטף עלי נפשי את יהוה זכרתי ותבוא אליך תפילתי אל היכל קדשך:
- ט. משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו:
- י. ואני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה ישועתה ליהוה:
- יא. ויאמר יהוה לדג ויקא את יונה אל היבשה:

ג

- א. ויהי דבר יהוה אל יונה שנית לאמר:
- ב. קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך:
- ג. ויקם יונה וילך אל נינוה כדבר יהוה ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים מהלך שלשת ימים:
- ד. ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת:
- ה. ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם:
- ו. ויצע הדבר אל מלך נינוה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו מעליו ויכס שק וישב על האפר:

- ו. ויזעק ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדליו לאמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו ומים אל ישתו:
 ח. ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בתזוקה וישבו איש מדרך הרעה ומן החמס אשר בכפיהם:
 ט. מי יודע ישוב ונתם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד:
 י. וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרךם הרעה וינתם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה:

ד

- א. וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו:
 ב. ויתפלל אל יהוה ויאמר אנה יהוה הלא זה דברי עד היותי על אדמתי על בן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונתם על הרעה:
 ג. ועתה יהוה קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי:
 ד. ויאמר יהוה ההיטב חרה לך:
 ה. ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר ויעש לו שם סכה וישב תחתיה בצל עד אשר יראה מה יהיה בעיר:
 ו. וימן יהוה אלהים קיקיון ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו וישמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה:
 ז. וימן האלהים תולעת בפלות השחר למחרת ותד את הקיקיון וייבש:
 ח. והי כזרח השמש וימן אלהים רוח קדים חרישית ותד השמש על ראש יונה ויתעלף וישאל את נפשו למות ויאמר טוב מותי מחיי:
 ט. ויאמר אלהים אל יונה ההיטב חרה לך על הקיקיון ויאמר היטב חרה לי עד מות:
 י. ויאמר יהוה אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו שבן לילה היה ובן לילה אבד:
 יא. ואני לא אחוס על ניוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין מינו לשמאלו ובהמה רבה:

א. למה נכתבה נבואת יונה?

ויש לשאל למה נכתבה נבואה זו בכתבי הקדש וכלה על נינוה, שהיתה מאומות העולם ואין בה זכר לישראל! ואין בכל הנביאים זולתה כמורה:¹
(רד"ק א, א).

שתי שאלות שאל הרד"ק והן קשורות זו בזו. א. מה באה נבואת יונה ללמדנו? ב. מאחר שנבואה זו עוסקת כולה באומות העולם, הרי שאין בה לכאורה מסר לעם ישראל, ואם כן למה נכתבה בכתבי הקדש שעיקר יעודם לישראל?

שלוש תשובות השיב הרד"ק, והדבר מעיד על הקושי שהיה לו בגיבוש תשובה אחת כוללת וממצה שתסביר את כל חלקי ופרטי הנבואה. והרי תשובותיו:

- א. ונוכל לפרש, כי נכתבה להיות מוסר לישראל, שהרי עם נכרי שאינו מישראל, היה קרוב לתשובה ובפעם הראשונה שהוכיחם הנביא, שבו בתשובה מלאה מרעתם. וישראל מוכיחים אותם הנביאים השכם והערב ואינם שבים מרעתם.²
- ב. ועוד להודיע הפלא הגדול שעשה הא-ל יתברך עם הנביא, שהיה במעי הדג שלושה ימים ושלושה לילות וחי, ועוד שהקיאו הדג.
- ג. ועוד ללמד שהא-ל יתברך חומל על בעלי תשובה מאיזה עם שיהיו ומוחל להם, וכל שכן כשהם רבים.

הבה נברר את תשובותיו של הרד"ק.

א. להיות מוסר לישראל.

תשובה זו מעוררת קושי: אם זהו המסר העיקרי של הנבואה ולשמו היא נכתבה, די היה בפרק ג' בלבד, כשכל סיפור בריחתו של יונה והקורות אותו בספינה ובליעתו על ידי הדג אך למותר. כמו כן, מיותר הפרק האחרון, שאינו מעלה או מוריד דבר בענין זה. גם תמוה, שאין שום פנייה אל ישראל, ישירה או עקיפה, שיקחו מוסר וילמדו לקח מאנשי נינוה. הקורא את הספר מתרשם שעיקרו טובב סביב הויכוח הנוקב שבין הנביא לה', וסביב

1. וכן הקשה ר"י אבן כספי בספר "אדני כסף" חלק ב.

2. וכן כתב ר"י אבן שועיב, דרשה ליום הכיפורים, עמ' תקי"ג.

המוסר והלקח שלימד ה' את הנביא באמצעות שלוחיו (הרות, היס, הדג, הקיקיון), אולם מוסר ולקח לישראל אין. עוד הקשה אברבנאל על דעה זו:

היא באמת סיבה חלושה מאד, כי אם בני ישראל לא יקחו מוסר ממצוות התורה ודברי הנביאים, איך יקחו מוסר ממעשה אנשי נינוה?³ אף [מה עוד] כי לא נזכר בכתוב שנינוה הסירו הבמות והפסילים ותועבות עבודותיהם, כי תמיד החזיקו במ בכל תשובותם, ומהו המוסר שיקחו ישראל מהם?⁴

ב. על נסיד ועל נפלאותיך.

גם תשובה זו אינה נותנת מענה שלם. אם מטרת הספר היא לספר את נפלאות הבורא, די היה בפרק ב' ותו לא. זאת ועוד, האם לא די לנו בנסים ובנפלאות שבתורה ובשאר ספרי הנביאים הראשונים, עד שהוצרכנו לספר נבואי נוסף כדי להוסיף לנו עוד פלא? לכן נראה לומר, שהתשובה השניה כשלעצמה לדעת הרד"ק איננה מטרת הספר, אלא טעם משלים לטעם הראשון.

ג. טוב ה' לכל ורחמיו על מעשיו.

תשובתו השלישית של הרד"ק היא שנבואת יונה באה ללמד אותנו את הכלל שטוב ה' לכל (בעיקר על בעלי תשובה) ורחמיו על כל מעשיו. רבים סבורים שאכן רעיון זה הוא עיקרה של הנבואה, וכן כתב רבי יהושע אבן שועיב בדרשותיו (דרשה ליום הכיפורים, עמ' תקי"ב):

באה נבואת יונה בן אמיית להורות, כי ה' יתעלה רחמיו על כל מעשיו, ואפילו על אומות העולם, כל שכן על ישראל. ולכן אנו מפטירין אותה

3. ותלמידי שבמכללת "מרחבים" ענו ואמרו, שפעמים הרבה בעלי תשובה משפיעים יותר מאלף שיחות של רבנים, הם גם מהווים הוכחה חיה לכך שאפשר לשנות אורח חיים של שנים רבות, ולא בשמים היא, אלא בפיך ובלבבך לעשותו.

4. ולא כל כך ירדתי לסוף דעתו, וכי הלקח המוסרי בתחום המידות (גזל וחמס שמקטרגים בראש כולם) אינו די? ואפילו בתחום האמונה היה מה ללמד מהם, שכן כתוב: "ויאמינו אנשי נינוה באלקים וכו'!" אמנם דעת אברבנאל בפרק ד' היא שלא חל שום שינוי אמוני אצל אנשי נינוה.

בזה היום בשעת המנחה, שהיא שעה רצויה כמו שאמרו חז"ל: "לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה, שנאמר: ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו... למדנו מזה הענין כי השם מלא רחמים, ואפילו שהיו גויים, ועושים חמס גדול, קיבל השם תשובתם.

וכן כתב במחזור ויטרי (מהדורת הורוויץ עמ' 293):

"משום תשובת נינוה [מפטירין אותה ביום הכיפורים], לפי שיש בו גודל כוח התשובה".

אם נאמר שמטרת הנבואה היא ללמד רעיון נשגב זה בלבד, די היה בשני הפרקים האחרונים. אמנם אפשר לומר שעל עצם העניין הזה נסוב הויכוח בין הנביא לה', והפרקים הראשונים מתארים את הויכוח והעימות ביניהם, שהגיע עד כדי בריחה מה' ורצונו של הנביא למות. הקושי בהסבר זה הוא, כיצד נביא בישראל יהרהר ויערער על רעיון כה יסודי ומרכזי במחשבה היהודית, הרי זהו יעדו, מהותו ותפקידו של הנביא, להורות דרך תשובה ולהשיב רבים מעוון?⁵

אברבנאל (בהקדמה, "הכונה הכוללת") סבור שמטרת נבואת יונה היא להודיע שעצת ה' לעולם תעמוד:

הכונה הכוללת בנבואה הזאת היא, להודיע שעצת ה' לעולם תעמוד ודבר אלקיני יקום לעולם, ושלכן היו הנביאים מאמינים בנבואותיהם ומיעדים על העתידות שיראו, לדעתם באמת כי לא איש אל ויכזב. ושכבר קרה הלכה למעשה מיונה בן אמיתי, שצוהו הש"י להנבא, לא על עמו, כי אם על נינוה ראש מלכות אשור, ושיונה לא רצה ללכת להנבא שמה, לפי שהיה יודע הרעות והגלויות שהיה עתיד לעשות בשבטי ישראל, ולכן כלתה נפשו שתכלה אומת אשור ... ולזה ברח מלכת שמה. וה', לו נתכנו עלילות, הטיל רוח סערה בים, עד שהוצרכו המלחים להטיל את יונה, הנפש החוטאת, אל הים, וגם לא הונח לו, כי הדג אשר בים שבלעו, שמרו כאישון עינו עד שהוכרח יונה להתפלל

5. אמנם יש שיטה שהתשובה היא זכות של עם ישראל בלבד כפי שנראה בפרק "תשובת הגויים". עוד אפשר לרכז קושי זה בכך שנאמר, שיונה לא ערער על עצם האפשרות של אנשי נינוה לחזור בתשובה, אלא על כך ששולחים להם נביא מישראל להחזירם בתשובה, כשאינן זה מתפקידו להחזיר נכרים בתשובה, כפי שנראה להלן.

אל ה', והוציאהו משם והלך לעשות שליחותו, כי לא יפלא מה' דבר והכל בידו כחומר ביד היוצר לכל אשר יחפוץ יטנו.⁶

אם מטרת הנבואה היא כפי שכתב אברבנאל, די היה בשני הפרקים הראשונים ששם בא רעיון זה לידי ביטוי ברור וחד, בעוד ששני הפרקים האחרונים עוסקים בנושאים אחרים שאינם שייכים לענין. זאת ועוד, רעיונו של אברבנאל נכון לכל מקרה בו נטוש ויכוח בין ה' לשליחו, מדוע א"כ היה צריך ליחד נבואה מיוחדת, יוצאת דופן מכל ספרי הנבואה, לאימות רעיון זה?⁷

לאור כל האמור לעיל ברצוני להסביר בעז"ה את הנבואה בהסבר חדש-ישן, (שכן הוא מסתמך בעיקרו על דברי חז"ל) שיכיל בתוכו את כל חלקי הנבואה על כל פרטיה, כשכולם משתבצים בפסיפס אחד ומהוים שלמות רעיונית אחת.

נבואה לגויים

בדרך אגב העיר הרד"ק, בשאלתו המובאת בראש הפרק, הערה נכבדה ועקרונית בנושא הנבואה: האם נביאי ישראל היו גם נביאים לגויים? אברבנאל הרחיב והעמיק שאלה זו:

6. מן הראוי לצרף לכאן הערה נפלאה של ה"משנה ברורה" בשער הציון תרכ"ב ס"ק ו': ... שסוף דבר יהיה כל מה שקב"ה רוצה מנפשו שיתקן, מוכרח הוא לתקן, ויבוא עוד פעם ופעמיים לעולם הזה ובעל כרחו יוכרח לתקן ... וראיה מיונה, שהקב"ה רצה מאתו שילך וינבא והוא מיאן בזה ונס א"ים, מקום שלא תשרה עליו עוד השכינה לנביאות כידוע, וראינו שנטבע בים ונבלע בדג והיה שם במעיו כמה ימים, ולפי הנראה, בודאי לא יוכלו להתקיים דברי הש"י, ומ"מ ראינו שסוף דבר היה שרצון הש"י נתקיים וילך וינבא. כן הוא האדם בעניינו וזהו שאמרו באבות: "ואל יבטיחך יצרך שהשאלו בית מנוס לך, שעל כרחך אתה נוצר".

7. בספר אבודרהם (מהדורת ש. א. ורטהיימר עמ' רפ"ז), הלכות יום הכיפורים כתב שספר יונה בא ללמד לבני העולם שאין אדם יכול לברוח מפני ה', וכן כתבו בבאר היטב ובמשנה ברורה או"ח תרכ"ג בשם הלבוש. כמובן שאי אפשר לראות בלימוד זה את מטרת הספר ומסופקני אם הוא התכוון לכך. מו"ר הרב אביגדר נבנצל כתב שסיפור יונה והדג מראה לנו עד כמה התאמץ כביכול הקב"ה להחזיר את נינוה בתשובה, וסיפור הקיקיון מסביר לנו מדוע מתקבלת התשובה.

כי מה לו לשיי עם נינוה אם רבו פשעיה, לשיגיח בה וישלח עבדיו הנביאים להוכיחה ולישרה? הלא הוגד מראש שזהו היתרון והמעלה שעשה הקב"ה אל עמו ואל נחלתו, להשגיח בהם בפרט או בכלל בהשגחה עליונה נפלאה, כמו שאמר: 'ה' בדד ינחנו כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו?' אמנם שאר האומות הם תחת ממשלת המשרתים... ולכן היו בעם ישראל נביאים שהם כלי ה' ושלוחיו... לא עשה כן לכל גוי, ומה ראה יתברך, אם כן, לשלוח את יונה אל נינוה עיר הכשדים, לא עשה כן למצרים ולבבל ושאר המדינות הגדולות שהיו רעים וחטאים?⁸

והחרה החזיק אחרי אברבנאל המלבי"ם:

לא מצאנו בשום מקום שישלח ה' נביא מבני ישראל בפרטות שילך אל מדינה מן האומות להחזיר אותם בתשובה, כי זה רק מיוחד לישראל שחלה בס השגחה האלקית כמו שכתבו חז"ל. ומקרא מפורש (דברים יח, יד): 'כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך, נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' אלקיך אליו תשמעו'. ומה נשתנה ענין נינוה ששלח אליהם את יונה?

ומה שכתב: "כמו שכתבו חז"ל", כוונתו לספרי (דברים יח, טו):

"יקים לך" - ולא לגויים,⁹ ומה אני מקיים: 'נביא לגוים נתתיך' (ירמיהו א, ח) - לנוהגים מנהג גויים.¹⁰

ברם מצאנו נביאים רבים שניבאו נבואות תוכחה רבות לגויים גם ללא קשר כביכול לעם ישראל, כמו נבואות הזעם של ירמיהו על הגויים:

8. וכן הקשה האלשיך: "מה היה שהוא יתברך עשה בנינוה, לשלוח להם נביאו להתרות בהם, מה שלא עשה כן לכל גוי מכל גויי הארץ?" וכן כתב ר"י אבן שועיב.
9. ובספר הר אפרים על מכילתא (ריש פרשת בא) כתב: שאין הקב"ה מקים לגויים נביא קבוע מישראל, אבל נביא אקראי לצורך נבואה מסוימת הוא כן מקים.
10. וכן כתב רש"י בירמיהו שם. ולכאורה המדרש תנחומא (בלק א) סותר דברי הספרי הנ"ל, וז"ל: "ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי האומות, נביאי ישראל מזהירין את האומות על העבירות, וכן הוא אומר: נביא לגויים נתתיך". אולם לפי הנוסחה המובאת בהוצאת בובר: "נביאי ישראל מזהירין את האומה על העבירות, וכן הוא אומר: 'צופה נתתיך לבית ישראל'", אין סתירה. ומו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א מפקפק בנוסחה זו, משום שהלשון "מזהירין את האומה", אינה אופיינית לחז"ל.

כי כה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֵלַי, קַח אֶת כּוֹס הַיַּיִן הַחֲמָה הַזֹּאת מִיָּדִי. וְהִשְׁקִיתָהּ אוֹתוֹ אֶת כָּל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֲנֹכִי שִׁלַּח אוֹתָךְ אֵלֵיהֶם: וְשָׂתוּ וְהִתְגַּעְשׂוּ וְהִתְהַלְּלוּ, מִפְּנֵי הַחֶרֶב אֲשֶׁר אֲנֹכִי שִׁלַּח בְּיַנְתָּם: ... אֶת פְּרֵעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאֶת עֶבְדָּיו וְאֶת שָׂרָיו וְאֶת כָּל עַמּוֹ: וְאֶת כָּל הָעָרֵב, וְאֶת כָּל מַלְכֵי אֶרֶץ הָעוֹץ. וְאֶת כָּל מַלְכֵי אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְאֶת אֲשַׁקְלוֹן וְאֶת עֲזָה וְאֶת עַקְרוֹן וְאֶת שְׂאֵרֵית אֲשֶׁדּוֹד וכו'.

(ירמיהו כה, טו-סוף)

והנביא שם הולך ומונה עמים רבים שהוטל עליהם לשתות את כוס היין החמה. וכך עוד נבואות רבות¹¹. נדמה שהתשובה לכך היא כפי שכתב הרב י. יעקבסון בספרו "חזון המקרא" (חלק א עמ' 106):

אולם בדין הוא שנשאל, מהי תכלית הנבואות על העמים ומהי מגמתן, הן הבודדות והן קבצי הנבואות על הגוים? כלום מיועדות היו להיות נפוצות בין הגויים, כלום נקראו באזני הגויים על ידי שליחים שנשלחו אליהם במיוחד? דומה שאפשר לענות על שאלות אלו בשלילה מוחלטת, שהרי חוץ מיונה¹², אין אנו מוצאים כל זכר לדבר כגון זה בשום מקום¹³.

נדמה כי ברור למעלה מכל ספק שנבואות אלו באות להורותנו ולשנן לנו בדרכים שונות, מה שכבר למדו אותנו הסיפורים הראשונים של התורה- כי בורא העולם הוא גם שופט כל הארץ. זאת ועוד, לא לבד בשל חטאים שחטאו עמים אלה נגד ישראל צפויים הם לעונש, אלא גם בשל חטאים אחרים שבהם אשמו תבוא עליהם הרעה¹⁴.

11. ירמיהו ג, יז; ט, כד-כה; י, יא; יב, יד-יז; כה; כז; מג, ט-יג; פרקים מו-נא; ישעיהו פרקים יג-כג; יחזקאל פרקים כה-לב; יואל ד; עמוס א-ב; כל ספר נחום; רב ספר חבקוק; צפניה א, ב-ג; ב ה-טו; ג, ח-י.

12. ומדוע יונה יוצא דופן בענין זה? תשובותיהם של אברבנאל והמלבי"ם כפי שנראה להלן לא מספיקות לעניות דעתי, כי אפשר היה להשיג אותן מטרות, גם שלא בדרך יוצאת דופן של נבואה לגויים. ולכן נראה לי שיונה מיצג בשליחותו את השליחות של עם ישראל אל הגויים, וכפי שעוד ארחיב את הדיבור על כך בהמשך.

13. מו"ר הרב אביגדר נבצל שליט"א העיר שמצאנו שירמיהו דיבר אל שלוחי חמשת המלכים (ירמיהו כז).

14. ועיין עוד דעת מקרא ישעיהו, עמ' 25, סעיף יא. והשוה דעת מקרא ירמיהו עמ' 29-30. ודעת מקרא יונה עמ' 4-5.

הנה כי כן, המסקנה העולה מכלל הדברים היא, שכל ספרי הנביאים מיועדים בעיקרם לעם ישראל, ונכתבו בכתבי הקודש על מנת לאלפנו בינה ודעה, ולהורות לנו דרך תשובה¹⁵.

---

15. וכן כתב האלשיך. כנראה שהנצי"ב חולק על קביעה זו שכן הוא הסביר את הספרי כך: "לך- ולא לגויים, פרוש, תחילת הקמה לנביא רק בשביל ישראל, ואגב ישראל מעידים גם על אומות העולם. והא דמצינו כמה נביאים שלא נתנבאו רק על אוה"ע, כנחום ועובדיה, באמת נתנבאו על ישראל, אלא שלא נכתבה נבואתו, כדאיתא במגילה יד': הרבה נביאים וכו' אלא נבואה שלא נצרכה לדורות לא נכתבה". וכן כתב בהעמק דבר (בראשית יז, ו): "ונתתך לגויים" שתהיה מלמד דעת לגויים כענין דכתיב בירמיה: נביא לגויים נתתך- היינו שינבא גם להם".
ומו"ר הרב אביגדר נבצל הפנה לדברי הרמב"ם פ"ז מהלכי יסודי התורה ה"ז שכתב: "הנביא אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד, להרחיב לבו, ואפשר שישולח לעם מעמי הארץ או לאנשי עיר או ממלכה לכוון אותם ולהודיעם מה יעשו או למונעם ממעשים הרעים שבידיהם..." והוסיף הרב שחלק מנבואות אלה נמצאות בתנ"ך וחלק אולי לא, משום שלא נצרכו לדורות.

ב. יונה בן אמיתי - בנם של ישראל.

בן צרפת האלמנה הוא יונה בן אמיתי, היה צדיק גמור, נצרך בבליעת דגים ובמצולות ימים ולא מת, ונכנס בחייו בכבודו לגן עדן.
(שוחר טוב כז, ז)¹

יונה הוא בנה הטבעי של האלמנה הצרפית מחד גיסא, ובנו הרוחני של אליהו הנביא מאידך גיסא:

יונה מחילא דאליהו קאתא, אליהו סליק - יונה נחית, דא שאיל נפשיה למות ודא שאיל נפשיא למות, ובגין כך איקרי בן אמיתי וכתוב (מלכים א, יז): "ודבר ה' בפיך אמת" (והר שמות קצו)

עד שאליהו לא החיה את בנה של האלמנה, (ומאז הוא נחשב לבנו) לא ידעה היא בברור שהוא איש האלקים ודבר ה' בפיו אמת, כפי שכתוב: "עתה זה ידעתי כי איש אלקים אתה ודבר ה' בפיך אמת" (מלכים יז, כד). ותמוה הדבר מאד, שהרי אליהו שהה אצלה שנה שלמה ועל פי דבורו התרחש נס בביתה מידי יום ביומו ככתוב: "כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר כדבר ה' אשר דבר ביד אליהו"² ואיך אם כן לא ידעה זאת עד עתה?

ועוד קשיים מעורר הספור שם. כאשר מת בנה של האלמנה היא מטיחה באליהו דברים קשים ובלתי מובנים:

ותאמר אל אליהו, מה-לי ולך איש האלקים? באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני:

(שם יז, יח)

והרי לא מצאנו ולא ראינו שאליהו הזכיר במשהו את עוונה וגרם למות בנה? אדרבה, בואו אליה הציל אותה ואת בנה ממוות בטוח, כפי שהיא בעצמה אמרה לאלהו: "חי ה' אלקיך אם יש לי מעוג, כי אם מלא כף קמח בכד ומעט שמן בצפחת, והנני מקששת שנים עצים, ובאתי ועשיתיהו

1. וראה עוד פרקי רבי אליעזר לג.

2. רד"ק, רלב"ג, ומצודות שם (יז, כד) ניסו ליישב המקרא, כל אחד בדרכו, ועדיין הדברים קשים ותמוהים.

לי ולבני, ואכלנהו ומתנוו? האם שכחה היא את חסדו של אליהו? כיצד התחלף הוא לה מאותב לאויב?³
והנה אליהו בתגובה לזעקתה של האשה פונה אל ה':

וַיִּקְרָא אֵל ה' וַיֹּאמֶר: ה' אֱלֹהֵי, הֲגַם עַל הָאֱלֹמָנָה אֲשֶׁר אָנִי מִתְגֹּרֵר
עִמָּה הֲרַעוֹת לְהַמִּית אֶת בְּנָהּ?

ואנו שומעים את דבריו ומשתאים, במה זכותם של האלמנה ובנה לחיים יותר משאר אלמנות ויתומי ישראל? האם משום שאלהו מתגורר עמהם? ומדוע אין הוא מתפלל על כל ילדי ישראל כשם שהוא מתפלל על הילד הזה?

ועוד נשאל, לשם מה נשלח אליהו אל האשה האלמנה?⁴ על השאלה האחרונה השיב האלשיך הקדוש:

על כן אלקינו המרחם, צוהו ללכת צרפתה למען יראה במקום ההוא צרת האלמנה ויתום, ויראה כי כמה וכמה בכל המון ישראל יתמו ברעב ללחם, באופן שטוב הוא כי יבקש עליהם רחמים.

למדנו מדבריו, שהאלמנה ובנה מייצגים את כל בית ישראל הנתונים ברעב ובצמא, ומבעד דברי האלמנה יכולים אנו - ואלהו - לחוש את כאבם של ישראל ולשמוע את זעקתם כנגד אליהו מחולל הרעב: "מה לי ולך, ...באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בניי! שהרי אליהו קטרג על עם ישראל בפני אביהם בימים ההם, והמית את בניהם בגזרת הבצורת שגזר עליהם, לאחר שקיבל לידיו את מפתח הגשמים (עיין סנהדרין קיג). מעין דברים אלו הוא גם ישמע מפי ה' בהר חורב: "מה לך פה אליהו?" "אמר לו אין אני רוצה במי שהוא אומר דלטוריא על כל ישראל" (שיר השירים רבה). מי שאומר דלטוריא אינו רצוי לא למעלה ולא למטה. ישראל לא יכירו בו כנביא וכאיש אמת, גם אם הוא יעשה להם נס מידי יום, כנס כד הקמח וצפחת השמן. גם תפילתו על הילד המת שהיתה תפילה פרטית, אנוכית,

3. אמנם רש"י, רד"ק ורלב"ג שם (יז, יח) ניסו לבאר כל אחד בדרכו, ועדיין זקוקים אנו למודעי.

4. רש"י (סנהדרין קיג) כתב: "לגלגל הדבר שיחזיר לו מפתח של גשמים [תמורת מפתח תחיית המתים שהוא קיבל לצורך החיאת בן הצרפית] כמו שמפרש והולך".

ולא על כלל ילדי ישראל, לא היתה צולחת בידו, אילו לא היתה סימן לתחיית המתים של כל בני ישראל לעתיד לבוא:

ועמד אליהו ז"ל והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבון כל העולמים! לא די כל העונות שעברו על ראשי, אלא אף על האשה הזאת שאני יודע שמתוך צרת בנה דברה דבר שלא נעשה, השב את נפש הילד הזה לקרבו וילמדו שיש תחיית המתים, ונעתר לו.

(פרקי רבי אליעזר לג).

האשה האלמנה הכירה באליהו כאיש האלקים, רק כאשר החיה את בנה, שהיה סימן לתחיית כל ישראל. כשם שמותו של הילד היה סימן להזכרת עונותיהם של ישראל ולהמתת בניהם, ולהקמת מחיצת ברזל בין אבות לבנים, כך החיאתו היתה סימן, לתחיה ולחידוש הקשר שבין אבות ובנים: "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (מלאכי ג, כג).

וַיִּקַּח אֱלֹהֵיהוּ אֶת הַיֶּלֶד וַיְרִדְהוּ מִן הָעֲלִיָּה הַבְּיָתָה וַיִּתְּנֵהוּ לְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר
אֱלֹהֵיהוּ: רְאֵי חַי בְּנֶךְ:

ודרך רמז יש לומר: ראי חי בנך, שמילת בנך בגימטריה יונה עם הכולל (ביאור הרד"ל לפרקי אליעזר לג ס"ק י).

נמצאנו אומרים שיונה משחר ילדותו, ומעת בריאתו המחודשת, ומאז היותו בן אמיתי, הוא בנם של ישראל. לא פלא שבנגוד לאבא⁵ אליהו, שדרש כבוד האב (הקב"ה); הוא היה דוגמה של נביא-בן, הדורש כבוד הבן (ישראל)⁶:

יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב שנאמר: ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמרי, שנית נדבר עמו ולא שלישית.

(מכילתא פרשת בא).

יונה ועם ישראל חד הם. הוא חרג מדמות אדם פרטי, חד פעמית, וקיבל משמעות של דמות כלל ישראלית, על זמנית. וכמו אליהו שלא מת ועוד

5. "דרש רבי יוסי: אבא אליהו קפדן היה..." (סנהדרין קיג).

6. והעיר חתני, הרב ירון אונגר, שכבר עכשיו הוא מזכה את ישראל בגשמים ואף מת לצורך זה, כשם שהוא ימסור את נפשו אחרי כן עבור ישראל.

נכונו לו תפקידים גדולים ונכבדים לעתיד לבא, כך גם יונה לא מת ומוכן הוא לתפקידים גדולים:

פעם אחת נחלקו רבותינו, אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין, בא ועמד עליהם ואמר להם: רבותי למה אתם חולקים עלי, אני מבני בניה של רחל. אמרו לו: ולא כהן אתה? ולא כן אמרת לאשה האלמנה מצרפת: 'אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה והוצאת לי ולך ולבנך תעשי באחרונה?' אמר להם: אותו התינוק משיח בן יוסף היה, ורמז רמזתי לעולם שאני יורד ראשונה לבבל (יש גורסים: לבשר) ואחר יבוא המשיח⁷ (תנא דבי אליהו רבה ית).

בימיו של יונה זכתה מלכות ישראל לעדנה מבחינה צבאית ומדינית. גבולות ישראל הגיעו עד לבוא חמת בצפון וים הערבה, שהם למעשה גבולות ההבטחה⁸. יונה עמד לימינו של מלך ישראל ועודד אותו בכיבושיו ככתוב:

הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, כדבר ה' אלקי ישראל, אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמת הנביא אשר מגת החפר:

(מלכים ב, יד, כה)

מדוע זכו ישראל שבאותו הדור להתגשמות חזון ארץ ישראל השלמה? האם היו טובים יותר מדורו של יהושע ודוד?

אמרו עליו על ירבעם בן יואש, שהוא היה בן אדם שהיה נוהג כבוד בנביאים. ולכן אותם העמים שלא מסר הקב"ה ביד יהושע ולא ביד דוד מלך ישראל, מסר הקב"ה ליד ירבעם בן יואש, שנאמר: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, כדבר ה' אל-קי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמת הנביא מגת החפר". וכי מה טיבו של ירבעם בן יואש שהוא השיב את גבול ישראל, וחלא היה עובד ע"ז? אלא משום שלא קיבל לשון הרע על עמוס, שנאמר (עמוס ז, י-יא):

7. גם בהמשך נראה, שיונה מיועד לתפקידים גדולים בעתיד, כגון זביחת הליתן ביום ישועת ישראל.

8. מו"ר הרב אביגדר נבנצל העיר בצדק שלבוא חמת רחוקה מפרת, וים הערבה שהוא ים המלח, רחוק מהגבול הדרומי. אלא שמדברי חז"ל באליהו זוטא, שהובאו בהמשך, משמע כפי שכתבתי.

"וישלח אמציה כהן בית א-ל אל ירבעם מלך ישראל לאמור, קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל...כי כה אמר עמוס: בחרב ימות ירבעם..." מיד גער בו ירבעם באמציה והוציאו בניזיפה ואמר לו: חס ושלום לא נתנבא אותו צדיק כך, ואם נתנבא כך - לא מדעתו הוא מתנבא אלא מן השמים נאמר לו שיתנבא כך. באותה שעה אמר הקב"ה: אף על פי שהדור ההוא עבדו ע"ז, וגם ראש הדור ההוא עובד ע"ז, אפילו הכי הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב לתת לזרעם, אתננה בידו של זה, לכן נאמר הוא השיב את גבול ישראל... (אליהו זוטא ז)

כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם. יונה תבע כבוד הבן (ישראל) ומלך ישראל השיב לו באותו מטבע ותבע כבודן של הנביאים, והקב"ה תבע כבוד כולם והשיב את גבול ישראל. כמה אהבה ואחוה ושלום ורעות עולה מן הפסוק: "הוא [מלך ישראל] השיב את גבול ישראל...כדבר ה' אלקי ישראל, אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמיתי מגת החפר", והחוט המשלש לא במהרה ינתק.

יונה הוא בנו של אמיתי (אליהו הנביא), אך דרכו הפוכה לחלוטין מדרכו של אביו הקפדן והקנאי. אליהו הנביא הגיע לסוף דרכו בהר חורב כשלא יכול היה לסגת מקנאותו לה' אלקי צבאות, ונצטוו למשוך את יהוא בן נמשי למלך על ישראל ואת אלישע בן שפט לנביא תחתיו. שליחות זו הוציא אל הפועל "בנו" יונה:

וְאֵלִישַׁע הַנְּבִיא קָרָא לְאַחַד מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים, וַיֹּאמֶר לוֹ: חָגֵר מִתְּנִיד וְקַח פֶּדֶי הַשֶּׁמֶן הַזֶּה בַּיָּד וְלֵךְ רֵמַת גִּלְעָד. וּבָאתָ שָׁמָּה וְרָאָה שָׁם יְהוּא בֶן יְהוֹשָׁפָט בֶּן נְמָשִׁי ... וְלִקְחָתָּהּ פֶּדֶי הַשֶּׁמֶן וַיִּצְקֶתָּהּ עַל רֵאשׁוֹ וְכוּ' (מלכים ב, ט, א-ג)

הקב"ה מצוה את אליהו ואומר לו: "ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל" (מלכים יט, טז), ואליהו צוה את אלישע ואלישע שלח את יונה ומשחו.

(ספרי זוטא במדבר יד, א)

ג. נינוה העיר הגדולה

- א. וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה בֶן אֲמֵתַי לֵאמֹר:
 ב. קוּם לךְ אֶל נִינּוּה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וּקְרֵא עֲלֶיהָ כִּי עָלְתָה
 רַעְתֶּם לִפְנֵי:

"נינוה העיר הגדולה", זו שמה של העיר בתחילת הספר,¹ באמצע הספר² ובסוף הספר.³ לא בכדי חוזר ומדגיש הספר את גודלה של העיר, שהרי גודלה הכריע את גורלה לטובה ככתוב: (ד. יא) "ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה"
 היש עוד ערים גדולות בתנ"ך? מסתבר שלא! נינוה היא העיר הגדולה בה"א הידיעה ואין בלתי.⁴
 ומדוע רק מסתבר ולא ודאי? כי הביטוי "העיר הגדולה" מוזכר עוד פעם בתנ"ך ולא ברור שם למי מתיחס תואר זה, אם לנינוה שלנו או לעיר אחרת?

מִן הָאָרֶץ הַהִיא יֵצֵא אֲשׁוּר, וַיִּבֶן אֶת נִינּוּה וְאֶת רְחֹבֹת עִיר וְאֶת
 כְּלָת: וְאֶת רֶסֶן בֵּין נִינּוּה וּבֵין כְּלָת, הוּא הָעִיר הַגְּדוֹלָה:
 (בראשית י, יא-יב)

והסתפקו חז"ל:

איני יודע אם נינוה העיר הגדולה אם רסן העיר הגדולה? כשהוא אומר:
 "ונינוה היתה עיר גדולה לאלקים", הוי אומר נינוה היא העיר הגדולה.
 (יומא י:)⁵

1. יונה א, ב. 2. שם ג, ב-ג. 3. שם ד, יא.
 4. גם גבעון מכונה עיר גדולה (יהושע י, ב), אבל לא העיר הגדולה בה"א הידיעה. כמובן שאין להשוותה לנינוה העיר הגדולה מהלך שלשת ימים, שגם בקנה מידה של ימינו היא עיר גדולה מאד.
 5. וכן פרשו חז"ל בב"ר לז, ד, וכן פרשו רש"י, רשב"ם וראב"ע. לעומת זאת רד"ק ורלב"ג פרשו שהעיר הגדולה היא רסן.

הספק של חז"ל היה, אם הסיומת "היא העיר הגדולה" מתיחסת לרישא דקרא: "ויבן את נינוה", או לסיפא דקרא: "ואת רסן בין נינוה ובין כלח" והכריעו את הספק על פי האמור בספר יונה שנינוה היתה עיר גדולה לאלקים, דהיינו גם בעבר הרחוק היא היתה עיר גדולה וזו העיר הגדולה המוזכרת בספר בראשית. על פי ממצאים ארכיאולוגיים מתקבל שנינוה היתה ונשארה עיר גדולה מיום הוסדה ועד חורבנה. ואפשר לומר, שבכונה סתמה התורה ולא פירשה למי מתיחסת "העיר הגדולה", משום שהיא מתיחסת לכל שלשת הערים המוזכרות בסוף הפסוק, שחברו יחדו, בסופו של דבר, לעיר אחת גדולה בשם נינוה. כך פירש החזקוני:

בנה רסן בין נינוה ובין כלח, וחבר נינוה וכלח יחדיו והיו דומות לעיר גדולה ולכן נקראת נינוה העיר הגדולה.

וכן פירש הנצי"ב:

לפי הפשט, אחר שבנה את רסן בין שתי הערים הללו, נתחברו שלשת הערים הללו ונעשית עיר גדולה לאלקים, ואח"כ הוסב שלשת הערים על שם נינוה לבד⁶.

* * *

נינוה העיר הגדולה - מרכז הכפירה והמורד

מי בנה את נינוה העיר הגדולה?

מקריאה ראשונה עולה כי הבונה היה אשור, ככתוב:

מִן הָאָרֶץ הַהוּא יָצָא אֲשׁוּר, וַיִּבֶן אֶת נִינּוּה וְאֶת רְחֻבַת עִיר וְאֶת
כָּלָה:

(שם י, יא).

6. ומעין זה פרש בספר בכור שור.

ופירש שם רש"י:

כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום, לבנות המגדל, יצא מתוכם.⁷

אולם הרמב"ן מיאן לקבל הסבר זה, שהרי אשור הוא מבני שם, ככתוב: "בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם" (בראשית י, כב), ומה מעשהו בין בני חם וכוש? על כן כתב הרמב"ן (שם י, יא):

מן הארץ ההיא במלכו עליה [נמרוד] יצא אשור - פתרונו יצא אל אשור, כי אשור מבני שם היה, וזהו כלשון "ויצא חצר אדר ועבר עצמונה".... ורבים כן.... ולכן תקרא ארץ אשור ארץ נמרוד כמו שנאמר (מיכה ה, ה): "ורעו את ארץ אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה".⁸

נמצאנו אומרים שנינוה העיר הגדולה היתה עיר המלכות של נמרוד, המלך הראשון בעולם, שמלך מסוף העולם ועד סופו, שהפך לסמל של גבורה וסמל של מרידה בבורא עולם.

עד נמרוד היה מלך אחד ויחיד בעולם, ה' שמו, ולא היה עוד מלבדו. האנושות לא ידעה ולא הכירה מציאות של מלכים בני תמותה שמושלים על זולתם ורודים בהם, עד שבא נמרוד, ונטל כביכול את כתר המלוכה ודחק את רגלי השכינה. על ראשוניותה של מלכות נמרוד לימדנו הרמב"ן (שם י, ח):

כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על האנשים, והוא המלך תחילה, כי עד ימיו לא היו מלחמות ולא מלך מלך. וגבר תחילה על אנשי בבל עד שמלך עליהם ואחר כך יצא אל אשור ועשה כרצונו והגדיל.¹⁰

לא היה מלך גבור ציד בכל העולם כולו כנמרוד, ולא היתה עיר גדולה ומורדת בכל העולם כולו כנינוה:

הוא היה גבור ציד לפני ה' על כן יאמר כנמרוד גבור ציד לפני ה':

7. וכן פרשו רד"ק וספורנו. ובחז"ל נמצא שבזכות זה זכתה נינוה שנשלח אליה נביא מישראל להצילה.

8. וכן פרשו רבנו ניסים, חזקוני ובכור שור.

9. פרקי דרבי אליעזר יא.

10. וכן כתב רבנו ניסים בפרושו על התורה.

"לפני ה' - בכל העולם, וכן "ונינוה היתה עיר גדולה לאלקים" - בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה.
(רשב"ם שם).

על העיר הזאת ניבא צפניה (ב,טו):

זאת העיר העליזה היושבת לבטח, האמרה בלבבה אני ואפסי עוד:

* * *

נינוה - מלכות התנין

מה משמעותו של השם נינוה? חוקרי המקרא¹¹ סבורים ששם זה הוא הרכבה של שתי מילים "נוה" ו"נין", דהיינו נוה הנין או נוה הדג כי נין פרושו דג (בארמית - נונא). סימנה של העיר נינוה בכתב היתדות האשורי הוא דג בתוך בית.¹² למילה נין יש משמעות נוספת - "מלכות", כפי שפירשה הגמרא במגילה את הכתוב בישעיהו (יד, כב):

וְקַמְתִּי עֲלֵיהֶם נָאם ה' צְבָאוֹת וְהִכֵּיתִי לְבָבָא שֵׁם יִשְׂרָאֵל וְנִין וְנָבָד:

שם - זה הכתב, שאר - זה הלשון, נין - זה המלכות, נכד - זו ושתי.
(מגילה י:).

רש"י: נין לשון ממשלה וכן "ינון שמור" (תהילים עב) - יגדל, ימשול.¹³

11. ראה אנציקלופדיה מקראית ערך נינוה, ופרוש דעת מקרא בהקדמה עמ' 6 ופרק א' פסוק ב.

12. לשרש י.נ.ן יש גם משמעות נוספת של השחתה וחורבן כגון: "אמרו בלבם ינכם [נשחיתם] נחד, שרפו כל מועדי א-ל בארץ" (תהילים עד,ח). וכן: "עזב כפפיר ספו, כי היתה ארצם לשמה מפני חרון הינוה ומפני חרון אפו" (ירמיהו כה, לח). וכן: "קומה ונשבה אל עמנו ואל ארץ מולדתנו מפני חרב הינוה" (ירמיהו מו,טז). ושם נ, טז. וכן מכנה צפניה הנביא את ירושלים כעיר היונה: "הוי מראה ונגאלה העיר הינוה" (ג.א). אולי נקראה נינוה כך על שם ההשחתה והחורבן שעיר זו וממלכה זו הביאו על העולם, ושזה יהיה מנת חלקה לעתיד לבוא על פי נבואות רבות של הנביאים. ומו"ר הרב נבצל העיר שאולי השם משורש "אל תונו איש את אחיו".

13. קשר בין נינוה למים יש במקומות נוספים: נחום ב,ט: "וינינוה כברכת מים מימי היא". וכתב בפרוש דעת מקרא: "ממערב לנינוה זרם החדקל. הנהר חצה את העיר, ולפני החומות מצד צפון ומזרח היו תעלות שרחבן היה מאה אמה, לפי כתובת מימי החורירי העיר היתה דומה איפוא לאי בתוך ברכה, לכן היתה בוטחת ששום אויב זת נחום (ג,ח) מדמה את נינוה לנא אמון המוקפת מים:

בבריאת העולם מסופר על שתי בריאות גדולות שיש בהן מסימני השררה והמלכות. הבריאה הראשונה היא **המאורות הגדולים**:

וַיַּעַשׂ אֱלֹקִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים, אֶת הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים לְמַמְשַׁלֵּת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹרֹת הַקְּטָנִים לְמַמְשַׁלֵּת הַלַּיְלָה וְאֶת הַכּוֹכָבִים: וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹקִים בְּרַקִּיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַאֲרִי עַל הָאָרֶץ: וְלַמָּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה...
(בראשית א, טז)

תפקידם של המאורות הגדולים הוא להאיר על הארץ, אחרי שנגנו האור המקורי של ששת ימי בראשית, וכן למשול ביום ובלילה. בתחילה היתה מחשבה לברא שני מאורות גדולים ושונים, אך מיד התברר שבעולם של שנה וקינאה, תחרות והשגיות, חמרנות ומתירנות, אין שני מלכים מולכים בכתר אחד. על כן עשה אלקים רק מאור אחד גדול לממשלת היום ועוד מאור קטן לממשלת הלילה החשוך:

המאורות הגדולים - שנים נבראו ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד.

(רש"י בראשית א, טז)

והבריאה השניה הגדולה הם **התנינים הגדולים**:

וַיִּבְרָא אֱלֹקִים אֶת הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמֵשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֶת כָּל עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיְבָרֵא אֱלֹקִים בַּיּוֹם:
טוּב:

(שם כא)

בתחילה עלה במחשבה לברוא שני תנינים גדולים כמו שני מאורות גדולים, אולם, משחש הבורא בסכנה הגדולה שמשקפת משתי בריות גדולות אלו, ברא תנינם חסר י:

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, ואף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם,

"התיטבי (נינוה) מנא אַמון הישבה בַּיַּאֲרִים מִיִּם סָבִיב לָהּ, אֲשֶׁר חִיל יָם מִיִּם חוֹמָתָה". וכן בנבואות נחום (ב, ז): "שַׁעֲרֵי הַתְּהוֹמוֹת נִפְתְּחוּ וְהַיְחִיָּל נִמּוֹג".

ואלמלי נזקקין זה לזה מתריבים את כל העולם. מה עשה הקב"ה?
סירס את הזכר והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר
(ישעיהו כז, א): "והרג את התנין אשר בים"¹⁴

(בבא בתרא עד:).

הרמב"ן תמה על השמוש בלשון "ברא" בבריאת התנינים, שהרי לפי דעתו
כל הבריאה נבראה יש מאין ביום הראשון, ומכאן והלאה יש רק עשיה או
יצירה יש מיש, והשיב ואמר:

בעבור גודל הנבראים האלה שיש מהם אורך פרסאות רבות, הגידו
היונים בספריהם, שידעו מהם ארוכים חמש מאות פרסה, ורבותינו
גם כן הפליגו בהם. בעבור זה ייחס בהם הבריאה לאלקים, כי הוא
שהמציאם מאין מבראשית כאשר פירשת¹⁵ לשון בריאה, וכן יעשה
באדם למעלתו להודיע כי הוא מוצא מאין עם דעתו ושכלו.

(רמב"ן א, כא).

התנינים הגדולים הם מלכי הים. הם והנחש משורש אחד יצאו, יש והכתוב
מכנס לוייתן ויש שהוא מכנס נחש, כמו שראינו בנבואת ישעיהו. רש"י
(שמות ז, י) זיהה את התנין והנחש כאותו יצור. ובשפתי חכמים שם הסביר:

כי שם התנין ביבשה הוא נחש, ובמים הוא דג. וכן פירש הרד"ק בספר
השרשים שרש תנין.

התנינים הגדולים, לעומת המאורות הגדולים, הם מחשיכי העולם שגרמו
לגניזת האור הראשוני, שכן בעטיו של הנחש המסית נגנו האור. לו השאיר
הבורא את הזכר והנקבה היו מתריבים את העולם ומחזירים אותו לתוהו
ובהו וחשך על פני תהום.

נינוה העיר הגדולה היא מרכז המרידה והכפירה בעולם מאז היתה לעיר.
כשם שנמרוד הפך למושג וסמל של גבורה ומרידה: "על כן יאמר כנמרד
גבור ציד לפני ה'", כך נינוה היא סמל של מלכות התנינים הגדולים אשר
כל מגמתם ושאיפתם הוא להחשיך את העולם. היא שורש הרע וההסתה
בעולם. עליה נשא נחום הנביא משאות קשים וכך הגדירה:

14. על משמעות הסעודה לצדיקים מבשרו של הלוייתן עוד נדון בהמשך.

15. לעיל ד"ה בראשית ברא.

הוּי עִיר דְּמִים, כְּלָה כַחַשׁ פָּרַק מְלֵאָה, לֹא יִמֵּשׁ טָרְף:

(נחום ג, א)

ההליכה לנינוה והקריאה עליה, היא למעשה השליחות הקלסית שהוטלה על עם ישראל להיות אור לגויים ולתקן עולם במלכות שדי. החזרת נינוה בתשובה היא בבחינת השבת כתר המלוכה למלך מלכי המלכים.

* * *

הנך יפה רעיתי עיניך יונים

יונה בשליחותו מסמל את התפקיד הכלל עולמי והכלל אנושי שהוטל על עם ישראל, להיות אור לגויים.¹⁶

"הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים" - מה יונה זו הביאה אורה לעולם, כך ישראל מביאין אורה לעולם שנאמר: "והלכו גויים לאורך", ואימתי הביאה יונה אורה לעולם? בימי נח, הדא הוא דכתיב: ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיח.¹⁷

(שיר השירים רבה א, סה)

המבול, עקב השחיתות האנושית, החזיר את העולם לתוהו ובהו ולחשך על פני תהום, ולארץ מכוסה מים אשר עליה מרחפת רוח אלקים. היונה היתה המבשרת של העולם החדש והאור החדש שזרח על פני תבל לאחר המבול. העורב השחור, הטמא, הפרוץ והאכזר, סירב להיות שליח הבשורה¹⁸ והעדיף להשאיר בתיבה החשוכה, בתוך המים הזידונים, שזה

16. הערת מו"ר הרב אביגדר נבנצל: ביונה יש כל האותיות שבנינוה, מה שמעיד על היחס שבין יונה לנינוה.

17. במקומות רבים מדמה התנ"ך את ישראל ליונה וכן במדרשי חז"ל והנה שתי דוגמאות: א. "יונתי בחגוי הסלעי"- א"ר יוחנן: אמר הקב"ה, קורא אני לישראל יונה דכתיב (הושע ו): "יוהי אפרים כיונה פונה לב- אצלי הם כיונה" (שיר השירים רבה ב, ב). ב. "אחת היא יונתי תמותי"- זו כנסת ישראל שנא' (ש"ב, ז): "ומי כעמד ישראל גוי אחד בארץ" (שם ו, טו). וראה עוד שבת קל, שיר השירים רבה א,

18. על סרובו של העורב ועל טומאתו, אכזריותו ושאר תכונותיו הרעות, ראה סנהדרין קח: ושם בחידושי אגדות למהרש"א ד"ה תשובה נצחת, ובחידושי אגדות למהר"ל שם, ד"ה ושלח את העורב.

אך מכבר החריבו את היקום שעל פני האדמה. העורב (סמל הגויים)¹⁹ אינו מסוגל להביא אור חדש על ציון, להיפך, הוא מעריב ערבים, גולל אור מפני חשך ומעביר יום ומביא לילה. לעומת זאת היונה התמה והצחורה, הטהורה והרחמנית, הצנועה והגדורה,²⁰ חזרה לעת ערב עם עלה עץ זית שממנו מפיקים שמן זך כתית למאור "והיה לעת ערב יהיה אור". אם היונה התמה תמשיך ותעשה שליחותה באהבה ובנאמנות נזכה במהרה שאור הלבנה יהיה כאור החמה ואור החמה שבעתיים כאור שבעת ימי בראשית.

הקב"ה מתאוה לשליחותה ולקולה של היונה:

יוֹנְתִי בְּחֻגֵי הַסְּלַע בְּסֵתֵר הַמְּדֻרָּגָה, הָרְאִינִי אֶת מְרֵאִיךָ הַשְּׂמִיעִנִי
אֶת קוֹלְךָ, כִּי קוֹלְךָ עֶרֶב וּמְרֵאִיךָ נְאוּהָ:

(שיר השירים ב,יד)

19. בספר קמץ המנחה (סימן כז) לרבי צדוק הכהן מלובלין כתב: "כנסת ישראל ליונה אימתילא [נמשלה] כמו שכתוב בשבת מט' והיא בת זוגו ונוקבא דקדושה, וכנגדו בקליפה זה לעומת זה הוא העורב לדעתי היה, ולכן הקדים נח שליחות העורב לעולם מן היונה, כמו שקדם עשו ליעקב כי לעולם הקליפה קדמה לפרי.
20. ראה כל המקורות בהערה 18. וכן שיר השירים רבה א. עירובין ק: פרקי ר"א כג.

ד. בריחתו של יונה

ג. וַיִּקַּם יוֹנָה לְבָרֵךְ תְּרִשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה' וַיִּרְדַּד יָפוֹ וַיִּמְצָא אֹנִיָּה
בָּאָה תְּרִשִׁישׁ וַיִּתֵּן שְׂכָרָהּ וַיִּרְדַּד בָּהּ לְבוֹא עִמָּהֶם תְּרִשִׁישָׁה
מִלִּפְנֵי ה':

בריחתו של יונה מפני ה' היא אחת השאלות המרכזיות והקשות בנבואת יונה, עד שהיו שרצו לומר¹, שעיקר מטרתו של הספר הוא ללמד לבני העולם שאין אדם יכול לברוח מפני ה'. גם אם נכונה קביעה זו, עדיין מצווים אנו להבין מה סבר יונה הנביא, אשר ללא אומר ודברים קם וברח מפני ה'?! וכפי שניסח את הדברים הראבי"ע (א,א):

ויש לתמוה איך יעלה על לב חכם שיודע ה' ומעשיו, שיחשוב לברוח מפניו והוא בידו, והכל מלא כבודו? ואיך יתנבא מורה פי ה' והוא כתוב כי הוא נביא?

כדי להקהות במקצת את עוצמתה של השאלה השניה, מפתיע רב סעדיה גאון ברעיון מחודש:

ואם ישאל עוד היאך נבחר יונה לשליחותו וברח ממנה, והרי אין החכם בוחר במי שימרהו? אני אומר כבר עיינתי בספר יונה ולא מצאתי מקרא האומר בפירוש שלא מסר את השליחות הראשונה, אם כי גם לא מצאתי שמסרה, אלא שאני מחייב להיות בדעה שכן, כאורח כל הנביאים, ולפי שאין החכם בוחר לשליחותו מי שלא ימסור אותה, וכבר מצאנוהו אומר תמיד: 'וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל², ואינו מפורש שאמרה, זולתי במקצתן מפרש וידבר משה כן. אלא ברח יונה מן האפשרות שישלחנו שנית, שנראה לו שהראשונה היתה אזהרה והשני איום ויעוד, וחשש לאיים עליהם במאומה פן ישובו ויתבטל האיום וייחסו לו שקר, לפיכך יצא מן הארץ אשר הבטיחם הבורא שהנבואה שורה בה....

(אמונות ודעות ג,ה)

1. אבודרהם עמ' רפ"ז.

2. שמות יב, ב; כה, ב; ויקרא ד, ב; ז, כג; ז, כט; יב, ב; יח, ב; כג, ב; כג, ג; כג, כד; כג, לד; כז, ב; במדבר ה, ו; ה, יב; ו, ב; ט, י.

לפי דברי רב סעדיה גאון - יונה לא כבש נבואתו ולא המרה פי ה', אלא אדרבה מסר את הנבואה למרות שאין הדבר מפורש בכתוב. אולם אין דעתו של הראב"ע נוחה מחידוש זה:

והגאון אמר כי הלך אל נינה וקרא עליה ולא הזכיר זה הכתוב, כמו קראו לו ויאכל לחם. ואני אומר כי אין זה כמו זה, כי אין טעם להזכיר אם אכל אם לא אכל, אם לא קראו לו רק פגע בו ודבר עמו; ועוד אם יונה מלא שליחות ה' למה היה בורח? ...הנה ראינו שלא היה משה רוצה ללכת בשליחות ה' להוציא עמו ואף כי יונה שילך להשיב את נינה?

ללא ספק שחידושו של רס"ג אינו פשט הכתוב, וכמעט שלא נמצא עוד מפרש שדרך בשיטתו³, מה עוד שלדעת חז"ל⁴ יונה נחשב לכובש נבואה וחיב מיתה. ע"כ התשובה לקושיות התמורות היא כפי שהובאה על ידי הראב"ע:

וכאשר חיפשתי בכל המקרא לא מצאתי מילת בריחה רק דבוקה אל מלת "פניי", כמו: 'אנה מפניך אברח', 'ויברח יפתח מפני אחיו'. והנה לא מצאתי בנבואת יונה שברח מפני ה' רק מלפני ה', וכתוב: 'חי ה' אשר עמדתי לפניו, והנה כל זמן שהוא הנביא מקבל את הנבואה הוא לפני ה'. וככה: 'ויצא קין מלפני ה'... וכתב: 'לבוא עמהם תרשישה מלפני ה'.⁵

המקור לדברים אלו הוא בדברי חז"ל:

תדע שאין השכינה נגלית בחז"ל שנאמר: 'ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה', וכי מלפני ה' הוא בורח? והלא כבר נאמר: 'אנא אלך מרוחך ...

3. הרב וואלף היידנהיים במחזור יום הכיפורים שלו, עמ' רי"א, הסכים לפירושו של הרס"ג, וראה בו פשט הכתוב.
4. סנהדרין פט. אמנם לפי הירושלמי (סנהדרין פרק י"א ה"ה) אפשר שהוא לא נחשב ככובש נבואה, כפי שמשמע מדברי קרבן העדה (שם).
5. וכן פרשו רש"י, רד"ק, מצודות, ריה"ל (כוזרי ב, ד), ועוד. ויש שטענו כנגד הסבר זה, שלא סביר שיונה טעה בדבר זה, שהרי בסוף הספר ה' התגלה ליונה מקדם לנינה והדבר התקבל אצלו כדבר טבעי ומובן מאליו? ונראה לומר שמאז בריחתו ועד הגיעו לנינה, עבר יונה שער מקיף ויסודי בהלכות נבואה ובריחה מה', עד שענין זה התברר לו כשמש בצהריים. אעפ"כ נדמה שיש ממש בטענה זו, וע"כ נסביר בהמשך (בהסתמך על חז"ל) שיונה אמנם ברח מהנבואה ומהשליחות הנבואית ולא רק ממקום הנבואה.

אם אסק שמים שם אתה... אשא כנפי שחר... גם שם ידך תנחני (תהילים קלט), 'עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים' (משלי טו). 'אם יחחרו בשאל ואם יחבאו בראש הכרמל ואם ילכו בשבי' (עמוס ט). 'אין חשך ואין צלמות' (איוב לד)!!

אלא אמר יונה אלך בחו"ל מקום שאין השכינה שורה ונגלית, שהגויים קרובי תשובה הן, שלא לחיב את ישראל. משל לעבד כהן שברח מרבו אמר אלך לבית הקברות מקום שאין רבי יכול לבוא לשם אחרי. אמר לו רבו: יש לי כיוצא בך. כך אמר יונה, אלך לי בחו"ל מקום שאין השכינה נגלית, שהגויים קרובים לתשובה הן, שלא לחיב את ישראל. אמר לו ה' יש לי שלוחין כיוצא בך, שנאמר: 'וה' הטיל רוח גדולה אל הים'.

נמצאת אתה אומר שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן. ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן, שנאמר: 'נחנו פשענו ומרינו...', לכך נכפלה נבואתו שנאמר: 'ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה'. אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן שנאמר: 'קנא קנאתי לה' א-להי צ-באות', ומה נאמר לו: 'לך שוב לדרכך מדברה דמשק... ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך', שאין תלמוד לומר תחתיך אלא שאי אפשר בנבואתך. יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב שנאמר: 'ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמרי, שנית נדבר עמו ולא שלישית.

(מכילתא שמות בא).

אולם מפשרטי המקראות עולה⁶, שביריחתו של יונה אינה רק מא"י, מקום השכינה והנבואה, אלא יש לו גם יעד ברור ומוגדר, והוא - תרשישה, שלפי חז"ל הכונה לים:

בחמישי⁷ ברח יונה מפני האלקים. ולמה ברח? אלא פעם ראשונה שלחו להשיב את גבול ישראל ועמדו דבריו, שנאמר: 'הוא השיב את גבול ישראל... אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפרי'.

6. כפי שנוכח בפרק הבא.

7. ומנין לפרקי אליעזר שיונה ברח ביום חמישי? וי"ל, כיון שיונה ברח לים, כדי לשהות בחברת יצורי הים שנבראו ביום החמישי, הסיקו חז"ל שהוא ברח ביום חמישי.

פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה, כיון שעשו תשובה, ה' כרב חסדיו נחם על הרעה ולא חרבה, והיו ישראל קוראין אותו נביא שקר. פעם שלישית שלחו לנינוה. דן יונה דין בינו לבין עצמו, אמר: יודע אני שזה הגוי קרוב לתשובה הוא, עכשו עושין תשובה וה' שולח רוגזו על ישראל, ולא די שישאל קוראין אותי נביא שקר, אלא אף אומות העולם. הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם. אם על השמים? נאמר שכבודו שם, שנאמר (תהילים קיג): 'על השמים כבודו'. על הארץ, נאמר שכבודו שם, שנאמר (ישעיהו ו, ג): 'מלא כל הארץ כבודו'. הריני בורח לים למקום שלא נאמר כבודו שם. ירד יונה ליפו....

(פרקי אליעזר י. וכן תנחומא ויקרא ח).

הנה כי כן, יונה ברח לים כי שם לא נאמר כבודו שם. בפרק הבא נסביר בהרחבה את משמעות בריחת יונה לים ומה הכוונה שבים לא נאמר כבודו שם.

* * *

ולמה ברח?

על השאלה מדוע ברח יונה מלפני ה' ולא רצה ללכת לנינוה, השיב לכאורה יונה בעצמו:

וַיִּתְפַּלֵּל אֵל ה' וַיֹּאמֶר אָנֹכִי ה' הֲלוֹא זֶה דְבָרִי עַד הַיּוֹתִי עַל
אֲדָמָתִי עַל כֵּן קִדַּמְתִּי לְבְרַח תְּרַשְׁיָשָׁה כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל
חַנוּן וְרַחוּם אֲרִד אִפְּיָם וְרַב חֶסֶד וְנָחֵם עַל הָרָעָה:

(פרק ד, ב)

אלא שאין בדבריו תשובה לשאלה, מדוע חושש הוא מתשובתו של אנשי נינוה? הרי התשובה לכאורה לכל ניתנה, ליהודים ולגויים, לרעים ולטובים,

ומצאתי שכן כתב ה"זית רענן" (הרב אברהם אבלי בעל הספר "מגן אברהם" על שו"ע או"ח) בהשגות לילקוט שמעוני על יונה.

8. הגהת הרד"ל: "בהגהות המיוחסות לגר"א הגיה "ליס" במקום "ליו", וכן הוא בתנחומא, ויקרא ח.

מדוע אם כן שלא ילך לנינוה כדי להורות להם דרך תשובה? מצאנו במקורות שלוש סיבות עיקריות לבריחתו של יונה, ונדון בהן אחת לאחת.

סיבה ראשונה – שלא לחייב את ישראל.

יונה ברח לים וסירב ללכת לנינוה משום שתבע כבוד הבן, כפי שמובא במכילתא פרשת בא:

אמר יונה: אלך לי לחוץ לארץ מקום שאין השכינה נגלית, שהגויים קרובים לתשובה הם, שלא לחייב את ישראל.¹⁰

ואכן תשובתה של נינוה שימשה, בסופו של דבר, מקור של קיטרוג על עם ישראל מבית ומחוץ. קיטרוג מבית, כפי שמובא במדרש איכה (פתיחתא לא):

העיר היונה [ירושלים], לא היה לה ללמוד מעירו של יונה מנינוה, נביא אחד שלחתי לנינוה והחזירה בתשובה ואילו ישראל בירושלים כמה נביאים שלחתי אליהם!:

ובעיקר ניצלה זאת הכנסיה הנוצרית, לכתובת כתבי קיטרוג רבים ובוטים נגד קשיות ערפם של ישראל, מול הכניעה והציות של הגויים לתוכחה האלקית.¹¹

ומדוע באמת הגויים קרובי תשובה הם לעומת ישראל שהוא עם קשה עורף מראשית מטעו?¹² נתן על כך הסבר עמוק המהר"ל מפראג:

9. יש שכתבו שיונה קרא תגר על עצם רעיון התשובה, ועל הנהגת העולם במידות החסד והרחמים, שהיא מונחת ביסוד רעיון התשובה (ראה ספרו של הרב יהושע בכרך, יונה בן אמיטי ואליהו, ודעת מקרא לספר יונה במבוא עמ' 8). לעני"ד קשה להניח שיונה יוצא כנגד רעיון התשובה, שכן רעיון זה הוא מאבני היסוד בהשקפת העולם היהודית, ומקובל על כל נביאי ישראל.

10. וכן בפרקי רבי אליעזר ותנחומא הני"ל, וכן כתבו רש"י, ר"י קרא, רד"ק, ראב"ע, ר"י אבן שועיב ומצודות. ויש לדון מדוע שינה רש"י טעמו בפרק ד' ואי"ה שם נדון בכך.

11. ועיין על כך מאמרו של א. א. אורבך, "תשובת אנשי נינוה והויכוח היהודי-נוצרי" – ספר היובל לכבוד אפשטיין, ירושלים תש"י, עמ' 118-122.

12. האלשיך הסביר שהם קרובים לתשובה, משום שאין יצרם מתגבר עליהם כמו על ישראל, שלגביהם קיים הכלל: כל הגדול מתבירו יצרו גדול הימנו. ובשם החת"ס מובא שתשובת הגויים היא רק מפני יראת העונש ובשביל להשיג טובת העולם הזה, וע"כ קל להם לשוב, אבל ישראל, ששבים לשם שמים ותשובתם מגיעה עד לכסא

ובשביל כך אז"ל שלא היה יונה רוצה ללכת בשליחותו של מקום לינוה, שידע כי הגויים קרובי תשובה הם, ובודאי יחזרו בתשובה ויקבלו תוכחה ומוסר מן הנביא אשר מוכיח אותם, כמו שעשו, ויחייבו את ישראל. שהאומות חוזרים בתשובה ואילו ישראל אין חוזרים בתשובה כלל, וכל זה מפני כי האומות הם הפך ישראל, שכמו שישראל הם קשה ערף ועומדים במדתם מפני שאינם חומריים לכך אינם מתפעלים, כך האומות שהם חומריים הם מתפעלים ומוכנים לקבל התפעלות, כמו שהחומר הוא מקבל התפעלות, ולכך הם מקבלים דברי תוכחה וחוזרין בתשובה, כי כאשר מוכיח אותם הם מתפעלים ומשנים את דרכם.¹³ (נצח ישראל יד)

אומות העולם הם כחומר ביד היוצר, ממהרות לחטוא וגם ממהרות לחזור בתשובה, כי חסרות הן חוט שדרה רוחנית. הן אינן בעלות דעה מגובשת ויציבה ועל כן כל רוח קלה מטה אותן לכל צד. לא כן ישראל, הם אמינים, יציבים, ומגובשים בדעתם לרע ולטוב.

אברבנאל הסתייג מתשובת המכילתא:

ובאמת הוא טעם חלוש מאד, לפי שאולי בשוב אנשי ינוה בתשובה יכלמו ישראל מעוונותיהם וישובו אל ה' וירחמם?
(אברבנאל, השאלה השניה בתחילת הספר)

ואין בדבריו אלו כדי לדחות את דברי המכילתא, שהרי כלל נקוט בידינו שאין ספק מוציא מידי ודאי! תשובת ינוה, לדעתו של יונה, היא ודאית, בעוד שתשובתם של ישראל היא בספק גדול, מה עוד שהנסיון עד עתה הוכיח שישראל שקועים בחטא כבר כמאה חמישים שנה (מאז פילוג הממלכה) ואין שום סימן לשינוי. למה אם כן, ילך אוהבם של ישראל לינוה ויכניס את ישראל לסכנה נוספת?

הכבוד, קשה להם לשוב. הרב נבצל העיר שגם אין התשובה דורשת מהם תרייג דרישות כמו מישראל.

13. ועיין גור אריה (במדבר לא, יט); גבורות ה' פרק מד (עמ' קסז); ובהגהות רד"ל לפרקי רבי אליעזר כתב שישראל לא שבו בתשובה משום שסמכו על היכל ה', שהיו בטוחים שה' לא יחריב את ביתו. ועוד כתב, שישראל עברו על כד' דברים שמעכבים את התשובה ועל כן התקשו לחזור בתשובה, לעומתם הגויים אינם מצווים ברובם ולכן לא עכבו את תשובתם.

סיבה שנייה - ולא יהיו שטן לישראל.

כי היה טוב בעיניו שיעמדו ברשעם ויאבדו ולא יהיו לשטן לישראל.
(מצודות א, ג)

ואברבנאל הוסיף שלא רק חשש היה כאן, אלא אף ידיעה נבואית שאשור
עתידה להיות שבט אפו ומטה זעמו של ה' כלפי ישראל:

לפי שהיה יודע הרעות והגלויות שהיה עתיד לעשות בשבטי ישראל,
ולכן כלתה נפשו שתכלה אומת אשור ויניוה ראש מלכותה תתך עד
כלה, ולזה ברח מלכת שמה.

(שם בחקדמה לספר יונה)

האם סיבות אלו הן עילה מספיקה לנביא לכבוש נבואתו ולאי הליכתו
בשליחות ה'! לפי דעתו של הרדב"ז אכן כן:

שאלת על מה סמך יונה בן אמיתי לברוח ולא רצה ללכת בשליחות
השניית וכבש נבואתו? הא קיי"ל נביא שכבש נבואתו חייב מיתת?
תשובה: יש לתרץ דאין כאן כובש נבואה, דאכתי לא נאמרה לו הנבואה.
אבל יש להקשות, שאם לא נאמרה לו הנבואה מנא ידע שהם רשעים
ושה' מצוה שיקרא עליהם שעלתה רעתם לפניו, עד שהוכרח לברוח
לחו"ל כדי שלא תחול עליו הנבואה?

אבל הנכון שנאמרה לו הנבואה בתחילה, כפי מה שנראה מפשט
הכתובים ומדברי חז"ל... והיה קשה עליו מפני כבודו של ישראל. וכך
אמרו חז"ל בהדיא: 'יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב'. וכיון
שכן היה מסרב בשליחות ולא קיבל עליו כמאמר אדון הנביאים: 'שלח
נא ביד תשלח'. ואם היה אומר לפניו: אני יודע שהעכו"ם נוחים לשוב
בתשובה ויש בזה קלקול גדול לישראל - לא היה נענש. אלא הענש
היה מפני שברח וטעה בחושבו שלא תחול עליו הנבואה בחו"ל, וליתא,
דלא אמרינן הכי אלא בתחילת הנבואה, אבל אם כבר קבל הנבואה
בא"י אפשר שתחול עליו גם בחו"ל ויחזקאל הנביא יוכיח...

(שו"ת רדב"ז, חלק ב, תתמב)

למדנו מדבריו, שמותר לנביא לסרב ללכת בשליחות ה', אם סבור הוא
שהדבר עלול לפגוע בעם ישראל ולא יחשב עקב כך, כממרה פי ה'¹⁴ או

ככובש נבואה. ומדוע באמת כך? והלא ה' שלחו? המותר לעבור במזיד על דברי תורה ועל דבר ה', למען ישראל? הסביר את הדברים הרבי מלובביץ:

שמסר נפשו [יונה] לעבור על ציווי הקב"ה, [למרות] שאסור לנביא לכבוש את נבואתו, כדי שלא לגרום לקטרוג [על] ישראל. כתוצאה מהתשובה דאנשי נינוה על ידי אמירת הנבואה, כיון שמציאותם של ישראל היא למעלה מן התורה. ולהעיר, שבמנחה של יום הכיפורים, קוראים לא רק הפסוקים שמדברים אודות התשובה דאנשי נינוה, אלא גם מהתחלת הענין: "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" - להדגיש את המסירות נפש של יונה (נביאם של כל אחד ואחד מבני ישראל) בשביל קיומם של ישראל שהיא למעלה מהתורה, מצד התקשרות העצמית של ישראל עם הקב"ה שהיא למעלה מהתורה.

(שערי מועדים עמ' שכז)

וממליצים אנו לצרף לכאן דברי התנא דבי אליהו רבה פרק יד:

אמר לי רבי: שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה, ואלו הן: תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהן קודם? אמרתי לו: בני, דרכם של בני אדם אומרים התורה קדמה, שנאמר: "ה' קני ראשית דרכו". אבל אני אומר ישראל קדמו, שנאמר: "קדש ישראל לה', ראשית תבואתה"¹⁵.

ברם יונה לא נימק את סרובו אלא קם וברח ועל כן נענש ונחשב לכובש נבואה.

סיבה שלישית - לא להיקרא נביא שקר

סיבה שלישית לבריחתו של יונה, שלא רצה שיקראו לו נביא שקר, כפי שמובא בתז"ל:

14. והמנחת חינוך (מצוה תקט"ז) כתב שנביא שכובש נבואתו אינו עובר על דברי ה', אלא שמקבל על כך עונש, ויונה הסכים להענש לטובת ישראל. וכבר הערנו לעיל שלפי הסבר קרבן העדה בירושלמי (סנהדרין יא,ה) יונה לא נחשב ככובש נבואה משום שעשה זאת לטובת ישראל.

15. ועיין משפט כהן לראי"ה קוק עמ' שט"ז, שם האריך להסביר את היסודות ההלכתיים של היתר מסירת נפש של היחיד עבור כלל ישראל, ושל ההיתר לעבור על דברי תורה (כגון ביטול הפסח בימי מרדכי ואסתר, וגילוי עריות של יעל ואסתר) עבור הצלת הכלל.

פעם שניה שלחו לירושלים להחריבה, כיון שעשו תשובה, ה' כרב חסדיו, נחם על הרעה ולא חרבה, והיו ישראל קוראין אותו נביא שקר. פעם שלישית שלחו לנינוה. דן יונה דין בינו לבין עצמו, אמר: יודע אני שזה הגוי קרוב לתשובה הוא, עכשו עושין תשובה וה' שולח רוגזו על ישראל, ולא די שישראל קוראין אותי נביא שקר, אלא אף אומות העולם. הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם.

(פרקי רבי אליעזר י¹⁶)

והראב"ע דחה סברה זו מכל וכל בגלל ארבע סיבות:

והמפרש כי פחד שיקרא נביא שקר בהנחם ה' מהרעה, לא דיבר נכונה.
א. כי זה הטעם לא אמר לו רק בפעם השנית,¹⁷ כי שם כתוב את הקריאה אשר אני דובר אליך, והוא עוד מ' יום ונינוה נהפכת.
ב. ועוד איך ימרה הנביא פי ה' בעבור פחדו שיקראוהו אנשי נינוה נביא שקר?

ג. ומה יזיקהו זה כי לא ידור עמהם?¹⁸

ד. ועוד, כי אנשי נינוה לא היו טפשים, כי למה שלח ה' נבואה עליהם רק שישובו אל ה', ואם לא ישובו, תתקיים הגזרה עליהם, ולולי שידעו זאת האמת שאם ישובו אל ה' ינחם על הרעה (לא היו שבים בתשובה), והנה איך יקראוהו נביא שקר?¹⁹ והנכון מה שאמרו קדמונינו ז"ל כי חרה לו שימלטו בעבור ישראל.

שאלתו הראשונה של הראב"ע אינה קשה, כי אפשר שכבר בתחילה מסר לו הקב"ה את הנבואה בשלמותה (כפי שכתב הרדב"ז לעיל)²⁰. אך שאלתו השנייה נראית קשה מאד, כיצד הוא ממרה פי ה' וכובש נבואתו בגלל תדמית אישית? והסביר הרד"ל:

16. ובתנחומא ויקרא ח. וכן פרשו רס"ג (אמונות ודעות שם); רש"י בפרק ד; ר"י קרא;

רד"ק; ר"י מטראני; ר"י אבן שועיב; אברבנאל.

17. וכן הקשה אברבנאל, פרק א השאלה שניה.

18. וכן שאל אברבנאל שם.

19. וכן הקשה אברבנאל שם.

20. וכן דעת הרד"ק, לעומת זאת סוברים, הראב"ע, אברבנאל, אבן כספי, האלשיך

ורס"ג, שהנבואה על הפיכת נינוה עדיין לא נמסרה לו, ולכן הוא גם לא נחשב לכובש

נבואה, לדעת חלק ממפרשים אלו.

ויהיה חילול ה' ביותר, שבישראל לא קראוהו כן אלא עמי הארץ, אבל החכמים ידעו שלרעה מתנחם ה' על הגזרה כששבין, אבל באומות העולם כולם יאמרו כן פה אחד²¹.

(ביאור הרד"ל לפרקי דר"א פ"י, ס"ק י')

ודברי הרד"ל מיישבים גם את שאלתו השלישית: "מה יזיקהו זה כי לא ידור עמהם?", כי גם אם הוא אישית לא ינוק, הרי הענין האלקי ינוק. באשר לשאלתו הרביעית, שגם אנשי נינוה יודעים שהגזרה האלקית מותנית באי חזרתם בתשובה? גם אם להלכה נכון הדבר, הרי המציאות שונה לחלוטין. לא כולם חוזרים בתשובה ואלו ודאי לא תולים את ביטול הגזרה בתשובה, וגם אלו ששבו בתשובה, לא תמיד תולים את ביטול הגזרה בתשובה, אלא חושבים שאולי הוא דיבר הנביא. אפשר שעל רקע מציאות כזו, השמיע ירמיהו (כ, ז-יח) דברים קשים וכואבים מנהמת לבו:

פְּתִיתֵנִי ה' וְאֶפְתֵּן, חֲזַקְתֵּנִי וְתוֹכַל, הֵייתִי לְשָׁחוֹק כָּל הַיּוֹם, כְּלֵה לְעֵג
 לִי: כִּי מִדֵּי אֲדַבֵּר אֲזַעַק, חֲמָס וְשׂוֹד אֶקְרָא, כִּי הִזָּה דְבַר ה' לִי לְחֶרֶף, וְלִקְלָס כָּל הַיּוֹם: ... אֲרוּר הַיּוֹם אֲשֶׁר יִלְדֵתִי בּוֹ, יוֹם אֲשֶׁר יִלְדֵתִי
 אֲמִי אֵל יְהִי בְרוּךְ: אֲרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר בִּשַׁר אֶת אָבִי לְאִמִּר, יִלְדֵ לְךָ
 בֶּן זָכָר שְׂמֵחַ שְׂמֵחָהּ: ... לְמָה זֶה מֵרָחֵם יִצְאָתִי לְרֵאוֹת עָמֶל וְיָגוֹן,
 וַיְכַלּוּ בְּבִשְׁתַּיִם:

כשם שרדפו ולעגו וקנטרו וביזו את הנביאים בישראל, עד שהם מאסו בתפקידם וקללו את יום היוולדם, כך הוא גם מנת גורלו של עם ישראל, שממלא תפקיד של נביא ביחס לאומות העולם. כשם שיונה ברח מתפקידו, כי שבע מרורים ולעג ולא רצה להיות בדאי בינלאומי, כך ישראל, שמשולים ליונה, בורחים משליחותם ותפקידם, כי לא רוצים להקרא שלוחי שקר ולהיות ללעג ולקלס כל היום. ולאן הם בורחים? אל בין האומות, להיות ככל הגויים וככל משפחות האדמה.

21. ובספר באר יצחק (באור על ההפטרות בטוב טעם ודעת [שם הגדולים]) כתב בשם הלחם משנה (הלכות יסודי התורה פ"ח) שמותר לנביא להשתמט מנבואתו, ולא יחשב ככובש נבואתו, אם יש לו חשש שלא יאמינו לו, כמו שטען משה רבינו. ועל כן יונה לא רצה ללכת לנינוה, כיוון שראה שאנשי ירושלים לא האמינו לו, כל שכן גויי נינוה.

ה. הים — מקום שלא נאמר כבודו שם

הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם.

(פרקי ר"א ז)

לפי האמור בפרקי רבי אליעזר יונה ברח דוקא לים כי שם כביכול אין גילוי כבודו של ה'. עד עתה סברנו שאין חשיבות ליעד אליו ברח יונה, אלא רק לעצם הבריחה מארץ ישראל מקום השכינה והנבואה. גם כלי התחבורה שבו ברח לא נראה חשוב, כמו גם בליעתו על ידי דג גדול דוקא, כי באותה מידה היתה המטרה האלקית מושגת אם היה נבלע על ידי אריה או פיל. אולם פשוטי המקראות מוכיחות שיעד הבריחה היה חשוב מאוד ליונה, לא פחות ואף יותר, מהמקום שממנו הוא ברח:

וַיִּקַּם יוֹנָה לְבָרֹחַ תְּרִשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה' וַיֵּרֶד יָפוֹ וַיִּמְצָא אֲנִיָּה
בָּאָה תְּרִשִׁישׁ וַיִּתֵּן שְׂכָרָהּ וַיֵּרֶד בָּהּ לְבֹא עִמָּהֶם תְּרִשִׁישָׁה
מִלִּפְנֵי ה':

(יונה א, ג)

שלוש פעמים מוזכר היעד - תרשיש - אליו יונה ברח. לעומת זאת רק פעמיים כתוב שהוא ברח "מלפני ה'", דהיינו מא"י מקום הנבואה. מכאן שהבריחה תרשישה היתה יעד מועדף בשביל יונה, שרק בו תושג מטרת בריחתו. תרשיש זו היכן היא? מדוע ברח יונה דוקא אליה? רבי יונתן בן עוזיאל תרגם את המילה תרשיש במובן של ים¹:

וקם יונה למערק לימא מן קדם דאתנבי בשמא דה' ונחת ליפו.....

גם רש"י פירש את המילה תרשיש כים וז"ל:

לברוח תרשישה - ים ששמו תרשיש והוא בחו"ל.

אונקלוס תירגם את המילה תרשיש שמופיעה באבני החשן במובן של ים:

"והטור הרביעי תרשיש ושהם וישפה" - וסדרא רביעה כרום ימה
וברלא ופנטרי מרמצן וכו'.

(שמות כח, כ. וכן תירגם יונתן בן עוזיאל ביחזקאל כח יג)

1. המלבי"ם הסביר שהוא ברח לים משום שעל האניה אין ישוב הדעת ולא תחול רוח ה' עליו מרב צער וטרדה, מה שאין כן אם היה בורח דרך היבשה אפשר שתחול עליו הנבואה שם, כי לפעמים תחול הנבואה בחו"ל כמו שהיה אצל יחזקאל.

ברוב המקומות² בתנ"ך בהם מופיעה המילה תרשיש, היא תורגמה על ידי רבנו יונתן בן עוזיאל - כים, ובעקבותיו הלכו רש"י ומצודות³. כידוע שתיים-עשרה אבני החושן היו כנגד שנים עשר השבטים, והאבן תרשיש היתה כנגד שבט זבולון לפי גירסא אחת, או כנגד שבט אשר לפי גירסא שניה, כפי שכתב התרגום יונתן:

ועליהם חקוקים ומפורשים שמות שלש השבטים - זבולון יוסף ובנימין
(ועליהם שם שלש השבטים אשר יוסף ובנימין)

יונה בן אמייתי התייחס לשני השבטים הללו, שהיו בעלי נטיה מובהקת אל הים, מה שאומר שגם לו היתה נטיה טבעית אל הים ועל כן הקדים לברוח תרשישה. גם הופעת הנבואה אצלו לראשונה היתה קשורה למים:

יונה בן אמייתי אמו מאשר⁴ ואביו מזבולון. מעולי רגלים היה, ונכנס לשמחת בית השואבה ושרתה עליו רוח הקדש.

(סוכה ה,א)

מה כוונת חז"ל שבים לא נאמר כבודו שם? וכי יש אתר פנוי ממנו? חז"ל התכוונו שגילוי כבודו בים הוא מועט. בים כמעט שאין בני אדם וכמעט שאין יצירה אנושית רוחנית או חומרית, שבעדה משתקפת בדרך כלל המציאות האלקית. בים אין עם יודעי תרועה, שיודעים להמליך את המלך, ואם אין העם ממליכים אותו אין הוא ממליך את עצמו. יתרה מכך, לא רק שמלכות ה' נעדרת בים, אלא שהים מצטייר במקומות רבים בתנ"ך,

2. והרי רשימת המקומות: א. ישעיהו ב,א; ושם תרגום יונתן, רש"י ומצודות. ב. שם כג,א; תרגום יונתן, רש"י ומצודות. ג. שם,שם; תרגום יונתן. ד. שם,שם; ו. תרגום יונתן. ה. שם ס,ט; תרגום יונתן, רש"י. ו. שם,סו,יט; תרגום יונתן. ז. יחזקאל כז,יב; תרגום יונתן, רש"י. ח. שם לח,יג; תרגום יונתן.
- לעומת זאת בכמה מקומות הם פרשו את המילה תרשיש כאפריקה כגון: א. מלכים א, י,כב; תרגום יונתן ורש"י. ב. שם,כב,מט; תרגום יונתן. ג. תהילים מת,ח; רש"י.
3. יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים ט, י, ב) זיהה את תרשיש עם "תרסוס של קיליקיה", שנמצאת בדרום תורכיה, ויש שזיהו אותה עם המושבה הפיניקית תרתסוס, שישבה על החוף הדרומי של ספרד, ואברבנאל כתב שהיא טוניס.
4. חז"ל מזהים את בנה של האלמנה הצרפתית מצידון עם יונה ומכאן הגיעו למסקנה שאמו היתה משבט אשר, שהרי צידון היתה בנחלת אשר. מו"ר הרב אביגדר נבצל העיר שיונה מרומז בנבואת יעקב על זבולון: "וירכתו על צידון", היא יולדתו שבצרפת אשר לצידון, ועיין פסחים ד, שאנשי זבולון מעדיפים את הים.

כמי שממאן לקבל את המרות האלקית ומנסה להאבק בה, והבורא נזקק לכל עזו וגבורתו כדי להכניעו.

כך בספר ירמיהו (ה, כב):

האזתי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו? אשר שמתי חול
גבול לי, חק עולם ולא יעברנהו, ויתגעשו ולא יוכלו, והמו גליו
ולא יעברנהו:

ודרשו חז"ל:

שמשעה שגזרתי עליו, שמה שינה את מדותיו ואמר אעלה ואציף את
העולם: לא כענין שנאמר (איוב לח, י-יא): "ואשבר עליו חקי ואשים
בריה ודלתים, ואמר עד פה תבוא ולא תסיף ופא ישית בגאון גליך"?
ולא עוד אלא שמצטער ואינו יודע מה לעשות, כענין שנאמר: "והמו
גליו ולא יעברנהו".

(ילקוט שמעוני שם)

וכן באיוב (ז, יב):

הים אני אם תנין כי תשים עלי משמר:

וישעיהו הנביא (נא, ט-י) מבקש מזרוע ה' שתתעורר כימי קדם עת התריבה
מעמקי ים:⁵

עורי עורי לבשי עז, זרוע ה' עורי כימי קדם, דורות עולמים, הלוא
אתה היא המחצבת רהב מחוללת תנין: הלוא אתה היא המתרבת ים
מי תהום רבה, השמה מעמקי ים דרך לעבר גאולים:

וכך בתהילים עד, יג:

אתה פוררת בענף ים, שפרת ראשי תנינים על המים: אתה רצצת
ראשי לויתן תתננו מאכל לעם לציים:

5. מו"ר הרב נבצל העיר שפסזקים אלו רומזים לקריעת ים סוף. ואין זה משנה לעצם
הרעיון.

וכך בתהילים קד, ז-ט:

מִן עֲרֶתְךָ יְנוֹסוּ, מִן קוֹל רַעְמֶךָ יִחְפְּזוּ; יַעֲלוּ הַרִים יִרְדּוּ בְקָעוֹת, אֶל
מְקוֹם זֶה יִסְדֹּתָ לָהֶם: גְּבוּל שְׁמֹתָ בֶל יַעֲבְרוּ, בֶל יִשְׁבוּן לְכִסּוֹת
הָאָרֶץ.⁶

לפני שהבורא יצק תוכן וצורה בעולם הוא היה במצב של מים: "ורוח אלקים מרחפת על פני המים", "והוא על ימים יסדה", "רוקע הארץ על המים", היה זה עולם של "תהו ובהו וחשך על פני תהום". כדי לתת לעולם צורה היה צורך בצמצום מתחמי המים ובבריאת האור והיבשה. מאז יש מאבק מתמיד בין הים שמנסה בכל כוחו להתפשט על פני כל הארץ כפי שהיה בתחילה, לבין הבורא שגבול שם לים לבל ישוב לכסות ארץ.

מכל השמות שהיו למשה רבנו, הרי השם המפורסם והמקובל ביותר הוא השם שנתנה לו בת פרעה, על שם שמשתה אותו מן המים. וכי שם זה משקף יותר מכל את אשיותו ומפעלו של משה? האם לא היה ראוי יותר לקראו על שם מתן תורה או על שום יציאת מצרים?

הסביר הדברים בטוב טעם המהר"ל:

ואומר אני, כי שם משה הוא הוראה על עיקר ענין משה ומעלתו, אשר הוא מסולק מן המים. וזה כי המים אין להם צורה עומדת וקיימת... ולכן היה משה רבנו עליו השלום ענין צורה בלבד מבלי חומר. והמים הם הפך, כי המים אין להם צורה גמורה ולכן נקראים תמיד בלשון רבים... וכאשר רצה הקב"ה למחות כל צורה, הביא עליהם מבוך ממים למחות הצורה, שכן משמע לשון וימחו שבה עליהם מיחוי צורה... (גבורות ה' יח)

המצרים ניסו להטביע ולהחשיך את מאורם של ישראל במים - ביאור, אך משה שהוא משוי מן המים, גבר עליהם ועל יאוריהם עד אשר קרע את הים לשנים וכל מצרים טבעו בתוכו. במאבק שבין האומרים: 'היארה השליכוהו' לבין הפוקד על **היאור**: 'יהי אור', ניצח האיש אשר קרן עור פניו וביתו נתמלא אור עם הולדתו.

כשם שנאמר על האור שנברא ביום הראשון: "וירא אלקים את האור כי טוב", כך נאמר על משה: "ותרא אותו כי טוב הוא", הווה אומר: כשם

6. וראה עוד: משלי ח, כט; איוב ז, יב.

שהאור האלקי דחה את החושך והצלמוות ויצק תוכן וצורה לעולם, כך הופעתו של משה רבנו בעולם דחתה את המים הזידונים וחשפה את האור הגנוז בעולם.

בקיעת הים היה מופת אדיר. התורה וחז"ל מצינים את קריעת ים סוף כפלא עצום גם מהבחינה האלקית: "אשירה לה' כי גאה גאה", "ימינך ה' נאדרי בכח", "וברב גאונך תהרוס קמיך", "מי כמכה נאדר בקדש, נורא תהלת עשה פלא". חז"ל אמרו שהזיווג קשה כקריעת ים סוף, זאת אומרת שקריעת הים היתה קשה אף מצד ה'. ובמקום אחר הם מצינים את קריעת הים כאחד משבעת פלאי עולם:

שבעה דברים מופתיים נבראו בעולם שלא היה כמותן... מופת ה', מיום שנבראו שמים וארץ לא נהפכו מי הים ליבשה עד שיצאו ישראל ממצרים ועברו בתוך הים ושמעו עמים ורגזו שלא היה כמותו מיום שנברא העולם, שנאמר: שמעו עמים ירגזון.
(פרקי רבי אליעזר נב).

ומדוע היה זה מבצע כה קשה? כי הפיכת ים ליבשה זה למעשה תהליך התשובה והתיקון של העולם, ותהליך זה קשה ומסובך ורצוף עליות ומורדות.

קריעת הים היתה גמר יציאת מצרים, אז יצאו ישראל לחלוטין מטומאת מצרים, קיבלו את צורתם האלקית ונתקיים בהם הרצון האלקי: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". ביום זה גם נבקעו כל המים שבעולם ולמעשה כל העולם כולו הגיע אל שלמותו ואל צורתו:

כי כאשר הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים יצאו מענין החמרי כן מצרים נקראו חמורים, והיו ישראל גוברים עליהם כאשר התבאר למעלה. ורצה ה' יתברך להשלים דבר זה, לבקוע ים סוף, ונבקעו כל המים שבעולם. שהמים כמו שהתבאר למעלה (פרק יד ופרק יח) הם חמריים שאין בהם צורה, וכאשר בקע ים סוף ויצאו בחרבה יצאו ישראל מענין החמרי לגמרי עד שקנו ישראל אז מעלה נבדלת. שכל יציאת מצרים לא היה רק דבר זה, שיצאו ממצרים מן החומר הגרוע והפחות, ועדיין לא יצאו לגמרי עד היום השביעי שהיה קריעת ים סוף, והיה קריעת ים סוף לישראל לא במקרה אלא בעצם, שהמים שהם

נוטים אל החומר כמו שנתבאר הם מתיחסים אל מצרים, ולפיכך היציאה נחשב עד קריעת ים סוף.⁷

(גבורות ה' לט)

* * *

כל האומות הם כמו הים

אך נדמה שהים מסמל לדעת תז"ל עולם הרבה יותר רחב ומקיף מאשר מקווי מים חסרי צורה גרידא. לדעתם כל אומות העולם משולים לים והוא נחשב למקום משכנם:

בחמישי השריץ מן המים כל מין עוף כנף זכרים ונקבות... ובחמישי השריץ מן המים כל מין דגים זכרים ונקבות טמאים וטהורים... וכל מיני חגבים... וכשם ששרצו המים ביום ההוא כך עתידים אומות העולם לשרץ בעולם ונלחמים אלו עם אלו להשחית שנאמר: וכתתו גוי בגוי ועיר בעיר כי אלקים הממם בכל צרה. כל הנהרות כשהם מהלכין על הארץ הם טובים וברוכים ומתוקים ויש מהן הניה לעולם⁸, נכנסו לים הם רעים ומרורים ואין מהם הניה לעולם.

רבי אליעזר אומר: לא על המים בלבד אמר ששרצו, אלא אף על אומות העולם, שנמשלו כמים שנא': "ושאון לאמים כשאון מים כבירים ישאון וכו'".

(פרקי רבי אליעזר ט:)

הרמב"ן (בראשית ב, ג) האריך להסביר שששת ימי הבריאה שקולים לשנות ימות עולם, וכל יום הוא כנגד אלף שנות תבל, ועל היום החמישי שהוא כנגד האלף החמישי כתב:

ביום החמישי שרצו המים נפש חיה ועוף יעופף על הארץ, רמז לאלף החמישי המתחיל קע"ב שנה אחר חרבן הבית, כי בו ימשלו האומות

7. פעמים הרבה, נדרש המהר"ל במשנתו הרחבה לנושא הים והיבשה, כמסמלים חומר וצורה, אומות העולם וישראל, והרי כמה מראי מקומות: גבורות ה', מ-מא; שם מז; נצח ישראל כה; שם לט; נתיבות עולם, עבודה, טז; חידושי אגדות, בבא בתרא ז; סנהדרין כא ע"ב; גיטין סח; קידושין יג; ועוד.

8. הנהרות והנהלים הם מים חיים ועליהם לא נאמר שאין כבודו שם, כי הם זורמים ביבשה ואינם מנסים לשוטפה, לעומת זאת מי הים הם מים מלוחים ומביאים מות לשותים אותם. ים המלח שאחוז המליחות שלו גבוה יותר הוא ים המות.

ויעשה אדם כדגי הים, כרמש לא מושל בו, כולו בחכה העלה, יגורוהו
בחרמו ויאספהו במכמרתו ואין דורש את ה'.

שוכני הים הם חסרי קומה פיזית ורוחנית. הם שורצים במים ומכוסים
בדרך כלל על ידי המים חסרי הצורה. גם הנתש שהסיט את האנושות
מהשאיפה האלקית אל התאוות החומריות, נענש בכך שקצצו לו את רגליו
ועשאוהו שורץ על הקרקע ללא קומה רוחנית.

הגויים, שהם עם הדומה לחמור מבחינה זו שאין בהם את הענין האלקי
והכושר הנבואי⁹, שייכים לעולם המים חסר הצורה.

דניאל בחזונו מתאר כיצד ארבע חיות עולות מן הים, ופשוט שהכוונה
לארבע המלכויות הגדולות, ששלטו בעולם שלטון ללא מיצרים. ומדוע
עולות הן דוקא מן הים? הסביר המהר"ל:

כי כל האומות נחשבים אצל ישראל כמו הים שאינו מן הישוב, וישראל
נמשלו ליבשה. והים אין לו מציאות וכן הדגים והם נמשלו לדגים.
(נר מצוה עמ' ט')

ועוד הסביר שם המהר"ל את ענין ארבע המלכויות:

ולמה זה סידר השם יתברך בעולמו שיהיו אלו ד' מלכויות? וביאור
זה כי ראוי שיהיו נרמזים אלו ד' מלכויות בראשית הבריאה¹⁰, כי אלו
ד' מלכויות שהם מושלים בעולם, לא היו רק בשביל כי אי אפשר
שיהיה העולם שהוא עלול מן השם יתברך, שיהיה העלול הזה בלא
חסרון, רק נמצא עמו החסרון, והחסרון הזה הם ד' מלכויות, לפי
שהם ממעטים כבוד ה' יתברך בעולמו. וכאשר נברא העולם מן ה'
יתברך היה ראוי שיהיה הכל תחת רשות ה' יתברך..... אבל החסרון
הוא מצד חסרון העולם שהוא העלול, ומזה ימשך החסרון שהיו
המלכויות מושלים בעולם והם יוצאים מן כבוד השם יתברך.

כשם שיש מאבק איתנים בין הבורא, שגבול שם לים, לבין הים השואף
בכל מאודו לפרוץ אל היבשה, כך יש מאבק איתנים בין אומות העולם
המשולים למים לבין ישראל שהם בבחינת חול הים:

9. ראה כוזרי א, כו-קג.

10. המהר"ל כתב לפני כן, בשם בראשית רבה, שאותן ארבע מלכויות רמוזות בפסוק
"והארץ היתה תהו [בבל] ובהו [מדי] וחשך [יון] על פני תהום [מלכות הרשעה], ורוח
אלקים מרחפת (מלך המשיח) על פני המים".

יהוה המון עמים רבים כהמות ימים- נמשלו ישראל לחול שנאמר: ויהיה מספר בני ישראל כחול הים, ונמשלו האומות לים שנאמר: יכהמות ימים יהמיון, והם מתיעצין על ישראל והקב"ה מתיש גבורתו, אמר ישעיה: 'והרשעים כים נגרש', מה הים הגל הראשון אומר עכשו אני עולה ומציף את כל העולם וכיון שבא לחול הוא כורע ומשתבר, ואין הגל השני למד מן הראשון, כך פרעה נתגאה על ישראל והפילו הקב"ה, וכן עמלק וכן סיחון ועוג ובלעם ובלק ואין אחד מהם למד מחברו.

(וילק"ש ישעיה תכ)

בים לא נאמר כבודו שם, כי שם מושלות אומות העולם, היוצאות מן כבוד ה' יתברך¹¹. על רקע זה נבין את ששאל אלכסנדר מוקדון את זקני הנגב:

שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הנגב: בימא יאי למידר או ביבשתא?
א"ל: ביבשתא, שכל נחותי ימא לא מיתבא דעתייהו עד דסלקין ליבשתא.

(תמיד לב)

"וחשך על פני תהום" זו מלכות יון. מלכות זו שואפת להישאר בחושך,¹² בתהומות הים. אלכסנדר מוקדון הוא המלך השמיני שמלך מסוף העולם ועד סופו,¹³ הוא כנמרוד מכיר את בוראו ומתכוון למרוד בו, על כן לדעתו בים ראוי לדור כי שם לא נמצאת מלכות ה'.
על רמתם הרוחנית והמוסרית של השוכנים בכרכי הים כתב הרב קוק:

כרכי הים - המה נודעים בשחיתותם המוסרית, מורגל בכל מקום לומר (ע"ז, יז. מנחות מד.): "שמע שיש זונה בכרכי הים". מדינת הים בכלל, היא ציור למקום שאינם בני תורה, ששמותיהם כשמות נכרים (גיטין ב, ב).

(עין איה שבת עמ' 55)

11. וחתני ר' בנימין קראוס נ"י העיר ממזמור כ"ט בתהילים: "קול ה' על המים, א-ל הכבוד הרעים, ה' על מים רבים... ה' למבול ישב, וישב ה' מלך לעולם". וני"ל שפרק זה מתאר את גדולת וגבורת ה' במצבים מיוחדים, אם זה בקריעת ים סוף שיכלו להצביע באצבע ולומר זה א-לי ואנוהו, ואם באחרית הימים כשמלכות ה' יתגלה בכל יפעתה ותפארתה. אולם במצב העכשווי, כשמלכות ה' נעלמת ונסתרת, הרי הקולות הבוקעים מן הים מכחישים את מלכות ה'. ויעויין בהערה 16 לקמן.

12. אחר גניזת האור הראשוני אנו נמצאים למעשה בחשכה, ורק המאורות הגדולים מאירים אותה, וכך פירש רש"י את הפסוק "וירא אלקים את האור כי טוב ויבדל אלקים בין האור ובין החשך".

13. ראה פרקי רבי אליעזר יא.

הבריחה מן התפקיד - נהיה כגויים כמשפחות הארצות.

יונה מאן לבצע את השליחות האלקית שהוטלה עליו וברח אל היס. כפי שראינו, הבריחה אל היס היא למעשה בריחה אל אומות העולם, שהם בבחינת יורדי ים. יונה ברח על מנת לרדת עמהם תרשישה, להיות כאחד מהם, וכפי שכתב המלבי"ם: "שרצה לבוא עמהם בחברתם"¹⁴. הוא לא רוצה להיות נביא יותר ואף לא ישראלי (כלפי חוץ), אלא ככל הגויים וככל שוכני היס למיניהם¹⁵. להיות ישראלי פירושו להיות מובחר ומובדל, נושא שליחות ויעוד, ויונה לא רוצה להיות שונה ושנאוי. "לא די שישראל קוראין לי נביא שקר אלא אף אומות העולם".
על בריחתו של יונה תרשישה כתב המהר"ל:

יונה עם כי היה נביא ה', היה ממעט מן כבוד ה' יתברך, וכדכתיב: ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה', וכי מלפני ה' הוא בורח, כאילו היה רוצה לצאת מרשות הקב"ה... מכל מקום בזה שהיה אומר שיכול לברוח מן הש"י חס ושלום, כאלו יש דבר חוץ ממנו יתברך, וכדכתיב: 'מלפני ה' הוא בורח', שהיה סובר שיצא מרשות ה' יתברך. ולכך היה ראוי שיהיה נפרע ביס¹⁶, כי בקריעת ים סוף נודע כי אין חוץ ממנו¹⁷, וא"כ לא יכול לברוח ממנו יתברך כמו שהתבאר.

(גבורות ה', פרק מז', עמ' קפב)

14. והאלשיך כתב: "לזה אמר: 'לוא אמר: 'לוא עמהם תרשישה', כי רבים היו, כמו שאמרו ז"ל שהיו משבעים לשון, אמר בלבו שיהיה בטל בשבעים....ופירש ואמר: 'לפני ה'', לומר מת שאמרתי לוא עמהם, שהוא להיות טפל אליהם ובטל בעיניהם, הוא למה שהוא הולך לפני ה'".

15. אין ספק שיונה הנביא עצמו לא התכוון חס וחלילה להתבולל ולהיות ככל הגויים, אלא משום שיונה בבריחתו מסמל את הבריחה של עם ישראל אל בין הגויים, נכתבו הדברים כך שהם נותנים לנו תחושה שאכן יש כאן בריחה מה' ומעם ישראל.

16. עצם הבריחה לים היא בבחינת יציאה מרשותו יתברך, ועל כן גם הפרעון היה ביס כדי להראות לו שגם שם כבודו נמצא. ובמדרש תנחומא (ויקרא ח) כתב: "והאניה שיורד בה יונה היתה רחוקה מיפו מהלך שני ימים לנסות את יונה, מה עשה הקב"ה? הביא סער גדול ביס והחזירה ליפו....והוא לא ידע כי הקב"ה מסבב הדבר להודיעו ששם כבודו".

17. רעיון זה אמרו חז"ל בלשון הזהב שלהם: "אמר רבי ברכיה: אדם מבקש לברוח ובורח אצל שהוא יכול לעמוד, יש לך אדם שבורח אצל בורח? היס ברח מפני, שנאמר: 'הים ראה וינס', ואתה ברחת אצל היס?" (מובא בפרוש הרד"ק א, ג)

כמו יונה כך ישראל שנמשלו ליונה, בורחים משליחותם ותפקידם אל הים הגדול, אל מדבר העמים¹⁸. ורבונו של עולם זועק כנגדם ומכריז:

וְהֶעֱלָה עַל רוּחְכֶם הָיָה לֹא תִהְיֶה, אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נִהְיָה כְּגוֹיִם
כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאָרְצוֹת, לְשֵׁרֵת עֵץ וְאֶבֶן. חַי אֲנִי נְאֻם ה' אֱלֹקִים אִם
לֹא בְיַד חֲזָקָה וּבְזִרְזָע נִטְוִיָּה וּבְחֶמְהָ שְׂפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם:
(יחזקאל כ, לב-לג).

במקום להיות אור לגויים, כאותה יונה שהביאה אור לעולם בימי נח, הפכו ישראל ליונה פותה מתבוללת בתוך הגויים, חסרי יחוד ויעוד:

אֶפְרַיִם בְּעַמִּים הוּא יִתְבּוֹלֵל, אֶפְרַיִם הָיָה עִגְוָה בְּלִי הַפּוּכָה: ... וַיְהִי
אֶפְרַיִם כְּיוֹנָה פוֹתָה אֵין לֵב, מְצַרִּים קָרְאוּ אֲשׁוּר הֶלְכוּ:
(הושע ז, ח-יא).

18. ראה אברבנאל ליחזקאל כ.

ו. ירידה אחר ירידה

ג. ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה' וירד יפו וימצא אנניה
באָה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה
מלפני ה':

ד. והי הטיל רוח גדולה אל הים ויהי סער גדול ביים והאנניה
חשבה להשבר:

ה. וייראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו ויטלו את הכלים
אשר באנניה אל הים להקל מעליהם ויונה ירד אל ירפתי
הספינה וישכב וירדם:

ו. ויקרב אליו רב החבל ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא
אל אלהיך אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד:

הבריחה תרשישה מלפני ה' היא בבחינת ירידה. בתרשיש נמצאים יורדי
ים, ויונה רוצה לרדת עמהם תרשישה. יונה החל נבואתו בירושלים, בבית
המקדש, במקום הגבוה בעולם:

"וקמת ועלית" - מלמד שבית המקדש גבוה מארץ ישראל וארץ ישראל
גבוה מכל הארצות.

(סנהדרין פז)

ומן המקום הגבוה ביותר הוא יורד ירידה אחר ירידה עד המקום הנמוך
ביותר בעולם. ממדרגה של איש המעלה - נביא, הוא יורד ומתדרדר עד
למצב של יורד ים פשוטו כמשמעו. וכך הוא סדר ירידותיו: "וירד יפו"¹,
"וירד בה לבוא עמהם תרשישה", "ויונה ירד אל ירפתי הספינה", "וישכב

1. "וכיון שמירושלים הוא שרצה לברוח, אתי שפיר שירד ליפו, שהיא מכוונת נגד
ירושלים, והיא החוף לירד ולבוא משם לירושלים" (הגהת רד"ל אות ג' בפרקי דרבי
אליעזר פ"י). כשם שיפו שימשה ליונה שער לירידה מטה לים, כך היא גם שימשה
שער לעליה לירושלים בימי שלמה (דח"ב ב, טו): "ואנחנו נכרת עצים מן הלבנון
ככל צרכך ונביאים לך רפסדות על ים יפו ואתה תעלה אתם לירושלים". וכן בימי
זרובבל (עזרא ג, ז): "ויתנו כסף לחוצבים על חרשים, ומאכל ומשתה ושמן לצידונים
ולצורים, להביא עצי ארזים מן הלבנון אל ים יפוא כרשיון מלך פרס עליהם".

וירדס", "לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיה בעדי לעולם".² מי שאינו רוצה ללכת לניווה מרכז ממלכת התניינים הגדולים על מנת להשיבם אל מלכות שמים, סופו שהוא יורד אל הים הגדול ונבלע על ידי התניינים הגדולים שמורידים אותו אלי תחתיות ארץ. וכיונה - כך גם ישראל שנמשלו ליונה, או שהם רודים ומנהיגים את אומות העולם שנמשלו לדגת הים, או שהם נרדים על ידיהם ונבלעים בין אומות העולם.

תפקידו של האדם עלי אדמות הוא:

וירדו בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ
הָרֶמֶשׂ עַל־הָאָרֶץ: וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים
בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם
אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף
הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיַּה הָרֶמֶשׂת עַל־הָאָרֶץ:

(בראשית א, כו-כח)

על השימוש בלשון המיוחדת "וירדו" כתב רש"י:

יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובבהמות,
לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו.

תפקידם של ישראל, שנקראו אדם, לרדות בכל הבריאה ולנתב אותה אל
תכליתה ויעודה. אי אפשר לברוח מן התפקיד, כי הברירה היא בין רדיה
לבין ירידה עד הדיוטה הנמוכה ביותר:

תנו רבנן: מעשה ברי יוחנן בן זכאי, שהיה רוכב על החמור והיה יוצא
מירושלים, והיו תלמידיו מהלכים אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה
מלקטת שעורים מבין גללי בהמתם של ערביים, כיון שראתה אותו
נתעטפה בשערה ועמדה לפניו. אמרה לו: רבי פרנסני! אמר לה: בתי
בת מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן גוריון אני. אמר רבי יוחנן בן
זכאי: אשריכם ישראל בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אין כל
אומה ולשון שולט בכם, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום, אז

2. יש ירידות נוספות כגון: הטלת יונה לים ובליעתו על ידי הדג הגדול שהורידו
למצולות ים, ואנחנו מנינו כאן רק אותם שנכתב עליהם במפורש ירידה.

אתם נמסרים ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה רק ביד בהמתן של אומה שפלה. (כתובות סו)

ומדוע באמת אין דרך ביניים? מדוע הברירה היא בין רדיה לבין ירידה? מדוע אין אפשרות להיות עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב? מדוע שלא ילכו כל העמים בשם אלהיהם ואנחנו נלך בשם אלקינו ושלוש על ישראל? ועוד תמיהה גדולה לנו, האם להימסר ביד אומה שפלה, ועוד יותר - ביד בהמתן של אומה שפלה, זה דבר כל כך מאושר ומבורך, עד שראוי לומר על כך: אשריכם ישראל!?

נדמה ששאלות אלו וכיוצא בהן, הטרידו מאד את המהר"ל מפראג והוא נדרש להן מכמה אנפין:³

ויש לתמוה מאי לשון אשרי דקאמר אשריכם ישראל שמסרן ביד אומה שפלה? ולא עוד אלא ביד בהמתן של אומה שפלה? וכי בזה שייך לשון אשרי?

(נצח ישראל יד)

ועוד הקשה ותמה המהר"ל, למה זה ועל מה זה באו על ישראל ריבוי הצרות המשונות? והרי הגויים חוטאים גם הם ולא מצאנו שבאו עליהם פורעניות כמו שבאו על עם ה'! על כל אלו השאלות משיב המהר"ל תשובה גדולה מאוד:

והנה על זה יש תשובה גדולה מאד, כי לגודל הקושיא הזאת לא יספיק לה תשובה רק בהרבה פנים, עד שתסולק השאלה מכל וכל. ... אבל הדבר הזה כמו שבארנו לך. כי בודאי בזה יש לראות ולהתבונן מעלת ישראל העליונה, שיש לה משפט הצורה השלמה אשר מצד עצמה ראוי לה השלמות לגמרי, ואין ראוי לה החסרון כלל. והחסרון בצורה הוא ביטול אל הצורה לגמרי ונחשבת נעדרת לגמרי. (שם)

כדי לסבר את דבריו לאזנינו נסבירם קצת. ישראל הם הצורה של העולם, משל היו אומות העולם הגוף וישראל המת. כשם שיש הבדל גדול בין אדם שנפגע במוחו, שזה עלול לגרם לשתוק כל גופו או לאבוד דעתו וצלמו, לבין אדם שנפגע בגופו, שזו בדרך כלל פגיעה מקומית ונזקה מועט יותר, כך גם ההבדל שבין פגיעתם של ישראל לפגיעתם של אומות העולם. כשישראל

3. עיין גם אור חדש ו, יב; גבורות ה', ד; נצח ישראל, יא.

נפגעים חלילה, הפגיעה היא מוחית, קריטית והרסנית ביותר וגורמת לדרדורם עד שפל המדרגה, ואילו כשהגויים נפגעים הם נפגעים בגופם.⁴ וממשיך המהר"ל את קו מחשבתו וכותב:

וכאשר תבין אלו הדברים על אמיתתם יפתחו לך שערים הרבה, כי דברים הרבה תלויים בזה. במה שאין לישראל שום מדרגה בינונית, או שהם מושלים על הכל או שהכל מושלים עליהם. וכבר רמזה זה התורה גם כן באדם אשר כבר אמרנו כי ישראל והאדם שוים הם,⁵ שכמו שיש לאדם משפט הצורה נגד שאר בעלי החיים כך לישראל משפט הצורה נגד הגויים. ואצל האדם כתיב גם כן וירדו בדגת הים וכו',⁶ ודרשו ז"ל (ב"ר ד): 'זכה רודה בדגת הים לא זכה נעשה ירוד בפניהם'. ולא נמצא שיהיה לאדם מדרגה בינונית, שלא יהיו שאר בעל חיים מושלים בו והוא לא ימשל בהם גם כן, כי דבר זה לא יתכן לפי הדברים אשר אמרנו, שכאשר אין הצורה כמו שראוי להיות, אז נחשבת נעדרת לגמרי, ואז שאר בעלי חיים שיש להם מציאות מה, מושלך עליו ודבר זה ברור מאד.

* * *

הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה

מה קורה עם יורדי הים בזמן שיונה יורד מטה מטה? בנגוד ליונה - הם עולים מעלה מעלה. בתחילה אנשי הספינה הם חסרי שם וחסרי תאר: "יורד יפו וימצא אניה באה תרשיש, ויתן שכרה וירד בה, לבוא עמהם תרשישה מלפני ה'". לבוא עם מי? הרי עדיין לא התוודענו אל מלחי הספינה והם לא הזכרו לפני כן, ואם כן מן הראוי היה להציגם? אלא רמז

4. וחתי ר' עקיבא קשתיאל נ"י ביאר דברי המהר"ל בדרך אחרת: 'ישראל הם התוכן, האידיאל, והחזון של העולם והעולם הוא מימוש החזון. המימוש של החזון יכול להעשות בשלבים והוא ניתן לחלוקה, ואילו החזון הוא אחד, שלם, לא ניתן לחלוקה. ועל כן כל פגיעה בחזון וכל חסרון באידיאל ממוטט את כל החזון.
5. רעיון זה הוא אחד מהצירים המרכזיים במשנתו הרחבה והעמוקה של המהר"ל והוא נדרש אליה במקומות רבים, כגון: תפארת ישראל פרקים: א; יב; יז; כד; גבורות ה' פרקים: ד; מג; דרך חיים, עמודים: קסט; ריא; שנד; חידושי אגדות יבמות סא; נר מצוה עמ' י.
6. והנצי"ב כתב (העמק דבר בראשית יז, ד): "דבזה יהיה נשלם צורת האדם השלם, כאשר על ידו מתגלה כבוד ה' בכל הבריאה ויהי בזה כדמותו וכצלמו".

לנו הכתוב שלא תאר ולא מראה להם. ואחרי כן (פסוק ג) הם מוצגים כמלחים, יורדי ים, עובדי ע"ז, כשכל אחד מהם איש שיקוצו בידו⁷: "ויראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו ויטילו את הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם". ומכאן והלאה הם עולים שלב אחר שלב בדרך העולה בית א-ל. אחרי שיונה אמר להם מי הוא, וכי הוא בורח מלפני ה'⁸, הם הופכים ממלחים לאנשים⁹ היראים יראה גדולה, ומשמעותה של יראה זו היא כפי שכתב המלבי"ם (א, יא):

כי מה שכתב תחילה וייראו המלחים היתה יראת הסכנה, אבל יראה זו היתה יראת ה' שהיא גדולה למעלתה, לפי גדולת העצם שהתיראו ממנה.

מעתה, שם ה' שגור על פיהם, וגם הכתוב עצמו משתמש בשם ה' בכל מה שקשור אל "האנשים" החדשים שבאו לכאן, ולא בשם א-להים, שהוא שם כללי ומתייחס גם לאומות העולם. אחרי שהאנשים הטילו את יונה אל הים הם עולים מדרגה נוספת ומגיעים עד יראה גדולה את ה', זביחת זבחים, ונדירת נדרים. ומה היו הזבחים שהם זבחו? התפרש הדבר בפרקי רבי אליעזר (פרק י):

ראו המלחים את כל האותות והנפלאות הגדולות שעשה ה' עם יונה, מיד עמדו והשליכו איש את אלהיו בים, שנאמר: 'משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו' (ב, ט), וחזרו ליפו ועלו לירושלים ומלו את בשר ערלתם, שנאמר: 'ויראו האנשים יראה גדולה את ה' ויזבחו זבח לה'', וכי זבח זבחו והלא אין מקבלים זבח מן הגויים? אלא זה דם הברית שהוא כדם זבח. ונדרו ושלמו להביא איש אשתו¹⁰ וכל אשר לו ליראת אלקי יונה. ועליהם הוא אומר על הגרים - גרי הצדק.

ובעקבות זאת כתב רש"י:

"וידרו נדרים" - נתגירו.

7. לשון פרקי רבי אליעזר.
8. בהמשך נסביר מדוע תשובתו של יונה גרמה להם ליראה גדולה.
9. מכאן והלאה הם קרויים אנשים, שמורה על לשון חשיבות.
10. גם יונה הביא את אשתו לירושלים בזמן שהוא עלה לרגל, למרות הסכנה שהיתה בדבר זה, שהרי אסור היה לעלות מתחום ממלכת ישראל לירושלים בימים ההם. עיין ערובין צו, ובפרוש המהר"ץ חיות.

צא וראה את המסלול שעברו אותם יורדי ים והוא הפוך לחלוטין מהמסלול שעבר יונה. מתחתית המדרגה, מיורדי ים עכו"ם, עלו הם לדרגת אנשים, ומאנשים למאמינים יראי חטא. מהים עלו ליפו ומיפו לירושלים ושם מלו עצמם והפכו לגוי קדוש. תהליך זה כבר מתואר בתורה בפרשת התוכחה (דברים כח, מג): "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה".

* * *

ועצת ה' היא תקום - תפקיד ישראל בגלות

יונה הנביא ודאי חשב לתומו, וכך גם אנחנו סברנו, שבעת שיברח מלפני ה', משליחותו ומתפקידו - היא לא תתבצע. וראה זה פלא, תוך כדי הבריחה, מבלי משים ובלא כוונה, גורם הוא למלחים שהיו שבעים במספר¹¹, כנגד שבעים אומות העולם, לחזור בתשובה ולעלות במעלות האמונה והיראה עד לרום המעלה. ללמדנו שאי אפשר להימלט מהתפקיד ואי אפשר להשתחרר מהשליחות וכדברי הנביא יחזקאל: "והעלה על רוחכם היה לא תהיה". גם כשעם ישראל בגלות, בלוע בין האומות, הוא מבצע את השליחות האלקית שהוטלה עליו: "לתקן עולם במלכות שדי", בין אם הוא מודע לכך ובין אם לא.

כך מסביר ריה"ל את מציאות ישראל בגלות זמן כל כך ארוך:

ועוד יש לאלוה חכמה נסתרת בהשאירו אותנו בגלות, - מעין חכמה הצפונה בגרגיר הזרע: גרגיר זה נופל אל תוך האדמה ושם הוא משתנה ונעשה לכאורה עפר, מים וטיט, ולפי ראות עיני המתבונן בו, לא ישאר רשם מוחש כלשהו ממה שהיה הגרגיר קדם לכן. אולם לאחר זמן יתברר כי גרגיר זה הוא אשר ישנה את העפר ואת המים עד אשר יתעדנו היסודות ויהפכם להיות כמוהו, ואז יוציא קליפות עלים ועוד, עד אשר יזדכך הגרעין ויכשר לחול בו הענין ההוא, האלהי, והצורה של הזרע הראשון, ואז יהיה לעץ נושא פרי כפרי אשר ממנו בא הזרע. והנה כך הוא הדבר גם בדת משה: כל דת שבאה אחריה משתנה, לאמתו של דבר, להיות כמוה, אם כי למראית עין תתרחק ממנה. חדתות האלה הן אפוא רק הכנה והקדמה למשיח המיוחל, אשר הוא

11. ראה פרקי רבי אליעזר י.

הפרי, ובאחרית הימים בהודותו בו, תהיינה הן פריו והיה העץ כלו אחד¹².

(כוזרי ד, כג)

אומות העולם מושפעים מעם ישראל בכל מקום ובכל זמן, גם כשישראל במיטבם וגם כשהם ברעתם, גם כשהם בארצם וגם כשהם מחוץ לארצם:

ככה נעשתה עדה זו מדריכה לכל הלבבות, וכל דת שבאה אחריה אינה יכולה לסטות משרשיה-, עד כי כיום הזה כל בני הארץ הנושבת מודים בקדמות האלוה ובבריאת העולם, וראיתם על זה- בני ישראל וכל הטוב אשר גמלם האלוה וכל הענש אשר נעשו.

(כוזרי ב, נד)

בדרך זו הסביר הנצי"ב מדוע אי אפשר היה לוותר לישראל לחלוטין על חטא המרגלים כי אז לא היה מתקיים היעוד הגדול של: "ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ" (במדבר יד, כ):

ורמו בזה להודיעו כי על פי גזרה זו תהיה סיבה שימלא כבוד ה' את כל הארץ שזהו התכלית. ומשום הכי אי אפשר לוותר על הגזרה ולמחול לגמרי מחמת המידות, ולא נתבאר כאן מהו ואיך יהיה סיבה לזה. ובא דוד המלך ברוה"ק בתהילים קו' ואמר: 'וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולזרותם בארצות', וביתחזקאל כג' אמר: 'על כן נשאתי ידי להם במדבר להפיץ אותם בגויים ולזרות אותם בארצות' ... שמוזה שנגזר פזור ישראל בכל הארצות, נגלה באמת כבוד ה' ע"י ישראל ומוזה יצא שחלפו עבודת אלילים, עד שיגיע שכליל יחלופו ויעברו, ונגלה כבוד ה' בכל הארץ.

(נצי"ב במדבר יד, כא)¹³

12. רעיון דומה לכך כתב הרמב"ם (הלכות מלכים יא, ד. לפי דפוסים מדויקים): "אבל מחשבות בורא העולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלו של ישוע הנוצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: 'כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד"'. והמשיך רעיון זה רש"י הירש: "בטרם עזב ישראל אדמתו (רש"י הירש סבור שמושב בני ישראל בארץ הקדושה בימי בית שני היה הכנה לגלות) הוציא חוטר מגזעו, אשר התרחק ממנו, ואשר הופיע לפני יושבי תבל שהיו שקועים בין מצולת החטא, בעבודת אלילים, בחמס ובהשחתת המידות..... ובישר להם - לפחות - בשורת האל-האחד" (אגרות צפון אגרת ט).

13. ובהרחב דבר (בראשית מז, כח) כתב: "ועיקר סיבה זו שיהא רוב חיותנו בגלות, כבר נתבאר בפרשת לך לך יז, דהקב"ה גלה לאברהם אבינו אשר נוצרו בניו להיות לאור

ובמקביל פיתח מורה הרוחני של יהדות מערב אירופה, הרש"ר הירש, שיטה דומה:

יתר על כן, אותו חורבן עצמו מהווה יסוד בהתגלות גורלו כלפי ה' והאנושות ובעצם גלותו מתחיל הוא מגשים אותה תעודה, רק בדרך אחרת. אין לך חטא בחיי המדינה של ישראל, שלא התבלט כמותו גם בחיי המדינה של כל שאר העמים; אולם אם בשום מקום לא נענשו על כך, הרי מן ההכרח היה שישאל יבוא על ענשו; שכן היתה זו תעודתו: להשתמר מתעתועי חטאים כאלה, כי הלא ה' הוא אלוקי! לכן מרובה הלקח שבחורבנו כמו שבאשרו. ובגלותו נפתח כר חדש, גדול ונרחב, לתפקיד יעודו.

(אגרות צפון אגרת ט) 14

גם הראייה קוק נדרש למקומה ותפקידה של הגלות בחיי עם ישראל, בכמה מקומות במשנתו הרחבה, והוא רואה בה מכשיר רב חשיבות להפצת שם ה' בעולם, למרות שלכאורה מפני חטאינו גלינו מארצנו, והגלות היא בדיעבד ולא לכתחילה:

ואמנם הזמן עשה את שלו, וחשך הגלות גם הוא פעל את פעולתו, פיזורה של כנסת ישראל בעולם, הכריע הרבה לצד הטוב את מהלך העולם הכללי. ביטול המרכז הלאומי הפסיק את המחשבה המוטעית, לחשוב את ההכרה האלקית העליונה רק לנחלה מוגבלת בתחום גאוגרפי מיוחד ובממלכה מיוחדת: "ועינכם תראינה ואתם תאמרו יגדל ה' מעל גבול ישראל" (מלאכי א,ה).

(אורות קטו)

ובמקום אחר הוא רואה את הגלות כשלב מכין לקראת התפקיד הגדול של ישראל בעת הגאולה:

ובשביל כך נפזרנו בכל העולם בארבע כנפות הארץ, כדי לתמם את החזון שימלא כבוד ה' את כל הארץ, ודעת אלקי אמת תחדור בכל לב, בכל נפש ובכל רוח. הפזור אמנם הועיל רק להכין את הלבבות, שאחר כך בעת אשר הגאולה העליונה הנצחית תגלה על ידי קבוץ קוי

גויים, וזה אי אפשר רק כשהם מפוזרים בגלות". ועיין עוד בדבריו בראשית ב,ד; דברים כז,ה.

14. ועיין עוד איגרת טו.

ה', מארבע כנפות הארץ לארץ חמדה, אז ישוב האור הגדול, של דעת אלקי אמת, להופיע, בכל הודו והדרו מארץ החמדה, על כל קצוי הארץ. (עולת ראייה א, קיד)¹⁵

* * *

בהשחיתם דרכם, לא ירדה עליהם אש מן השמים.

מה גרם ליורדי הים ליראה גדולה? האם הידיעה שנמצא בתוכם אדם שבורח מה', יש בה כדי לגרם לאנשים לעזוב את כל הבלי השוא שהחזיקו בהם עד עתה, ולטעת בהם אמונה ויראה גדולה בה? ומה יחסם אל האיש הבורח מה'? האם הם מתעבים אותו? הכועסים הם עליו, על כל הצרות והסערות שהביא הוא עליהם? מתוך עיון בכתובים מתברר שלא מיניה ולא מקצתיה, הם שואלים אותו מה לעשות לו כדי שישתוק הים מעליהם, והוא משיבם: "שאוני והטילני אל הים וישתק הים מעליכם", אך הם לא שומעים לעצתו ומנסים לחתור אל היבשה, וכשהדבר לא עולה בידם, הם פונים אל ה' בתפילה ובבקשת סליחה על שנאלצים הם להטילו לים שלא ברצונם, אלא ברצון האיש ההוא וברצון ה': "כי אתה ה' כאשר חפצת עשית". כשכלו כל הקיצין, הם נושאים את יונה ומטילים אותו בדחילו ורחימו לים, כפי שמתואר בפרקי רבי אליעזר י:

לא קיבלו האנשים להפיל את יונה אל הים והפילו גורלות עליהם ויפל הגורל על יונה. מה עשו? נטלו את הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם ולא הועיל מאומה. רצו לחתור ליבשה ולא יכלו, מה עשו? נטלו את יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו אלקי עולם ה' אל תתן עלינו דם נקי, שאין אנו יודעים מה טיבו של האיש הזה? אמר להם: בשבילי הצרה הזאת עליכם, שאוני והטילוני אל הים. מיד נטלוהו והטילוהו עד ארכובותיו ועמד הים מזעפו. לקחו אותו אצלם והים סוער עליהם. הטילו אותו עד טבורו והים עמד מזעפו. העלו אותו אצלם והים הולך וסוער עליהם. הטילוהו עד צוארו ועמד הים מזעפו. ועוד העלו אותו אצלם והים הולך וסוער עליהם, הטילוהו כולו ומיד עמד הים מזעפו.¹⁶

15. ועיין עוד שם עמי' שסד; חזון הגאולה צו; ובמאמר למהלך האידיאות בישראל שבספר אורות.

מכל האמור לעיל עולה, שלא רק שאין הם מתעבים את האיש הבורח, אלא להיפך הם יראים¹⁷ ומשתאים מפניו. היכן הם שמעו וראו שבורא העולם הגעיש והרעיש את כל העולם כולו בשביל אדם אחד ויחיד?! לראשונה בחייהם הם עדים למחזה של איש שבורח מה' וה' רודף אחריו. ואיך בכלל בורחים מה? וכי כל אחד מאתנו יכול לברוח מה? והאם האלקים מתייחס אל כל הבורחים ממנו?

שלא מדעת נקלעו המלחים למאבק איתנים שבין הבורא לברואו, לויכוח נוקב שבין נביא-שליח למשלחו, ושניהם כוחות אדירים, והם לא יודעים לצד מי לנטות. באחת הפך האיש הנרדף לנשוא הערצתם ויראתם ודרכו הם מתוודעים לרודפו, א-להי השמים, אשר עשה את הים והיבשה. מעין זה היא מערכת היחסים שבין אומות העולם לעם ישראל. מחד גיסא הם רואים את עם ישראל בורח מאלקיו, מתבלבל בין האומות, נרדף עד צוואר, מפוזר ומפורד בין העמים, גוף ללא ראש וללא לב, כדברי מלך כוזר:

אם כן, אינכם היום כי אם גוף בלא ראש ובלא לב.

(כוזרי ב, כט)

והחבר מגביר את תמיהתו של מלך כוזר ומחזק את דבריו:

כן הדבר כאשר אמרת - גדולה מזאת! אף לא גוף, כי אם אברים מפוזרים, מעין העצמות היבשות אשר ראה יחזקאל במראה.

(שם)

אולם, מאידך גיסא, דווקא מצב זה מוכיח יותר מכל את יחודו ואת בחירתו של עם ישראל ואת קרבתו היתרה לה':

אולם, מלך הכוזרים! העצמות ההן, אשר נשתיר בהן דבר מה מטבע בעל החיים ואשר שמשו לפנים כלים לראש וללב, לרוח, לנפש ולשכל, טובות הן מן הגופות המגלפות מאבני שיש או מאבני גיר, אשר ראשים

16. דרשת חז"ל מסתמכת הן על הרושם הכללי שעולה מן הכתובים, והן על הכתוב: "וישאו את יונה ויטלחו אל הים", כשאפשר היה לכתוב: וישאוהו ויטלוהו אל הים. ההפרדה שבין נשיאת יונה לבין הטלתו לים מעידה על הספקות וההיסוסים הרבים שהיו להם עד שהיטלוהו אל הים.

17. מסתבר מאד שהיראה הגדולה שמופיעה בפסוק "היתה בעיקרה כלפי יונה, ובעקיפין גם כלפי ה' כפי שכתב המלבי"ם לעיל.

להן ועיניים ואזניים וכל אברי החי, אך מעולם לא היתה בהן רוח חיים ולא יתכן כי תשכן בהן, כי צורות מחוקקות הן, צורות הדומות לאדם, אך אדם אינן.

ועוד הוסיף החבר והסביר את דבריו :

האמות המתות, אשר נסו לחקות את האמה החיה, הגיעו לכל היותר, לדמיון חיצוני: אמנם גם בניהן הקימו בתים לאלוה, אך בבתים ההם לא נגלה אות מאת האלוה, הם קבלו עליהם פרישות ונזירות, למען תשרה עליהם הנבואה, אך היא לא שרתה עליהן. ואף גם זאת, בהשחיתם דרכם, כי חטאו ועברו חק, לא ירדה עליהם אש מן השמים ולא מגפת פתאם, למען ידעו אל נכון כי היה זה ענש על מרים מאת האלוה. וכאשר נפגע לבם - רצוני לומר: הבית ההוא אשר אליו הם מכוונים את תפלותיהם - לא בא כל שנוי במצבם, ואם נשתנה, לא נשתנה כי אם מהיותם רבים או מעטים, חזקים או חלשים, שרויים במחלקת או מאוחדים - הכל כפי דרך הטבע והמקרה. אולם אנחנו - כאשר נפגע לבנו הוא בית מקדשנו, נחלינו, וכאשר ישוב לבנו לאיתנו - נרפא גם אנחנו, בין שנהיה רבים בין שנהיה מעטים, יהיה מצבנו אותה שעה מה שיהיה - כי יוצרנו אלהים חיים הוא מלכנו, והוא מחזיק בידינו גם במצבנו כיום, מצב הפזור והגלות.

(שם שם)

כשאומות העולם רואות מה בין האומות המתות לעם החי, ושהאומה המושפלת והדוויה, שלא מוצאת מנוח לכף רגלה, ושמושלכת מארץ לארץ ומן היבשה לים, היא למעשה לב העמים וראש כל האומות, הם מתמלאות רגש של הערצה וכבוד כלפי עם זה, ולומדות את דרכיו ומאמצות את אורחותיו ומכירות בשליחותו ותפקידו: "ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלקינו יאמר לכם". (ישעיהו סא, ו).

ז. ויתן שכרה וירד בה

לא כל שכרה רק מה שהוא חייב ליתן בחלקו.

(ראב"ע א, ג)¹

על פי דברי הראב"ע היה צריך לכתוב ויתן שכרו ולא שכרה, ועוד - למה בכלל צריך לציין שיונה שילם עבור נסיעתו? מה היה המקרא חסר אם היה כתוב: "וימצא אניה באה תרשיש וירד בה לבוא עמהם תרשישה"? על כן נראים דברי חז"ל שיונה שילם שכר כל הספינה:

ירד ליפו ולא מצא אניה לירד שם, והיתה אניה מיפו מהלך שני ימים. מה עשה ה' הביא עליה רוח סערה והחזירה ליפו, וראה יונה ושמת שמחה גדולה, אמר: עכשו אני יודע שדרכי מיושרת לפני. אמר להם: ארד עמכם? אמרו לו הרי אנו הולכים לאיי הים - תרשישה, אמר להם אף על פי כן. בשמחת לבו של יונה הקדים ונתן שכרה שנאמר: ויתן שכרה.² (פרקי רבי אליעזר ז')

ובעקבות חז"ל פירש רש"י:

"ויתן שכרה" - הקדים לתת שכרה, ואין דרך יורדי הים לתת שכר הספינה עד שעת היציאה והוא הקדים, ולא עוד אלא שנתן שכר כולה. (רש"י א, ג)³

מעתה, שטה לה ספינה בלב ימים, כשעל סיפונה נוסע אחד ויחיד, ועוד הרבה מלחים אנשי מקצוע, שתפקידם להשיט את האניה ולשרת את נוסעה⁴, אשר חשקה נפשו לרדת עמהם תרשישה. וכמה היו אנשי צוותה של האניה? מתוך הכתובים קשה להסיק מסקנות, אולם חז"ל, מתוך התבוננות עמוקה, הגיעו למסקנה כי שבעים מלחים היו, משבעים לשונות שונים:

1. וכן כתב הרד"ק לפני שהביא את דרשת חז"ל.
2. ועיין נדרים לח, שם הגמרא אף נקבה בסכום הכסף שיונה שילם עבור הספינה.
3. וכן פירש המצודות ורד"ק בפרושו השני. וכן במלבי"ם.
4. כפי שכתב המהר"ל בדרך חיים עמ' יג: "וזהו מעלת ישראל העליונה שהם עם אחד ואין זולתם, כי אף אם נבראו האומות אינם רק לשמש את ישראל אם היו ישראל עושים רצונו של מקום, כמו שיהיה עוד בעתיד. ועיין עוד גבורות ה' עמ' רעא.

רבי חנניה אומר משבעים לשונות היו באניה וכל אחד שיקוצו בידו. ויאמרו נקרא איש בשם אלהיו והיה האלהים אשר יענה ויציל אותנו מצרה זו הוא האלהים. וקראו איש אל אלהיו ולא הועילו, ויונה בצרת נפשו נרדם וישן לו.
(פרקי רבי אליעזר ז')

אניה זו מייצגת את כל העולם כולו. יש בעולם נוסע אחד שבשבילו נברא העולם: "בראשית - בשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה" (רש"י בתחילת התורה, ובפירושו גור אריה שם), ושבעים אנשי צוות שתפקידם לתחזק את העולם ולהניעו קדימה למען ישראל שהם תכלית הבריאה⁵. נדמה שלא מקרה הוא שיונה בגימטריה עולה ל-71, כמנין אנשי הצוות והנוסע הנכבד אשר שכר את האניה כולה.

תפקיד ישראל הוא לתת תוכן וצורה לעולם ולשם כך ניתנה לו התורה. אם ישראל ממלאים את תפקידם כראוי הרי האניה שייכת להם והיא משמשת להם משכן קבע, אך אם הם בורחים מה' ומתפקידם, אז אין להם מקום על האניה והם מושלכים ממנה לכל עבר: "והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ... ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגליך..." (דברים כח, סד).

* * *

לכו ונפילה גורלות

ז. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ לְכוּ וְנִפְּלָה גּוֹרְלוֹת וְנִדְעָה בְּשִׁלְמֵי הַרְעָה הַזֹּאת לָנוּ וַיִּפְּלוּ גּוֹרְלוֹת וַיִּפֹּל הַגּוֹרֵל עַל יוֹנָה:

5. כאשר כתב המהר"ל בגור אריה על הפסוק "בראשית ברא": "וכן ישראל שיצא אחרון מן כל הנבראים והם שלימות כל העולם, וכאשר יצאו ישראל אז היתה שלימות כל העולם. ואז עמדה הבריאה כי כבר הגיע התכלית והשלמות. לפיכך בשביל התורה נברא שהוא הראשית והתחלה, ובשביל ישראל שהם תכלית הכל, ובשביל כך נקרא גם כן ישראל ראשית, כי התכלית הוא ראשית המחשבה". ועיין גם בנצח ישראל פ"י.

ורבנו בחיי כתב (בראשית י, א): "ומוזה שהאריך הכתוב בתולדות חם ובתולדות שם, להודיע שאין הכוונה והבחירה בשבעים אומות ובשאר התולדות, כי אם להוציא מהם הסגולה הנבחרת: אברהם וזרעו..." ועיין עוד בספר "בית אלקים" שער התשובה, ריש פרק י"ג.

ח. ויאמרו אליו הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת לנו
 מה מלאכתך ומאין תבוא מה ארצך ואי מזה עם אתה:
 ט. ויאמר אליהם עברי אנכי ואת ה' אלהי השמים אני ירא
 אשר עשה את הים ואת היבשה:
 י. וייראו האנשים יראה גדולה ויאמרו אליו מה זאת עשית
 כי ידעו האנשים כי מלפני ה' הוא ברח כי הגיד להם:
 יא. ויאמרו אליו מה נעשה לך וישתק הים מעלינו כי הים
 הולך וסער:

התנהגותם של המלחים על האניה מעוררת תמיהה. אחרי שלא הועילו
 הזעקות והתפילות ואף לא זריקת הכלים אל הים, הם מציעים להפיל
 גורלות כדי לדעת בשלמי הרעה הזאת להם. ומנין להם שהאשם נמצא
 דוקא על האניה הזאת, וכי לא היו אניות אחרות בים? וכבר תמהו כן
 המפרשים השונים:

ויש לתמוה בזה הענין. איך חשבו כי בעבור אנשי האניה הזאת היה
 הסער הגדול בים, וכי לא היו אניות אחרות בים? וכי כל האניות שיש
 להם סער בים מפילים האנשים גורלות בשלמי הרעה? ומצאתי בפרקי
 רבי אליעזר: בא עליהם סער גדול, ומימינם ומשמאלם כל האניות
 עוברות ושבות בשלום בשתיקות הים, והאניה שירד בה יונה בצרה.
 גדולה⁶ שחשבה להשבר.

(רד"ק א, ז)

ובעל העקדה פתר תמיהה זו בדרך אחרת:

ועל זה נאמר ועתה לכו ונפילה גורלות... כי לכאורה היא היתה עצה
 נבערה, שהרי אי אפשר שלא יפל הגורל על אחד מהם בין זכאי בין
 חייב? וכמו שאמרו תז"ל שאמר לו עכן ליהושע, עד שאמר לו יהושע:
 "בני שים כבוד לה' אלקי ישראל".... אלא שהכונה באומרם ונפילה
 גורלות, שיפילו הגורל פעמים הרבה כי לזה נקראו גורלות רבות, לא

6. וכן פירשו רש"י וראב"ע.

כהפיל הגורל על אנשים הרבה... וכן עשו וילכו ויפילו גורלות ובכל פעם ופעם נפל הגורל על יונה ועם זה נתאמת הענין.

(עקדה שער סג)⁷

הסברו של הרד"ק בשם פרקי רבי אליעזר מעוגן בלשון הכתובים⁸, ועוד יותר ברוח הכתובים, שכן הרושם הכללי שעולה מסיפור המעשה הוא, שרק האניה הזאת חשבה להישבר, ורק בעבור אנשי האניה הזאת נושאים תפילה וזעקה, ורק עליהם הרעה הזאת, ורק מהם תסור הרעה אם יזרקו את יונה אל הים. רושם זה מחזק את אשר כתבנו למעלה, שאניה זו מיצגת את כל העולם כולו, ומה שמתרחש על האניה הזו הוא מה שקורה בכל העולם כולו, שמורכב משבעים זאבים וכבשה אחת, או משבעים עורבים ויונה אחת. אמור מעתה שאין עוד אניות בלב ים, ואין עוד אנשים הנתונים בסכנה, אלא יש עולם אחד שפוקדת אותו סערה גדולה המאיימת על קיומו, כדוגמת המבול, ובעין הסערה נמצא עם ישראל שבכוחו להכריע את גורל העולם לרע או לטוב.

7. וכן כתב במצודות.

8. הרבה ידים מוכיחות שכל הסערה היתה ממוקדת באניה הזו בלבד, כגון: "והאניה חשבה להשבר", "ויטלו את הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם"; "אולי יתעשת האלקים לנו ולא נאבד"; "ונדעה בשלמי הרעה הזאת לנו"; "הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת לנו"; "מה נעשה לך וישתק הים מעלינו"; "וישתק הים מעליכם"; "כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם"; "כי הים הולך וסוער עליהם";

ח. בהיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו

יב. ויאמר אליהם שאוני והטילני אל הים וישתק הים
מעליכם כי ידע אני כי בשלי הסער הגדול הזה עליכם:
יג. ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה ולא יכלו כי הים
הולך וסער עליהם:

יד. ויקראו אל ה' ויאמרו אנה ה' אל נא נאבדה בנפש האיש
הזה ואל תתן עלינו דם נקיא כי אתה ה' באשר חפצת
עשית:

טו. וישאו את יונה ויטלוהו אל הים ויעמד הים מזעפו:
טז. וייראו האנשים יראה גדולה את ה' ויזבחו זבח לה' ויִדְרוּ
בְּדַרְיָם:

הטלת יונה לים באמצעות גורל, מעוררת שאלה הלכתית-מוסרית מעניינת. האם אפשר להכריע גורלו של אדם על ידי גורל? והאם מותר לאדם או לקבוצת אנשים להציל את עצמם על ידי מסירת חברים? והאם הסכמתו של יונה להיזרק הימה מעלה או מורידה? במחשבה ראשונה נראה שאין להכריע גורלות חיי אנשים על ידי גורל, כמו שאין להכריע ענייני ממון על ידי גורל, כי הגורל הוא מעין אסמכתא וכידוע אסמכתא לא קונה. כך אמנם כתב רבי יהודה החסיד:

בני אדם שבספינה, והיה רוח סערה, אין רשאים להפיל גורלות, שאם יפול על אחד מהם צריך להטילו בים, אין זה לעשות כאשר עשו ליונה בן אמיתי, השתא אסמכתא לא קניא לענין ממון וכ"ש לענין נפשות, שלא יסמכו ע"פ הגורל. ואשר כתיב (שמואל א יד מב): ויאמר שאול להפילו בינו ובין יהונתן בנו וילכד יהונתן, שם היה ארון ה' ומה' כל משפטו. והם ידעו באיזה ענין להטיל, אבל עתה אין לסמוך על הגורל, שנאמר (יהושע יח ו): ויריתי לכם גורל פה לפני ה' אלקינו. ואפילו בממון אין מפילים גורל אלא כשחולקים בשוה, אבל אין משימים שתי חתיכות כנגד חתיכה אחת, אא"כ שוים שתיהן כאחת, ולא חתיכה

גדולה כנגד חתיכה קטנה, אלא בשוה באומד הדעת. ולפי שהיו צריכים שני שעירי יום הכפורים גורל, לכך היו שוים במראה ובקומה.

(ספר החסידים סימן תשא)

ברם ר' יהודה החסיד סותר לכאורה את עצמו, שכן במקום אחר הוא כותב שאם קרה מקרה דומה למקרה של יונה, אפשר ומותר להפיל גורל כדי לקבע מי אשם בדבר ולהשליכו לים:

בני אדם שעוברים בים ועמדה עליהם רוח סערה לשבר הספינה או להטביעה בים, ושאר הספינות עוברות בשלום, בידוע שיש בספינה מי שחייב ורשאים להפיל גורלות. על מי שיפל הגורל ג' פעמים זה אחר זה, רשאים להפילו בים, ומתפללים שלא יפול על הזכאי אלא על החיב שנאמר (ש"א יד מא): 'ה' אלקי ישראל הבה תמים', וכתיב: 'ויפל הגורל על יונה', וכתיב: 'שאוני והטילוני אל הים'. ולמה לא אמרו לו ליונה תשליך את עצמך אל הים? אלא לא רצה להשליך עצמו, ועוד גויים היו בספינה ומוטב שישליכוהו הם. (שם תרעט)

אולם לאמיתו של דבר דבריו תואמים¹. במקרה האחרון יש ידיים מוכיחות ומסייעות לגורל. ראשית, הסערה היתה ממוקדת רק בספינה אחת כמו שהיה בספינתו של יונה. שנית, הגורל נפל שלש פעמים על אותו אדם, גם זה כמו במקרה של יונה. ושלישית, צרפו לגורל תפילה שהוא יפול על החייב ולא על הזכאי. רק אם שלש אלה יעשה לגורל, מותר לנהוג על פיו אפילו בעסקי נפשות. אולם אחד מגדולי הפוסקים, רבי יאיר חיים בכרך זצ"ל, סבור שגם בגורל פשוט אפשר להכריע דברי ממון, ואפילו דברי נפשות, וכך כתב²:

1. רבים סבורים שדבריו אכן סותרים זה את זה, ומכאן עוד הוכחה לטענה שהספר לא ניתן מרועה אחד, אלא שייך לכמה מחברים. ובשו"ת יביע אומר (חלק ו, חו"מ סי' ד' ס"ק ד) כתב, שכנראה רבי יהודה החסיד חזר בו ודעתו הסופית היא שאין להכריע בידי נפשות על ידי גורל.

2. באנציקלופדיה התלמודית ערך "גורל", מובאים כמה ענינים שבהם הכריעו בגורל:
א. חלוקת הארץ. ב. חלוקת שותפים (עיין בבא בתרא קו). ג. שעירי יום הכפורים.
ד. חלוקת העבודה בין הכהנים בבית המקדש (עיין יומא כב). ה. חלוקת מנות אוכל בין בני משפחה בשבת וביו"ט (עיין שבת קמח). יש אומרים שגורל מועיל במקרה זה רק בחלקים שוים, אבל במנה גדולה נגד קטנה אסור משום חשש משחק בקוביה, וי"א שאף מנה גדולה כנגד קטנה מותר בבני משפחה (עיין שו"ע או"ח שכ"ו). ו. קדישים ועלויות, והתירו לעשות זאת אפילו בשבת ויו"ט.

עיין שו"ת גאוני קדמאי (ס' ס) שאין הגורל אלא מפי שמים, שנאמר: על פי הגורל תחלק את הארץ, והעובר על הגורל כעובר על עשרת הדברות, כי ראינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שסמכו על הגורל באשר נעשה בלי מחשבות אדם ופעולת אנוש מצד התחכמות, אך בגורל תחלק את הארץ, וכן סמכו על הגורל במיתת עכ"ל³ ויונתן לולי שפדאווה העם, לא מצד הודאתו, ונאמר: 'בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו', ואפילו באומות העולם היה מקובל זה כמו גבי יונה והמן הרשע, מפני שקרוב הדבר שאם הגורל כהוגן תדבק בו השגחה עליונה, כמו שכתוב: 'הבה תמים', ומסוגל להשגחה אם נעשה כהוגן.⁴ (שו"ת חוות יאיר סא)

ובדרך דומה דרך בעל התפארת למשה (יו"ד, ס"י קנז, ס"ק א), שכתב לעניין מסירת אחד מן החבורה למיתה גם אם לא יחדוהו, שמותר הדבר על ידי גורל. וזה לשונו:

נ"ל דמ"מ שרי ליתן אחד על פי גורל שיטילו ביניהם כעובדא דיונה, וכן משמע מעובדא דגבעונים⁵ דאמרו תנו לנו ז' אנשים והוקענום לה', ונתנו על פי קליטת הארון אף דלא יחדו, וכן משמע מעובדא דסרח בת אשר⁶ שבאה להם מתחילה והגידה שמבקש יואב אלף אנשים להרוג והתרצו ליתן וכו' ועל כרחך על פי גורל רצו ליתן. עד שאמרה שאינו מבקש אלא אחד והוא שבע בן בכרי, ובע"כ שעל ידי גורל רצו למסרם.⁷

3. הערת מו"ר הרב נבנצל: שם התבררו דבריו שמצאו באהלו את החפצים (עיי' רמב"ם פרק י"ח מהלכ' סנהדרין ה"ו).
4. ובשו"ת רב פעלים (חלק ב, יו"ד סימן ל) תמה מאד על דבריו, כיצד לא חש בהטלת הגורל, במקרה המסויים שבו עוסקת תשובתו, לאיסור קוביה? ועוד ששיבח מאד עסק הגורל, ובמה שונה מקרהו מהמקרה של מנה גדולה כנגד מנה קטנה, שהגמרא בשבת אוסרת משום קוביה?
5. עיין שמואל ב, כא. ומו"ר הרב נבנצל העיר ששם היתה הוראת שעה על פי האו"ת לפייס הגבעונים.
6. עיין שמואל ב, כ. לדעת חז"ל האשה החכמה מאבל בית מעכה היתה סרח בת אשר. ומו"ר הרב נבנצל העיר שאולי היה שם לכולם חיוב מיתה מצד תמיכתם בשבע בן בכרי המורד במלכות בית דוד.
7. וכן כתב בפרוש חומת אנך ליונה שגורל הוי כמי שיחדוהו. ועוד כתב שיונה גם היה חייב מיתה. וא"כ לשיטת הרמב"ם מותר היה למוסרו, שכן היה כאן גם יחדו וגם חיוב מיתה.

אולם כנגדם יצאו גדולים אחרים בחריפות יתירה, ודחו מכל וכל הכרעת חיי אדם על ידי גורל, והרי קטע מתשובתו המקיפה והיסודית של הרב עובדיה יוסף שליט"א, בה דחה בשתי ידיים דברי התפארת משה:

ותמיהני שאיך יתכן לסמוך על הגורל בדיני נפשות, שהרי אפילו בממון אמרינן דהוי אסמכתא דלא קניא כ"ש בענין נפשות. והראיות שהביא אינן ראיות כלל, שהגורל שהטילו המלחים ונפל הגורל על יונה, לפי פשוטי המקראות, זה היה רק בכדי שידעו בשלמי הרעה הזאת להם, ולאחר שנפל הגורל על יונה והגיד להם כי מלפני ה' הוא בורח, חתרו להשיב אל היבשה ולא יכלו כי הים הולך וסוער עליהם, והיה ברור כי בשלו הסער הגדול הזה עליהם, וכמו שהודה יונה הנביא בעצמו. ואז נאלצו להשליכו לים, אבל לא שסמכו על הגורל בלבד. ומה גם לפי הפרקי אליעזר ... כשראו כך מה עשו נטלו את יונה ועמדו בירכתי הספינה, ואמרו ה' אל תתן עלינו דם נקי ... מיד נטלוהו והטילוהו עד ארכובותיו ועמד הים מזעפו, חזרו נטלוהו אצלם ושב הים להיות סוער עליהם, הטילוהו עד מתניו והים עמד מזעפו, חזרו והעלוהו אצלם וחזר הים להיות סוער עליהם ... עד שהטילוהו כולו ומיד עמד הים מזעפו. ע"כ. ומאחר שעשו כל מיני נסיונות וכלו כל הקצים וראו שאין מנוס ואין מפלט, נאלצו להטילו לים, אבל על הגורל לבד לא סמכו להשליכו לים גם לאחר שהודה שמלפני ה' הוא בורח, וא"כ אין מזה שום ראיה. והעיקרא אין להביא ראיה מן המלחים שהיו עכו"ם [שלא] עשו כפי ההלכה שלנו. גם הראיה שהביא מן הגבעונים יש לדחות, דשאני התם שהעבירום לפני ארון ה' וכל שהארון קולטו למיתה וכל שאין הארון קולטו לחיים ... ועיין ברד"ק שם שפירש מ"ש ויוקיעום בהר לפני ה', כי הארון היה שם ואורים ותומים וכו', וא"כ דמי לגורל עם האורים והתומים ... וההיא דסרח נמי לא שמה ראיה ... והנה ידוע היה לכולם כי יואב בא בשליחות של אדוננו דוד, אשר ה' עמו, ובודאי שאינו חשוד להורגם שלא כדון, כי מלך במשפט יעמיד ארץ, וכל שכן דוד שבלי ספק ינהוג עמם כדת. וכתורה יעשה ורק לגבי שבע בן בכרי שהיה מורד במלכות עמדו וכתרו את ראשו ... סוף דבר כל ראיות התפארת למשה בזה במחכ"ת אינן מכריעות כלל.⁸

(יביע אומר חלק ו, חו"מ סי' ד)

8. ועוד הביא בתשובתו אחרונים רבים הנוטים לדעתו ואלו הם: א. כנה"ג חו"מ סי' עקג, ג. רד"ל בפרקי אליעזר פרק י, לט; ג. מהר"י בנבנשתי ספר תושע יהודה

ואין הרב עובדיה יוסף שליט"א (תוך שהוא מסתמך על דברי הכה"ג ועל מהר"י בנבנשתי) מבחין בין גורל פשוט לגורל משולש, לפי דעתו - בשום מקרה אין לסמוך על גורל, לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות, מלבד באותם מקרים שמנינו בהערה מס' 1.

גם החזו"א דחה בתקיפות את דבריו של התפארת משה:

בפתחי תשובה הביא בשם התפארת למשה, דעל פי הגורל אפשר למסור את היחיד כמו שמצינו ביונה ובבני שאול (יבמות עט), ותמוה דא"כ למה תני בתוספתא ובירושלמי יהרגו כולם ואל ימסרו (במקרה שלא יחדו), הוי ליה למיתני יפילו הגורל וימסרו את זה שיצא בגורל. ויונה - הגורל גרם להם לדעת בשל מי הרעש, ויונה אמר להם בעצמו להטיל אותו לים. וההיא דבני שאול, על פי נבואה עשה דוד. אבל סתם בני אדם אין להם רשות להכריע על פי גורל. מיהו אם הסכימו כולם להפיל גורל וזה שנפל עליו הגורל מוסר עצמו, שפיר דמי, שהרי היחיד רשאי למסור עצמו כדי להציל את כולם כמו שמצינו בהרוגי לוד כמו שכתבתי לעיל.⁹

(חזו"א סנהדרין סי' כה)

לאור כל האמור לעיל, תוזרת השאלה: האם הטלת יונה לים על פי הגורל נעשתה כדת וכדין? אפשר לומר שמלכתחילה אין מה לדון בדבר, כיוון שהמלחים היו עכו"ם וההלכה היהודית לא חייבה אותם ולא עניינה אותם (כפי שהעיר הרב עובדיה יוסף בתשובתו). ברם, אפשר לומר שבמקרהו של יונה היה צירוף של נסיבות שהתיר את השלכתו אל הים: 1. כל האניות עברו בשלום ורק על אניה זו היה סער. 2. היטילו הגורל שלוש פעמים ובכל פעם הוא נפל על יונה. 3. השלכתו נעשתה בשלבים, כמו שמתואר בפרקי דרבי אליעזר, והוכח בעליל שבעטיו הסערה ושהשלכתו תציל את הספינה. 4. יונה עצמו מוכן היה להימסר, וזה כשלעצמו התיר את השלכתו (כפי שכתב החזו"א). 5. יונה הודה שבשלו הסער ושהוא למעשה חייב מיתה

דרוש א; ד. חדרי דעה יו"ד קנו; ה. משאת בנימין ז; ו. משכנות הרועים מערכה ג,ח. ועייין גם במה שכתב בחסכמה לספר יונה הוצאת ארטסקרול.

9. וכן כתב הרב וואלף היידנהיים במחזור יום הכיפורים: "וידמה לפי הפשט שלא היו דנים עפ"י הגורל מבלי הודאת בעל דין, וכמוהו גבי עכן...".

על כבישת הנבואה, והרי זה כמו שיחדוהו וחייב מיתה כשבע בן בכרי.¹⁰
6. מתוך הכתובים נראה שהפלת הגורלות נעשתה בהסכמת כולם מתוך
הנחה שמי שיפול עליו הגורל ימסור את עצמו למיתה.¹¹

---

10. והרי לשון הרמב"ם (יסודי התורה פ"ה, ה) לענין מסירת אחד מהחבורה: "וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים, תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם, יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל. ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם, אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי, יתנו אותו להם".
11. ועיין עוד במאמרו הגדול והמקיף של הרב נריה גוטל, "הטלת יונה הנביא אל הים" (המעין כרך ל, גליון ד, וכרך לא, גליון ה).

ט. וימן ה' דג גדול.

ב. א. וימן ה' דג גדול לבלע את יונה ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות:

(פרק ב, א)

רבי טרפון אומר: ממונה היה הדג מששת ימי בראשית לבלוע את יונה.
(פרקי רבי אלעזר י)

האם השלכתו של יונה לים, היתה צפויה מראש כבר מששת ימי הבריאה, עד שהקב"ה ברא כבר אז דג גדול, שיהיה ערוך ומוכן לבליעת יונה? האם מאורע זה הוא כל כך חשוב ומרכזי בתולדות האנושות, שהוא הוכנס ללוח הזמנים של ימות עולם, מבלי יכולת לשנותו או למנעו?¹

כבר הזכרנו שהאדם נברא על מנת לרדות בדגי הים (הגויים) ולנתב אותם בדרך ה', אולם אם תלילה יחטיא את מטרתו ולא ירדה בדגת הים, אזי דגת הים תרדה בו, תבלע אותו, ותורידהו מטה למצולות ים. עוד ראינו לעיל שההליכה לניווה (פירוש השם ניווה הוא בית התנין) היא למעשה השליחות שהוטלה על עם ישראל להיות אור לגויים ולתקן עולם במלכות שדי. אשר על כן, בליעתו של יונה על ידי הדג הגדול וירידתו למצולות ים, היא תוצאה ישירה ובלתי נמנעת מסרובו לרדות בניווה (הדג הגדול) ולהשיבה לה'. אסימטריה זו היא טבעו של עולם, חוק ולא יעבור, ועל כן תרחיש זה היה צפוי וחזוי.

יונה שהה במעי הדג שלושה ימים, כנגד סרובו ללכת לניווה העיר הגדולה שגודלה היה מהלך שלושת ימים.

1. רבנו בחיי (שמות יד, כז) מביא בשם חז"ל שורה ארוכה של ניסים שקרו לישראל, כולל בליעת יונה על ידי הדג, שכולן היו מזומנים כבר מששת ימי בראשית וכתב על זה: "מדרש הזה מוכיח שכל הניסים והנפלאות שעשה ה' יתברך בכל הדורות על ידי הנביאים, כבר הושמו בששת ימי בראשית בטבעי הדברים שנבראו, כגון שתאמר ביום השני שנבדל הים, הושם בטבע המים שיקרע לפני משה הים, ולפני יהושע הירדן, וכן לאלהיו הנביא ולאלישע..... ולפי זה לא היה שינוי הטבע בבריאה חדשה בשום דבר מששת ימי בראשית ואילך וכו'". וכן כתב הרמב"ם (אבות פרק ה', הלכה ה) לענין עשרה דברים שנבראו בע"ש בין השמשות; וכן במורה נבוכים ח"ב, כט. ועיין עקידה פרשת נח שער טו; דרך החיים פי"ה ח"ה; הקדמת המהר"ל לגבורות ה'; ועיין באריכות בשערי לשם שבו ואחלמה חלק א סי' יב ושם שפע של מקורות בענין זה.

אולם חז"ל נתנו סיבה נוספת לשהיה של שלושה ימים במעי הדג:

לעולם אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצרה ג' ימים² וכן למדנו ליוסף (בראשית מב), ליונה (ב), למרדכי (אסתר ה), לדוד (שמואל א יט), וכן הוא אומר (הושע ו): "יחינו מיומים ביום השלישי יקמנו ונחיה לפניו".

(בראשית רבה צט, ט)

הבה נראה במלואם את הפסוקים בהושע (ו, א-ג) עליהם נשענת דרשת חז"ל זו:

לְכוּ וְנִשְׁבַּח אֱלֹהֵי ה', כִּי הוּא טָרַף וַיִּרְפָּאנוּ, יָד וַיִּחַבְּשֵׁנוּ: יַחֲיֵנוּ מִיָּמִים,
בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמֵנוּ וְנַחֲיָה לְפָנָיו: וְגִדְעָה נִרְדְּפָה לְדַעַת אֶת ה', כְּשֶׁחָדַר
נְכוֹן מִצְאוֹ, וַיְבֹא כְּגֶשֶׁם לָנוּ כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֵה אֲרָץ:

פסוקים אלו מדברים על שיבה לה' באחרית הימים, על רפואה מטרף, על תבישה ממכה, על תחיה ממצב של מוות, ועל רדיפה אחרי ה' אחרי בריחה ארוכה ממנו.

וכך מפרש רש"י את התקומה של היום השלישי:

יחזקנו משתי פורעניות שעברו עלינו, משתי מקדשות שחרבו, ביום השלישי - בבנין בית שלישי יקימנו.

הוה אומר שלושה ימים הם שלוש תקופות של ימי עולם, שכן רגילים אנו לחלק את ימות העולם לשלוש תקופות של אלפיים שנה. אם במשך יומיים ויותר ברחנו מה' ומתפקידנו, ועל כן נטרפנו על ידי הדג הגדול, הרי ביום השלישי תחל השיבה אליו והרדיפה אחריו.

* * *

האור הגנוז שבמעי הדג.

ב. וַיִּתְּפֵלל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו מִמְּעֵי הַדָּגָה:

2. בילקוט יהושע ובאסתר רבה הגירסא היא: "יותר מג' ימים", וכן מוכח מיונה. ובבראשית רבה נו דרש דרשה זו על אירועים נוספים: יום השלישי של עקדת יצחק (בראשית כב); יום השלישי של המרגלים ביהושע (יהושע ב); יום השלישי של עולי הגולה (עזרא ח).

מדוע לא התפלל יונה בשני הימים הראשונים? כיצד הוא הרגיש בתוך הדג?
כנראה שהשהות שם היתה נעימה מאוד והוא לא הרגיש צורך להתפלל:

נכנס בפיו כאדם שהוא נכנס בבית כנסת גדולה ועמד, והיו שתי עיני הדג כחלונות אפומיות [מפותחות, רצה לומר זכוכית] מאירות ליונה³. רבי מאיר אומר: מרגלית אחת היתה תלויה במעיניו של דג מאירה ליונה כשמש הזה שהוא מאיר בצהרים ומראה לו כל מה שביים ובתהומות, ועליו הכתוב אומר אור זרוע לצדיק.
(ילקוט שמעוני תקן)

אך לא לעולם חוסן. לא לשם כך בלעו הדג הגדול. הקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, ואם הם אינם מתפללים מתוך בית הכנסת הגדול שבדג הגדול, אזי יתפללו הם ממעי הדגה ככתוב: "ויתפלל יונה אל ה' אלקיו ממעי הדגה":

והיה יונה שלושה ימים ושלושה לילות במעי הדג ולא התפלל. אמר ה': אני הרחבתי לו מקום במעי דג זכר כדי שלא יצטער והוא אינו מתפלל, אני מזמין לו דגה מעוברת שסי"ה אלפים רבבות דגים קטנים כדי שיצטער ויתפלל לפני, מפני שה' מתאוה לתפילתן של צדיקים⁴.

בין דג לדגה מיטלטלים ישראל בגלות. רבים הדגים שבלעו את עם ישראל, מהם היו טובים ונוחים לנו והם היו בבחינת דג זכר, ומהם היו מרים ורעים לנו, ואלו היו בבחינת דגה נקבה. זוכרים אנו את תקופת הזוהר בבבל, שם נוצרה היצירה הרוחנית הגדולה האדירה של עם ישראל, הוא התלמוד הבבלי⁵, וכן את תקופת תור הזהב בספרד שם יצרו גדולי ספרד

3. מצאנו בעוד מקומות שלעיני הדג הגדול או הליתן, יש כח אור אדיר לא טבעי מעין האור הגנוז, שאפשר לראות בו מסוף העולם ועד סופו כגון: "ת"ר: מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע שהיו באין בספינה והיה ר"א ישן ור' יהושע נעור, נודעזע ר' יהושע ונעור ר"א, אמר לו: מה זה יהושע מפני מה נודעזעת? אמר לו: מאור גדול ראיתי בים. אמר לו: שמא עיניו של ליתן ראית? דכתיב (איוב מא): 'עיניו כעפעפי שחר' (בבא בתרא קד:).

4. וכן כתבו רש"י ומצודות (פרק ב, א), והמלבי"ם כתב על דברי חז"ל אלו: "ודבריהם אמת". וראב"ע ורד"ק כתבו שדגה ודג הם היינו הך, כמו צדק וצדקה.

5. מו"ר הרב נבנצל הפנה לגיטין יז: "מאי דכתיב 'אלקים הבין דרכה והוא ידע את מקומה' - יודע הקב"ה בישראל שאין יכולין לקבל גזירת ארומיים עמד והגלה אותם לבבלי". וכתב שם רש"י שאלקים הבין דרכה של תורה ולומדיה, היכן היא ראויה להתיישב.

את יצירותיהם הגדולות, ועוד כהנה וכהנה. במקביל עשו היהודים חיל בתחומי המסחר, הכלכלה, המדע והחברה והגיעו להישגים גדולים. האם במצבים כאלו מרגישים צורך להתפלל אל ה'! האם בזמן כזה היהודי חוזר אל עצמו? אל עמו? אל ארצו? אל אלקיו?

יונה ראה את כל נפלאות הים - הבריאה, דרך עיני הדג. הוא עבר מרחבים אדירים, ירד למצולות ימים ונשא על פני גלים עצומים. מיליוני דגים קטנים וגדולים חלפו על פניו, רבבות סוגי אלמוגים מרהיבים שמחו את לבו ועוד כהנה וכהנה. ואת כל המראות הנפלאות הללו הוא ראה באמצעות אור בהיר וזך שהיה בתוך הדג, הוא האור הגנוז לצדיקים לעתיד לבוא. כיצד הגיע אור יקרות זה למעי הדג? והלא כבר ציינו לעיל שהדגים הם חסרי קומה רוחנית, הם חומר ללא צורה, הם מסמלים את אומות העולם השורצים בעולם ללא יעוד ותכלית? כיצד אם כן, גנוז וזרוע האור האלקי, שמאיר מסוף העולם ועד סופו, במעי הדג?

זאת ועוד, התניניים הגדולים הם לכאורה מחשיכי עולם וגרמו לגניזת האור העליון⁶, הם שורצים בימים שהם מקום חושך ואפלה, כפי שהיה מצבו של העולם כשהיה מכוסה במים, לעומתם מסמלת היונה את האור החדש שבא לעולם אחרי המבול, ואם כן, מפליא ומדהים שיונה (מקור האור) גילה את האור הגנוז דווקא במצולות הים בתוככי הדג הגדול. ובכלל, מהו אותו אור גנוז? היכן הוא נגנז? כיצד ואיך ניתן לחשוף אותו? האור הגנוז הוא האור הראשוני שנברא בראשית הבריאה⁷ וכל הבריאה נוצרה ממנו כפי שכתוב בזהר חדש, בראשית:

ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור - ר' יהודה אומר זה אור הכסא (הבריאה) ומזה האור נבראו שאר כל הנבראים, ממנו נבראו השמים, וכסא נברא בתחילה שנאמר: "כסא כבוד מרום מראשון".

והסבר הדברים כפי שכתב בעל הלשם⁸, שהבריאה כולה היא יציאה מן הכוח אל הפועל של האור הראשוני⁹. כשנשלמה הבריאה עם בריאתו של

6. עיין בפרק "נינוה העיר הגדולה".

7. ישנה מחלוקת בין המפרשים מה נברא ראשון לכל, ואנו מפרשים כאן כשיטת רש"י וההולכים בשיטתו שהאור נברא ראשון לכולם.

8. עיין בשערי לשם שבו ואחלמה חלק א סימן יב וחלק ב סימן א.

9. עיין רמב"ן בתחילת ספר בראשית וכן רש"י בפסוק "יהי מארת", שבריאת יש מאין היתה רק ביום הראשון (ולפי דבריו היה זה האור) ומכאן ואילך הכל יצא מהבריאה הראשונית, בבחינת יש מיש, וא"כ הבריאה כולה היא התגלמות של האור.

אדם הראשון, היה העולם במלוא אורו ותפארתו, ובשיא התפתחותו. אולם משחטא האדם חל כרסום וצמצום באדם ובבריאה ומה שהיה בפעל חזר להיות בכוח, ממילא גם באור העולם חל צמצום והוא גנוז בתוך הבריאה, וכפי שכתב שם בעל הלשם:

אך אחר שחטא בעץ הדעת, הנה ירד הוא וכל הבריאה כולה ונתהפכו כולם מכתנות אור בא' לכתנות עור בע', שהוא משכא דחויא [עור הנחש], כמו שכתוב בתרגום יונתן שם וכן בתיקוני זהר בכ"מ. והנה אז נסתלק ונתעלם כל האור דששת ימי בראשית, ונתעבה ונתגשם כל הבריאה כולה ונתמעט ונצטמצם האור מאז ולחלאה, ואין אנו משתמשים עתה אלא באור הפנימי המצומצם במציאת העולמות, כמו שהם עתה אחר החטא. (שערי לשם עמ' קכח)

את האור הגנוז אפשר לחשוף מחדש בשני מישורים, במישור התורני ובמישור המדעי כפי שכתב הראי"ה קוק:

העולם עומד לעלות ממעל למצב עבודת האדמה, בצורתה האומללה, שתאר קללה יש לה. הזריעה וכל עמלה, הזריה, והניכוש שקדם לקצירה, כל אלה תוצאות של נפילה הן, מעקבות החטא, בזעת אפך תאכל לחם. יעלה רוח האדם למעלה, ותענה הארץ לעומתו ברכה עליונה, ירעש כלבנון פריו, וגלוסקאות וכלי מילת מארץ יצמחו, ועבודת האדם גם המעשית תקח לה תואר עליון יותר. מעין עליה זו הוא אור המתגלה בשמטה, בשבת הארץ... רשמים הם של עולם חדש... הבא מזריחה של רוחניות יותר עליונה.

אבל בין כך ובין כך חובת האדם בצורתו המדעית לרומם את עבודת האדם משפלותה, וזה עושה אור ה' במדע האנושי, ועתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, הקרקע תצא מקללתה בחלקה היותר גדול, מפני שהחכמה תגאלנה. אבל כל זה תהיה גאולת האדם, שהיא רק תכשיר גאולת העולם.

(אורות הקדש, גאלת האדם והעולם בעתיד, עמ' תקסג)

יש חכמה בגויים תאמינ¹⁰. האומות הגדולות בעלות המשאבים העצומים והיכולות המדעיות הגדולות הם הגורמים העיקריים בפיתוחו של עולם,

10. אולי גם לענין זה נכון הכלל שחכם (אומות העולם-הדג הגדול) עדיף מנביא (ישראל-יונה), וכפי שהסביר כלל זה רבי צדוק הכהן מלובלין (רסיסי לילה עמ' 162): "ואז ליהודים היתה אורה-זו תורה, היינו התחדשות תורה שבע"פ, דאף על

ובגילוי האור הגנוז בבריאה. התנינים הגדולים, שמחד גיסא נלחמים באור התורה הגלוי ומחשיכים את העולם, הם מאידך גיסא, מאיצים יותר מכל את הוצאתו של האור הגנוז מן הכוח אל הפועל. אם אפשר היה בששת ימי בראשית לראות מסוף העולם ועד סופו באמצעות האור הראשוני, הרי אפשר גם היום לראות ולשמוע מסוף העולם ועד סופו באמצעים טכנולוגיים למיניהם פרי פיתוחם של התנינים הגדולים. ואם היתה לאדם הראשון שליטה כמעט מלאה בכל היקום כולו, מכוח האור האלקי שקרן ממנו, הרי יש היום לאדם שליטה על מרחבי תבל בתהומות ובשחקים, על ידי לחיצת כפתור. לעומת זאת, גילוי האור הגנוז בתורה, מוטל על עם ישראל שקיבל את התורה לצורך העולם כולו: "ואתנך לברית עם לאור גויים". אולם זאת עלינו לשנן לעצמינו בוקר וערב. רק על ידי פעילות משולבת של ישראל ואומות העולם, תורה ומדע, קודש וחול, יתגלה האור הגנוז וכתנות העור יהפכו לכתנות אור. צא וראה מה קרה לדורו של נח שהפריד בין הדבקים ועסק רק במדע וטכנולוגיה והזניח לחלוטין את התורה והמוסר. כמה תקוות ומשאלות לב תלו בני דורו של נח בנח: "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו, מן האדמה אשר אררה ה'", וכל כך למה? כי הוא המציא את המחרשה, שהיתה בימים ההם גולת הכותרת של ההתפתחות הטכנולוגית. כולם ציפו לשינוי דרמטי של חיי החברה וסברו שהגיעו ימות המשיח והאנושות שבה לגן עדן. והנה מפח נפש, מבול בא לעולם, הרס חורבן ואבדון, ובמקום לגן עדן חזרנו אל נקודת התווה של ראשית הבריאה, כל זאת כי הזניחו את המישור התורני-חברתי-מוסרי, ועסקו רק בצד המדעי-טכנולוגי.

פי שאוכמא [חשך] היא לגבי השגת הנבואה ונקרא במחשכים (במחשכים הושיבני ה' - זו תלמודה של בבל), היינו לענין אותו דבר פרטי שנגלה לנביא שהוא ברור ואין בו ספק, מה שאין כן כשמשיג בחכמה יוכל חכם אחר לחלוק עליו.... אבל לענין השגת כלל התורה אצל כלל ישראל, חכם עדיף מנביא". ובמקום אחר כתב (פרי צדיק מאמר קדושת השבת עמ' 39): "ואמרו ביומא שחסך בית שני חמישה דברים שהוא ה' אחרונה של שם ה'.... ולעומתן נוספה ה' ב"אורה" [אורה במקום אור, היא כמעט מילה יחידאית בתנ"ך, ומופיעה עוד בתהלים קלט, יז], שהתחיל אז תורה שבעל פה... ומתוך החשך זוכים לאור הגנוז לצדיקים לעתיד לבוא. דאז: ולא יכנף עוד מוריד והיו עיניך ראות את מורידך, ועין בעין יראו בשוב ה' את ציון, שלא יהיה עוד העלם כלל".

י. תפילת יונה

- ב. ויתפלל יונה אל ה' אלהיו ממעי הדגה:
- ג. ויאמר קראתי מצרה לי אל ה' וענני מבטן שאול שועתי
שמעת קולי:
- ד. ותשליכני מצולה בלבב ימים ונהר יסבבני כל משבריך
וגליך עלי עברו:
- ה. ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל
היכל קדשך:
- ו. אפפוני מים עד נפש תהום יסבבני סוף חבוש לראשי:
- ז. לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיק בעדי לעולם ותעל
משחת חיי ה' אלהי:
- ח. בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אליך תפילתי
אל היכל קדשך:
- ט. משמרים הבלי שוא חסדים יעזבו:

תפילת יונה מעוררת הרבה תמיהות וקשיים. האם זו תפילת בקשה ותחינה, כפי שהיינו מצפים לשמוע מאדם הנמצא במעי הדגה ומיחל לתשועה? או שזו תפילת תודה, הנאמרת בדרך כלל אחרי הישועה וההצלה? הרושם העולה מקריאה ראשונה של תפילתו הוא, שאכן מזמור תודה לפנינו, ואם כן היכן הבקשה והתחינה? ואם תודה היא, על מה התודה? ומה בקשר לבקשת סליחה, חרטה, הכרה בחטא וקבלה לעתיד? האם אין יונה זקוק לכל אלו?

כנראה שגם רבותינו הרגישו בתמיהות אלו ועל כן ניסחו תפילה משלהם, שיש בה הודאה והכרה במלכות ה' בכל אתר ואתר, ובקשה ותחינה לפדות והצלה ושמוה בפי יונה:

אמר לפניו: רבונו של עולם, אנא אלך מרוחק ואנא אברח מפניך. אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול הנך. אשא כנפי שחר, אשכנה בתחתיות ים, גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך.

שוב אמר: רבונו של עולם! אתה הוא מלך על כל הממלכות, אתה אדון מושל על כל רוזני תבל, כסאך שמי השמים, והארץ הדום רגליך. מלכותך במרום וממשלתך בעומק, מעשה כל העולם גלויים לפניך... בבקשה ממך ענני מבטן שאול והושיעני ממצולה ותבוא לפניך שועתי ועשה מהרה בקשתי. שאתה ברחוק ושומע בקרוב... ועדיין לא נענה, שוב אמר רבונו של עולם נקראת מוריד ומעלה - העלני. נקראת ממית ומחיה - החיני, אשר נדרתי אשלמה. באותה שעה נתגלגלו רחמינו של ה' על יונה ואמר לדגה: פלטי את יונה אל היבשה.¹

(מדרש יונה)

אולם עדיין לא מצאנו מזוור לתפילת יונה הכתובה. הראב"ע מעלה אפשרות שתפילתו נאמרה אחרי שיצא מהדג, על כן היא מנוסחת בלשון עבר והיא למעשה תפילת תודה:

המפרשים רצו לפרש חדוש והוציאו הכתוב מפשרו, כי יונה לא התפלל רק אחרי צאתו אל היבשה, בעבור שמצאו ממעי ולא אמר במעי². ...והביאם בצרה הזאת בעבור: 'ותעל משחתי', 'ותבוא אליך תפילתי'.³

הראב"ע דחה אפשרות זו מכל מיני סיבות והעיקרית שבהן היא, שבסוף התפילה כתוב: "ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה", משמע שהתפילה נאמרה קודם לכן. ברם כיצד נסביר את הקשיים שהביאו את המפרשים אל "הצרה הזאת", שאכן מפסוקים רבים משמע שהתפילה נאמרה לאחר הישועה? על כן מחדש הראב"ע חידוש בתפילת הנביאים:

ועתה שים לבך וראה כל תפילת נביא וברכתו היא ברוח נבואה, ויעקב אמר: 'לקחתי מיד האמרי', כי דבר שנגזר להיות, ידבר לשון עבר, וככה: 'ויט שכמו לסבול', 'דרך כוכב מיעקב', 'וישמך ישורון ויבעט' וכו'.⁴

1. ועיין פרקי רבי אליעזר י. גם הספורנו (כתבי ספורנו, הוצאת מוסד הרב קוק) כתב שלתפילת ההודאה של יונה קדמה תפילת בקשה שלא כתובה בספר.
2. וכן כתב ר"י מטראני. הרד"ק הסביר שממעי הדגה אינו במקום במעי הדגה, אלא רצה לומר שתפילתו היתה מתוך הצרה, וכן מבטן שאול שועתי.
3. ויש עוד לשונות כאלו: 'ויענני'; 'שמעת קולי'; 'איך הוסיף להביט אל היכל קדשך'.
4. אברבנאל העיר על דבריו: 'ולי נראה שאין צורך לדברי ה"ר אברהם אבן עזרא הטובים והישרים בענינם, כי אין בתפילה הזאת עבר במקום עתיד'.

הרחיב והעמיק את דברי הראב"ע (מבלי להזכירו) הרב י. יעקבסון, תוך שהוא גם מסביר כיצד תפילת בקשה הופכת אצל הנביא, תוך כדי דיבור, לתפילת הודיה:

אדם סתם אם הוא שרוי בצרה הוא שופך את לבו לפני המקום ומבקש תשועה והצלה. עתים קורה במזמורי תהלים שמצטרפת לתחינה הודייה, שהמשורר המתפלל עובר לפתע מנימת התחינה להלל והודיה, שכן אחרי שתינה את צרותיו מתמלא לבו לפתע תקוות, ולא זו בלבד שמתגברת בו הוודאות שה' יבוא לעזרתו, אלא אף נדמה לו כאילו כבר באה הישועה ולכן עליו להודות ולהלל לה'. ...אך אצל הנביא, ובמיוחד נביא כיונה - תפילת ההצלה היא תפילת הודיה, ולכן מונח כותנאי קודם וכבסיס לכל המזמור, מה שאינו צריך להיאמר במפורש - שהנביא מתחרט על בריחתו וכעת הוא מוכן לקבל את השליחות. התפילה, התחינה גואלת את ההדיוט מהמועקה הנפשית ונוטעת בלבו תקווה לשינוי המצב, אך שונה מצב הנפש של הנביא: הוא פונה אל ה' בוודאות הדתית שבה ניתן האדם להתקרב אל אלקיו, ולכן תחינתו היא כבר הודיה, כי אמונתו איתנה שברגע שהוא חוזר להיות ראוי לכך - מבוקשו יינתן לו.

(חזון המקרא עמ' 385)

בדרך שונה הלכו המפרשים רש"י, רד"ק, מצודות ומלבי"ם. הם סבורים שגם במעי הדגה, יש גם יש ליונה על מה להודות לה', שהרי יונה כבר איבד כל תקווה לחיים בעת שהמלחים השליכוהו אל הים הגדול, והנה הופיע הדג הגדול, שבשעת מעשה, יונה ודאי ראה בו את אויבו - טורפו, והצילו מטביעה בים, וכפי שכתב רש"י (ב,ה):

יואני אמרתי - כשהשליכוני אל הים, הנני מת ונגרשתי מנגד עיניך. 'אך' - ראיתי שקיימתני כל אלו הימים, ידעתי כי אוסיף להביט אל היכל קדשך.⁵

כמו כן יש לו להודות לה' על נס הנפלא שנעשה לו במעי הדג שלושה ימים, כדברי הרד"ק (ב,ב):

5. וכן כתב המצודות, ולפי המלבי"ם יונה הודה לה' על שניצל פעמיים מטביעה בים, בפעם הראשונה על ידי הדג הגדול ובפעם השנייה על ידי הדגה לאחר שהדג פלטו לים.

ויתפלל יונה- נס גדול היה, שהיה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות והוא חי ועוד נס אחר שלא נדהם אלא עמד בדעתו ובשכלו והתפלל.

בדרך זו ממשיך ומסביר הרד"ק את תפילתו של יונה כשעיקר תודתו היא על נס תחייתו במעי הדגה:

'אך אוסיף להביט אל היכל קדשך'- אך עתה שעשית עמי הנס הגדול הזה, ועודני חי במעי הדג, ידעתי שאוסיף עוד להביט אל היכל קדשך בבית המקדש ומקום הנבואה ומקום השגחתך, עוד תשיבני אליו ואם [למרות ש]אני ברחתי ממנו.⁶

נמצאנו אומרים שעוד במעי הדג חש יונה בצורך פנימי עמוק להודות לה' על הנסים והנפלאות שהיו מנת חלקו, ומתוך כך, הוא היה סמוך ובטוח בהצלחתו הסופית והמוחלטת.⁷

נדמה שאפשר להסביר את תפילתו המיוחדת של יונה בדרך נוספת, כפי שנכתוב בסמוך, בהתאם לשיטתנו.

* * *

ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים.

התורה מוסרת לנו על שני תהליכים של שיבה, שיבה אחת אל ה' כשעדיין נמצאים בעומק הגלות, ושיבה שניה לארץ ישראל תוך התנערות מכל העמים שהיינו מעורים ובלועים בתוכם. וכך דברו של הרב סולובייציק:

נראה שיש כאן שתי הבטחות, אחת: 'ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך', שניה: 'ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלקיך שמה'. הראשונה, פירושה שלפתע פתאום ישררר ה' את כלל ישראל, או את היחיד העושה תשובה. יש שהשי"ת מסייע בידי עושה התשובה ומתחוללת מהפיכה פתאומית בכל המנטליות שלו, בכל השקפתו, בכל כוליותו. משך שנים היה אישיות מפוצלת ומרוססת לעשרות חלקים, נסחף על ידי כוחות אפלים ואינסטינקטים, היה גולה כל חייו מאתר לאתר ולא מצא אחיזה ומנוח לכף רגליו, נדחף על ידי הרוחות באפל

6. ובדרך זו הסביר גם פסוקים: ג; ז; ת. וכן פירש המצודות.

7. והספורנו כתב (כתבי הספורנו עמ' ב) שהוא הודה לה' על שקיבל את תפילתו, כי ליונה היתה תחושה פנימית שתפילתו נענתה.

חושך של גלות הנפש, ולפתע בהארת פתאום הנה מצא נקודת מוקד בתוכו והיה לאחר. אור חדש זרח במעמקי נפשו, כמיהות חדשות מילאו אותו, הוא השתחרר מן השבי, כל רסיסי אישיותו נתלקטו ונתלכדו כאחד לעשות אישיות אחת וכל הניצוצות שתעו-רעו בשטחים ללא קץ נתלכדו ונתהבהבו לשלהבת אחת. בעל תשובה נעשה שוב שולט בעצמו. ה' שיחרר אותו בבת אחת מכבליו: 'ישב ה' אלקיך את שבותך ורחמך'.

(על התשובה עמ' 309)

במשך שלושה ימים, שהם כל תקופת הגלות, היה יונה-עם-ישראל, בלוע בתוך העמים, נע ונד ממקום למקום, בורח מה' ומעצמו, ממאן לשאת את דגל התורה והאמונה ולא חפץ לקרא בשם ה'. הוא ירד מטה מטה לשפל המדרגה, עד שנדמה היה שאין עוד דרך חזרה. אז פתאום זרח אור חדש במעמקי נפשו והוא הרגיש דחף חזק להתפלל אל ה' ולהודות לו על שהחיה את נפשו והשיבו אליו: "ותעל משחת חיי - ה' אלקי". הוא מודה לה' על עצם הדבר שהוא שומע ומקשיב לתפילתו גם אם אין בה שום בקשה. הוא שמח ללא גבול על כי זכה לאור באור ה' ולהביט אל היכל קדשו: "ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל היכל קדשך". נס ההישרדות והחזרה אל ה' אחרי אלפיים שנות גלות ובריחה ממנו, הוא אולי אחד הניסים היותר גדולים שארעו לעם ישראל ועל כך יש להודות ולהלל.

הבריחה מה' היתה ודאי מלווה ביסורים קשים ועזים. קירבת ה' היא העונג היותר גדול עלי אדמות, ולעומתה הריחוק מה' גורם לצער ולדכדוך שאין קשה ממנו. עתה שהתחילה השיבה אל ה', היא ודאי היתה מלווה בהרגשת אשר ושמחה עילאית:

אין לשער ואין להעריך את גדולת האושר, שצריך האדם לחוש בעצמו ברב קורת-רוח, מתוך אותו הצער העדין והמצער אותו, בעת אשר רוח הקדושה והטהרה של התשובה חל עליו, בעת שהוא הולך ומשוטט ברעיון הבוהר באושר של חרטה גמורה על כל חטאיו ועונותיו ופשעיו, בעת שנשמתו מתרפקת באהבה על הוד הקדושה והשלמות, מתרפקת על דודה יוצרה ומחוללה מחולל כל ברוך הוא. בעת שבכל לב ובכל נפש רוצה האדם בעומק של חפץ אדיר להיות הולך בתם וביושר, להיות צדיק פועל צדקות, להיות ישר הולך נכחות, אף על פי שהוא מתלבט מאד איך להוציא את רגליו מתוך הבוץ של החטאים, אע"פ

שלא נתברר לו כלל וכלל איך מתקנים את העבר כולו... אבל הרצון להיות טוב - זהו רוח גן-עדן אלהים, המנשב בנשמה וממלא אותה אושר אין קץ, עד אשר גם אש הגיהנום של הצער העמוק מתהפך גם הוא לנחל עדנים

(אורות התשובה, טז, ג).

עתה יבוא השלב השני⁸: "ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה". הדג הגדול שהחזיק בתוכו את ישראל במשך כל כך הרבה שנים, הוא גם זה שמקיא אותם חזרה אל ארצם. יש והדבר נעשה מתוך רצון להיטיב עמם, לדאוג לבית לאומי לעם היהודי הנווד וחסר הבית, ויש שזה נעשה מתוך שמאסו ובחלו בהם והקיאום מתוכם כהקאת קיא וסחי. בין כך ובין כך, מתקיימת התכנית האלוקית של קיבוץ נדחי ישראל מכל העמים אל ארצם ואל אלוקיהם.

---

8. הסבר השלב השני אינו תואם להסברו של הרב סולובייציק.

יא. אשר נדרתי אשלמה — זביחת הלויית

י. ואני בקול תודה אֶזְבַּחָה לְךָ אֲשֶׁר נְדַרְתִּי אֲשֶׁלְמָה יְשׁוּעָתָה לְה':

יא. ויאמר ה' לְדָג וַיִּקָּא אֶת יוֹנָה אֶל הַיַּבְשָׁה:

השאלה הששית: במה שאמר השיי לִדָּג ויקא את יונה אל היבשה, כי כיון שיונה החזיק במרדו ולא נכנע מלפני ה' מלשוב בתשובה לענין הליכת נינוה, למה זה שב ה' מחרון אפו וצוה את הדג להקיא אל היבשה? האם מפני התפלה שהתפלל במעי הדגה? מה הועיל תפלתו בהיותו מחזיק בחטא והוא היה כטובל ושרץ בידו? ובהיותו כובש נבואתו היה חייב מיתה במעי הדגה, לא תנצל [להינצל] משם. גם דברי תפלתו יש בהם מהקושי, כי הנה אמר אשר נדרתי אשלמה, ולא מצאנו לו נדר שיצטרך לשלמו?

(אברבנאל עמ' קכ, השאלה הששית).

את התשובה לשאלותיו מוצא אברבנאל בשני הפסוקים האחרונים של תפילת יונה:

מְשִׁמְרִים הַבְּלִי שׁוֹא חֶסֶדִם יַעֲזֹבוּ: וְאֲנִי בְּקוֹל תּוֹדָה אֶזְבַּחָה לְךָ אֲשֶׁר נְדַרְתִּי אֲשֶׁלְמָה יְשׁוּעָתָה לְה':

ואז עשה יונה תשובה מחטאו באומרו משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו, אבל אמיתת הענין הוא, שיונה נתחרט ממה שברח מלפני ה' וגמר בלבו לעשות מצוותו בענין נינוה. "ואני בקול תודה אֶזְבַּחָה לְךָ" - רוצה לומר שאלך אל נינוה ובקול תודה אעשה את הקריאה במצותך כי זה יהיה לך כזבח ומנחה - כי הנה שמוע מזבח טוב. ... ואמנם יראתי ופחדי מחורבן השבטים על ידי אשור, לא אחוש עליו ולא אחריד, לפי שישועתה לה' והוא יושיעם ברחמינו וכרוב חסדיו.

(אברבנאל עמ' קכ"ה)

המלבי"ם שפירש את תשובת יונה באופן קרוב לפירוש אברבנאל, זיהה את תשובתו של יונה והסכמתו למלא את השליחות האלקית, כבר בפסוק ח':

"בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אליך תפילתי אל היכל קדשך",
וכך פירש:

בהתעטף עלי נפשי שהיה קרוב למות במעי הדגה ע"י דוחק הולדות
שבמעיה, את ה' זכרתי - עתה זכרתי להתפלל ולשוב בתשובה ולהבטיח
כי אמלא דבר ה'.

ובהתאם לכך המשך תפילת יונה:

ואני, ולכן אזבח לך בקול תודה, כי ארבעה חייבים להודות יורדי הים
... ר"ל אביא זבח תודה ואודה לך חסדך, וגם אשר נדרתי אשלמה,
ללכת אל נינוה, ומה שיראתי שעל ידי מלך אשור יגיעו רעות לישראל,
שלבן מנע עצמו מלכת כני"ל, ישועתה לה' - אקוה שה' יושיע את ישראל
מכל צרותם.

ועדיין יש לבעל דין לשאול, מדוע דברי יונה עמומים וסתומים? מדוע אין
הוא מקבל על עצמו מפורשות ללכת לנינוה? מדוע להבטיח זבח ולא שמיעה
בקול ה', אם שמוע מזבח טוב?! ולמה אומר יונה **אשר נדרתי** בלשון עבר¹,
כשהוא עכשיו נודר ועכשיו מבטיח? דומה שאין מנוס אלא להזדקק לדברי
חז"ל בפענוח תפילת יונה:

אמר לו הדג ליונה: אין אתה יודע שבא יומי להאכל בפיו של לוינתך.
אמר לו יונה הוליכני אצלו. אמר יונה ללוינתך: בשבילך ירדתי לראות
מקום מדורך, שאני עתיד ליתן חבל בלשונך ולהעלותך ולזבוח אותך
לסעודה הגדולה של צדיקים. הראהו חותמו של אברהם, אמר: הבט
לברית, וראה לוינתך וברח מפני יונה מהלך שני ימים².

אמר לו: הרי הצלתיך מפיו של לוינתך, הראני כל מה שבים ובתחומות.
והראהו נהר גדול של מימי אקינוס, שנאמר: 'תהום יסובבני', והראהו
ים-סוף שעברו בתוכו ישראל, שנאמר: 'סוף חבוש לראשי'. והראהו
מקום משברי ים וגליו יוצאים ממנו, שנאמר: 'כל משבריך עלי עברו'.
והראהו עמודי ארץ ומכוניה, שנאמר: 'הארץ בריחה בעדי לעולם'.
והראהו גיהנם, שנאמר: 'ותעל משחת חיי'. והראהו שאול תחתית,

1. גם הסברו של המלבי"ם שיונה הבטיח כבר בפסוק ח' ללכת לנינוה, אינו מצדיק
נקיטת לשון עבר, שהרי הוא נמצא בתוך כדי דבור לפסוק ח'.
2. כך דרכו של עולם, נלחמים אלו באלו להשחית, והגדול בולע את הקטן ממנו.
3. הלוינתך טורף ובוולע דגים גדולים וקטנים, אך מפני עם ישראל שנמשל ליונה הוא
בורח ונמלט.

שנאמר: 'מבטן שאול שועתי שמעת קולי'. והראהו היכל ה', שנאמר: 'לקצבי הרים ירדתי', מכאן אנו למדין שירושלים על שבעת הרים היא עומדת. הראהו אבן שתיה קבועה בתהומות תחת היכל ה' ובני קרח עומדים ומתפללין עליה.

אמר לו הדג: יונה, הרי אתה עומד תחת היכל ה', התפלל ואתה נענה. אמר יונה לדג: עמוד במקום עמודך שאני מבקש להתפלל. עמד הדג והתחיל יונה להתפלל לפני ה' ואמר לפניו: רבונו של עולם! נקראת מוריד ומעלה, ירדתי - העליני. נקראת ממית ומחיה, הרי נפשי הגיעה למות - החייני. ולא נענה עד שיצא מפיו דבר זה ואמר: 'אשר נדרתי אשלמה' - אשר נדרתי להעלות את הלויִתן ולזבח אותו לפניך, אשלם ביום ישועת ישראל. מיד רמז ה' לדג והשליך את יונה, שנאמר: 'ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה'.

(פרקי רבי אליעזר י).

יונה לא נענה עד שהבטיח לשלם את נדרו שהוא זביחת הלויִתן ביום ישועת ישראל⁴. היש קשר בין זביחת הלויִתן להליכה לנינוה? ומדוע דוקא יונה ממונה על זביחת הלויִתן? ומתי בדיוק תהיה זביחתו של הלויִתן ועריכת הסעודה לצדיקים? ומה פשר אותה סעודה לה מייחלים צדיקי כל הדורות? רב⁵, מגדולי אמוראי בבל, הרחיב את הדיבור בענין הלויִתנים והסעודה שתהיה מהן לעתיד לבוא והרי מימרה אחת מדבריו:

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם. ואף לויתן נחש בריח ולויִתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה מחריבים את כל העולם. מה עשה הקב"ה? סירס את הזכר והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר: יוהרג את התנין אשר בימים'....

(בבא בתרא עד:)

4. וכתב הבאר יצחק: וידעו שבישועת ישראל יושע לו, כי בכל צרותם לו צר, ובישועתם הוא נושע גם כן, וזה שאמר: 'אשר נדרתי אשלמה', ואימתי יהיה זה? ישועתה לה', כשיושע ה' במהרה בימינו אמן.

5. רב היה דור ראשון לאמוראי בבל והגיע לשם מא"י, וכנראה שנושא הגלות ומקומה של בבל בדברי ימי עם ישראל, העסיק אותו מאד, ועל כן נדרש הוא לענין התנינים, שהם מיצגים את אומות העולם.

המהר"ל מפראג, בחידושי אגדות שם⁶, האריך מאוד להסביר את עניין סעודת הלוייתן, ותורף דבריו הוא, שלא מדובר באכילה פיזית-גשמית, אלא אכילה נפשית, שגורמת להשלמת האדם (כל דבר שמשלים את האדם יקרא אכילה לדעת המהר"ל) כעין האכילה של אדם הראשון בגן עדן, שגם היא, לדעתו של המהר"ל, לא היתה אכילה במובן המקובל. ועוד כתב שם:

וזהו ענין אכילה, שכל אכילה, על ידי האכילה מקבל השלמתו עד שאינו חסר, וזה מה שיהיה לצדיקים לעתיד לבוא. והוא על דרך שאמר הכתוב (דברים ז, טז): "ואכלת את כל העמים", ואין הפירוש שישמיד העמים כולם עד שלא יהיו נשארים, דא"כ היה לו לכתוב והשמדתם את כל העמים, אבל מה שאמר ואכלת את כל העמים, מפני שלא תמצא אומה שאין לה מדרגה מה ומעלה מה, שהם מיוחדים בה, ואמר הכתוב ואכלת את כל העמים שהם ירשו את מדרגתם מה שהם מיוחדים ויהיו בטלים לישראל ... וזה אמרם שלעתיד יעשה ה' סעודה לצדיקים מן לוייתן נחש בריח ... כי מציאות אלו הם מציאות חשובה מאד ... רק יש להם חשיבות בכמה מעלות ולעתיד כאשר יקנו הצדיקים מעלה עליונה יהיו צדיקים אוכלים אותם שיושלמו במדרגתם ובמעלתם עד שיהיו לישראל כל המעלות, ודבר זה נקרא אכילה, כי האוכל מקבל האוכל ויושלם באכילה.... אמנם אל תאמר כי זהו מדרגת עולם הבא, כי אין הדבר כך ... אבל מדרגת העולם הבא אין בו אכילה ושתיה, רק צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.⁷

ובכן, לפי דעת המהר"ל, אין מדובר כאן באכילה ממש, אלא בהשתלמות נפשית ורוחנית, שעם ישראל יירש מכל אומות העולם את כל התכונות והמעלות שמייחדות כל אומה ואומה ובכך יהיה סגולת כל העמים בפועל ולא רק בכוח.

אולם אפשר שאכן מדובר באכילה ממש, אלא שבשרו של הלוייתן אז יהיה שונה לחלוטין מהבשר שמוכר לנו כיום, ובכלל אין הכוונה ללוייתן אחד בודד, אלא לכל המציאות החומרית בעולם, כפי שמשמע מפרקי דרבי אליעזר (י):

6. ועיין עוד בגור אריה בראשית א, כא; דרך חיים לאבות קנב.

7. ועיין אורות ישראל עמ' קנב, ב.

בחמישי השריץ מן המים לויִתן נחש ברית, מדורו במים התחתונים, ובין שני סנפיריו הבריה התיכון של ארץ עומד. וכל התנינים הגדולים שבים מזונו של לויִתן. והקב"ה שוחק עמו בכל יום ויום, והוא פותח פיו והתנין הגדול שבא יומו להאכל הוא בורח ונס ונכנס לתוך פיו של לויִתן, והקב"ה שוחק בו, שנאמר: 'לויִתן זה יצרת לשחק בו'....

והסבר הדברים הוא על פי דבריו של בעל הלשם:

הנה הגי' יעודים, שהם הלויִתן וזיו שדי ובהמות בהרי אלף, הרי פשוט הוא באמונת כלל ישראל, כי הם יהיו בימות המשיח בבחינת אכילה גופנית ממש, כי ישנם מציאותם בכל עולם ועולם והם בעולם הזה גם כן, והוא הסעודות הגדולות אשר לימות המשיח ... כי בימות המשיח יתבטל כל הטומאה והרע⁸ וכמו שכתוב: 'ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ, וכן: 'ואת הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו', ויסור אז כל הזוהמא מכל המציאות כולם, וא"כ לא ימצא אז שום פסולת במאכל כי יזדכך כל העביית והחומרית דהגוף, אם כן הרי ממילא הוא שלא יהיה אכילתן על דרך המאכלים של עתה, אלא יהיה כל הסעודות הללו, אשר גם בימות המשיח, באופן נעלה ומרומם מכל תענוגי החומריים אשר עתה, כי הרי יתחלפו ויתעלו, הן האדם עצמו והן כל המאכלים והתענוגים כולם, למדרגה יותר נעלה הרבה ממה שהם עתה....

(שערי לשם שבו ואחלמה, ב, עמ' תצט).

לפי דבריו, אכילת הלויִתן, פירושה שימוש בכל העולם החומרי, שיעלה למצבו המעולה ביותר, ואז ההנאה ממנו תהיה בעיקר רוחנית. כשם שהחומר כיום יכול לעבור ממצב צבירה אחד למשנהו, על ידי חימומו או קירורו, כך הוא יעבור למצב צבירה נוסף, גבוה מעל גבוה, עדן עדנים. כיצד תעשה זביחת הלויִתן? כשאומות העולם ישובו בתשובה מלאה, ויכירו וידעו שאין עוד מלבדו, וה' הוא מלך כל הארץ, וכשלא תהיה סתירה בין עולם הטבע לעולם הקדושה, בין גוף לנשמה, אזי הלויִתן זבוח לפנינו.

8. וכן כתב רבי צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק עמ' 159): "כידוע בסוד הסעודה דלויִתן ושור הבר שהם שחיטת היצר הרע", וכן בפרי צדיק ה, עמ' 241: "שסעודת לויִתן מרמו על בירור מתאוה, כי לויִתן הוא מין דגים דפריצי, והיינו משורש קלקול הנחש שהכניס את האדם לתאוה, והלויִתן נקרא ג"כ נחש ברית ונחש עקלתון....", ועוד שם עמ' 261. ועיין עוד צדקת הצדיק ס"י רס; אורות הקדש ח"ב, ש"ז.

לעומת זאת, כל עוד עדים אנו למאבק והתגוששות בין ה' לברואיו, בין חומר לרוח, בין טוב לרע, בין חושך לאור, בין ישראל לעמים, הווה אומר שהלוינתן חי וקיים, רודה וטורף ומכחיש את מלכות ה'. ההליכה לנינוה (שסמלה דג בתוך בית, ופירוש שמה - בית-הדג) והשבתה אל ה', היא קטע אחד מתהליך זביחת הלוינתן, וגילוי האור הגנוז בבריאה. הסכמתו של יונה לזביחת הלוינתן, היא למעשה הסכמה ללכת לנינוה ולקרוא שם בשם ה'.

* * *

והראהו היכל ה' - שנאמר לקצבי הרים ירדתי.

יונה - במסגרת מסעו הימי - ראה מנפלאות הים והבריאה, כגון נהר גדול של אוקינוס, ואת מקום המעבר של ישראל בים סוף, ואת עמודי הארץ ומכוניה. אולם להפתעתנו הרבה, הוא גם ראה במעמקי הים את היכל ה' ואת אבן השתיה, ואז הוא חש דחף וצורך גדול להתפלל לה'. היה זה בבחינת אברח ממך - אליך. ואנו תוהים ומשתוממים, מה להיכל ה' ולאבן השתיה במעמקי הים? הרי יונה ברח מהיכל ה' אל מקום שאין כבודו שם, והנה לא רק שכבודו שם, אלא אף היכלו? מתי וכיצד הגיעה אבן השתיה לתהומות הים? ב"פרקי אליעזר" כתוב שהיא נטבעה שם בימי יעקב אבינו:

לקח יעקב י"ב אבנים, מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו, וישם אותם מראשותיו באותו מקום, להודיעו שעתידין לצאת ממנו שנים עשר שבטים. ונעשו כולן אבן אחת, להודיעו שכולם עתידים להיות עם אחד בארץ ... וישב יעקב ללקט את האבנים ומצא אותם כלם אבן אחת, ושם אותה מצבה, וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה ... מה עשה הקב"ה? נטה רגל ימינו וטבעה האבן עד עמקי תהומות, ועשה אותה סניף לארץ כאדם שעושה סניף לכיפה. לפיכך נקראת אבן השתיה שמשם הוא טבור הארץ, ומשם נמתח כל הארץ ועליה היכל ה' עומד....

(פרקי רבי אליעזר לה)

יעקב אבינו השתמש לבניין המצבה באבנים שהפכו לאבן הפינה של בית

האלקים ואבן השתיה של כל העולם. נמרוד היה הראשון שיצר את האבנים⁹ ועשה בהם שימוש:

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ הֲבֵה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשִׂרְפָה וְתֵהִי
 לָהֶם הַלְּבָנָה לְאֶבֶן וְהַחֲמֵר הִיָּה לָהֶם לַחֲמֵר: וַיֹּאמְרוּ הֲבֵה נִבְנֶה
 לָנוּ עִיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוּ בְּשָׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי
 כָּל הָאָרֶץ:

(בראשית יא, ג-ד)

אחרי שנמרוד הצליח ליצור אבנים וחומר, היה לו יצר חזק מאוד לבנות מגדלים ובנינים גורדי שחקים, ולעשות לו שם גדול בעולם. נמרוד, המורד הגדול, המלך הראשון בעולם ומלכה הראשון של העיר הגדולה נינוה, היה היוזם של העיר והמגדל אשר ראשו אמור היה להגיע לשמים, על מנת לנשל משם את מלכו של עולם.

אברהם אבינו היה מתנגדו הגדול של נמרוד, הן בתחום האמוני והן בתחום החברתי. כנגד זה שנמרוד הכחיש את מלכות ה' וניסה ליטל לעצמו את כתר המלוכה, הלך אברהם ממקום למקום והפיץ את שם ה' בעולם. וכנגד זה שנמרוד השתית את חיי החברה על ערכים חומרניים ופיתח מאד את תרבות האבן, חינך אברהם לחסד ואהבה צדק ומשפט ולחברה ערכית-רוחנית. למרות שאברהם אבינו היה בין בוני המגדל וידע את מלאכת הבניה, הוא לא בנה בתים או מגדלים, וכן נהג יצחק. לעומת זאת חזר יעקב אבינו אל "תרבות האבן" על ידי הקמת מצבת אבן,¹⁰ מתוך שאיפה ומגמה לעשות ממנה בית-אלקים ולממש בכך את החלום של סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. כנמרוד, גם הוא שאף להגיע השמימה, אבל לא באמצעות אבנים וחומר בלבד, אלא על ידי בית-אלקים, דהיינו חיבור של חומר ורוח, שבא לידי ביטוי במעשה סמלי של יציקת שמן, שנפל

9. כמובן שגם לפני כן היו אבנים בעולם, אבל הן לא היו טובות לבנין, ועתה הצליחו ליצור אבני בנין שנוח היה לבנות בהן עיר ומגדל.

10. ומיד אחרי כן יעקב הסיר את האבן מעל פי הבאר, והשקה את כל העדרים, מה ששאר הרועים לא יכלו לעשות. ובהמשך הפרשה הוא הקים גלעד אבנים, ובדרכו חזרה לא"י בנה לו בית, לעומת האהלים של אברהם ויצחק וכשחזר לבית א-ל, כדי להשלים את נדרו, הקים שם מזבח ומצבת אבנים. מכל אלו עולה, שיעקב אבן עסק בצורה מרוכזת באבנים.

לו מן השמים, על האבן שליקט מן הארץ. שאיפתו של יעקב התממשה בימי שלמה, כשהבית התנשא לתלפיות ברוב פאר והדר, ויתממש לעתיד לבא:

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, נִכּוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת, וְנִהְרֹוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לְכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְיִזְרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאֲדָרְחָתָיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַם.

(ישעיהו ב, ב-ג)

הנביא כינה את בית המקדש העתידי, כבית אלקי יעקב ולא כבית אברהם או יצחק, לומר לנו שדווקא דרכו של יעקב תביא אותנו ואת האנושות כולה אל חזון אחרית הימים:

אלקי יעקב ולא אלקי אברהם ויצחק, אלא לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר (בראשית כב): "אשר יאמר היום בהר ה' יראה", ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר (שם כד): "ויצא יצחק לשוח בשדה", אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר (שם כח) "ויקרא את שם המקום ההוא בית א-ל".

(פסחים פח)

יעקב קרא לבית הזה גם בשם שער השמים, לומר לך שדרך הבית הזה יתפללו כולם, ישראל ואומות העולם:

ואם אמר פתח, היה משל שנכנסים בו אנשים המיוחדים לבעלי הבית, מה שאין כן באמרו שער השמים, שהוא פתוח לכל האדם.

(העמק דבר בראשית כח, יז).

הוא אשר אמר שלמה בתפילתו בחנוכת בית עולמים:

כָּל תְּפִלָּה כָּל תַּחֲנֻנָּה אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְכָל הָאָדָם לְכָל עַמֵּי יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר יִדְעוּן אִישׁ נִגַע לִבּוֹ וּפְרֵשׁ בְּפִיו אֶל הַבַּיִת הַזֶּה: ... וְגַם אֶל הַנְּכָרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמֵּךְ יִשְׂרָאֵל הוּא, וּבֹא מֵאַרְצֵי רְחוֹקָה לִמְעַן שִׁמְךָ: כִּי יִשְׁמְעוּן אֶת שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְאֶת יְדֶךָ הַחֲזָקָה וְזִרְעֶךָ הַנְּטוּיָה וּבֹא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה: אֲתָה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מִכּוֹן שִׁבְתֶּךָ וְעִשִׂיתָ כְּכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא אֱלֹהֵי הַנְּכָרִי, לִמְעַן יִדְעוּן כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֶת שִׁמְךָ לִירְאָה אֲתָה כְּעַמֵּךְ יִשְׂרָאֵל, וְלִדְעַת כִּי נִקְרָא שִׁמְךָ עַל הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי:

(מלכים א' ת, לח-מג)

מה הכשיר את הבית שבנה שלמה להיות בית תפלה לכל העמים, ואת הבית העתידי למוקד נהירה לכל העמים? השילוב של חומר ורוח! אבני החומר של נמרוד עם תורת הרוח של אברהם, שחברו לבית אלקים על ידי יעקב ויצאו לפועל ברוב פאר והדר על ידי שלמה:

וַיִּגְדַּל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מְכַל מַלְכֵי הָאָרֶץ לְעֶשֶׂר וּלְחֻמָּה: וְכָל הָאָרֶץ
מִבְּקָשִׁים אֶת פְּנֵי שְׁלֹמֹה לְשִׁמְעַת אֶת חֻמָּתוֹ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹקִים בְּלִבּוֹ:
וְהָמָּה מִבִּיאִים אִישׁ מִנְּחָתוֹ כְּלֵי כֶסֶף וְכְלֵי זָהָב וְשִׁלְמוֹת וְנִשְׁקִים וּבְשָׂמִים
סוּסִים וּפָרָדִים דְּבַר שָׁנָה בְּשָׁנָה:
(מלכים א' י, כג-כה)

יונה הנביא גילה את אבן השתייה בתהומות היס. היס הוא מקום מושבם של אומות העולם אשר עיקר עניינם בבניין ערים ומגדלים. אבל זאת לדעת, שגם אנו חפצים בבניין גדול ונישא שיעמוד בראש ההרים וינהרו אליו כל הגויים. מעין בניין שנבנה "מאבנים יקרות אבנים גדלות אבני עשר אמות ואבני שמנה אמות, ומלמעלה אבנים יקרות כמדות גזית וארוז" (מלכים ז, י-יא), ובונו היו: "בני שלמה ובני חירום והגבלים" (שם, ה, לב)¹¹. בנינוה העיר הגדולה, שורש המרי והכפירה, ישנה גם אבן הפינה של היכל קדשנו, כי אנשי נינוה הם יוצרי האבן ואומני הבניה, וממנו נקח לעבוד את ה' אלקינו. מי שמאן ללכת לנינוה מפני כבודן של ישראל, נוכח לדעת שדווקא משום כבודן של ישראל, כדאי ללכת לנינוה העיר הגדולה ולהשיבה אל ה'.

11. הירידה של יונה החלה מיפו, ודרך יפו יעלה כל העושר הימי לירושלים: "כל ספינות שאובדות בים הגדול וצרורות של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה, הים הגדול מקיאם לימה של יפו, שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא" (ספרי דברים, פסקא שני"ד).

ובספר "טוב הארץ" עמ' לט (ירושלים תרנ"א) כתב: "כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שטבעו, כל הימים מושבעים להביאם בימה של יפו תוך שלושה ימים לטביעתם. וכל מה שטבע מששת ימי בראשית עד זמנו של שלמה המלך עליו השלום הכל הקיא ימה של יפו ליבשה. ומשם נתעשר שלמה. ומה שטבע מזמנו של שלמה המלך עליו השלום עד זמן קיבוץ גלויות, הכל עתיד ימה של יפו להקיא ליבשה. והמלך המשיח מחלק לכל צדיק וצדיק כפי המגיע לו". ויעויין בספר "ערי נחלתנו" לרב ברוך תאנה, ירושלים תשנ"ז, הרחבת דברים על יפו לתקופתיה השונות.

יב. שנית דברה עמו - שלישיית לא דברה עמו

ג. א. וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה שְׁנִית לְאָמְרוֹ:
 ב. קוּם לֶךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְקִרְא אֵלֶיהָ אֵת הַקְּרִיאָה
 אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ:

למרות כל מה שעבר על יונה במעי הדגה, ולמרות הבטחתו: "ואני בקול תודה אזבחה לך", לא הזדרז יונה ללכת אל נינוה, אלא חיכה לצו חדש. הוא עדיין לא השלים עם הליכתו לנינוה ומעדיף היה ששליחות זו תעבור מן העולם. אך הצו בא ועמו גם גערה ליונה הנביא:

ויהי דבר ה' אל יונה שנית - שנית נדבר עמו, שלישיית לא דברה עמו שכינה.

(יבמות צח,; מכילתא בא שם)

חז"ל התקשו בדברי רבי עקיבא אלו (אימרה זו מובאת בגמרא בשם ר"ע) שהרי מצינו נבואה נוספת של יונה, מאוחרת יותר¹:

הוא הָשִׁיב אֶת גְּבוּל יִשְׂרָאֵל מִלְּבוּא חֶמֶת עַד יַם הָעַרְבָּה כְּדָבַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד עַבְדּוֹ יוֹנָה בֶן אֲמִתִּי הַנְּבִיאָה אֲשֶׁר מָגַת הַחֶפֶר.

(מלכים ב', יד כה)

שתי תשובות השיבו חז"ל על תמיהתם:

אמר רבינא על עסקי נינוה קאמר. רב נחמן בר יצחק אמר: הכי קאמר, כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו הנביא, כשם שנהפך לנינוה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה לטובה.

(יבמות צח)

לפי התשובה הראשונה, לדעת רבינא, יונה המשיך לתפקד כנביא, ורק בענין נינוה לא ניבא יותר. ואולם לדעת רב נחמן הוא אכן גמר בזה את

1. חז"ל במסכת יבמות הבינו שנבואה זו בספר מלכים מאוחרת לנבואתו של יונה על נינוה, אולם לפי הפרקי דרבי אליעזר " וכן המדרש תנחומא ח', קדמה נבואה זו לנבואה שבספר יונה.

שליחותו, ומה שנכתב בספר מלכים אינה נבואה של יונה, אלא הכתוב הביא את נבואתו על נינוה כמשל ודוגמה למהפך². בין כך ובין כך לא היתה דעת המקום נוחה מהשתהותו של יונה והדבר נרמז במילה "שנית". מן הראוי להביא כאן את דבריו החשובים של אברבנאל:

ברוך שבחר בדבריהן ז"ל, מה עמקו ראשיהן שלא נפל מכל דבריהם ארצה. אמרו, שבעבור שיונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב, היה עונשו שבאה אליו הנבואה שנית ולא שלישיית. וכבר יחשוב אחד מן הבתורים המעיינים שזהו דרך דרש ושאינו מחוייב ממה שאמר שנית שלא ניבא שלישיית. אבל אתה תמצא שכתוב בסדר עולם, שיונה משח ליהוא בן נמשי למלך על ישראל בשנת ג' אלפים וסייב ליצירת העולם, וחיה יונה עד זכריהו, שמלך בישראל בשנת ג' אלפים קס"ד ליצירה, ויצא מזה שחיה יונה אחר שהתחיל בנבואתו מאה ושנים שנים³. ומאשר לא מצינו לו נבואה אחרת בכל הזמן הרב ההוא, כי אם שתי נבואות האלה שניבא על נינוה⁴, ידענו שנחדלה ממנו הנבואה שבביל דבר זה. וראוי היה להעשות כך, כי אם הוא ברח מן הנבואה והשתדל לסלקה מעליו, יהיה ענשו מדה כנגד מדה, שתהיה הנבואה בורחת ממנו ולא תבואה עוד...

(תחילת פרק ג')⁵

* * *

יונה נצטווה ללכת אל נינוה ולקרא אליה את הקריאה אשר ה' דובר אליו. האם יונה ידע במה בדיוק מדובר? הרד"ק טוען שמדובר באותה נבואה שניתנה לו בראשונה⁶ שאת תוכנה המדויק נשמע בהמשך, ברם חז"ל

2. ועיין רד"ק פרק א, א; וכן במלכים יד, כה, ושם ברש"י ומצודות.
3. לפי דעה זו חי יונה בסך הכל מאה ועשרים שנה.
4. אברבנאל כנראה סובר כמו התשובה השניה בגמרא שיונה לא ניבא בימי ירבעם השני.
5. ועיין מה שהקשה המלבי"ם על דבריו ועל הסתירות שמצא בדבריו.
6. ראב"ע בתחילת הספר כתב שבתחילה לא נאמרה לו עדיין תוכן הנבואה, וכן דעת אברבנאל והאלשיך, וכן כתב רס"ג (חובאו דבריו לעיל). לעומת זאת הבאנו לעיל דברי הרדב"ז שסבור שכבר בתחילה נמסרה לו הנבואה בשלמותה וכן משמע מדברי הפרקי דרבי אליעזר י'. לפי המלבי"ם הנבואה הראשונה היתה נבואת תוכחה בלבד, כי עדיין לא מלאה סאתה של העיר, ורק עכשו נתחדשה הנבואה בדבר חורבנה של נינוה. ורבנו בחיי (כד הקמח, כפורים א) כתב שבתחילה היו ראויים להיענש מיד

מסבירים שה' העלים ממנו בינתיים את דבר הנבואה, כמו שעשה לאברהם אבינו:

אמר רב הונא משום רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: הקב"ה משהה ומתלה בעיניהם של צדיקים ואחר כל מגלה להם טעמו של דבר, כך: 'אל הארץ אשר אראך', יעל אחד ההרים אשר אמר אליך, יקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך.

(בראשית רבה לט, יב)

ומדוע נהג ה' כך עם יונה? אפשר שכהמשך להקפדה הקודמת, אין הקב"ה מכניסו בסוד הנבואה עתה, אלא רק כאשר יגיע לנינוה. ואפשר שזה חלק מן הניסיון שמנסה הקב"ה את שלוחיו, כשם שעשה לאברהם בניסיון ההליכה לארץ ישראל ובניסיון העקידה. הסבר נפלא להשהיית הדיבור האלקי לאברהם בניסיון העקידה כתב הראי"ה קוק:

והעלהו שם לעולה על אחד ההרים, אשר אומר אליך - כאן הגיע אור הקודש של הנסיון למדרגתו הגבוהה והנפלאה, שחוץ מההבעה של הצווי, והעלהו שם לעולה, אחרי כל ההתפארות העמוקה, והאמתית, ביקרת סגולתו הנפלאה של הבן הנחמד, הנה צריך היה הרוח עוד להיות אמיץ, מלא הוד ועז וגבורה ושמחת קדש, עד כדי להיות עוד מוכן לנבואה, שהיא צריכה עוד לבא אליו, לסמן לו את המקום המכוון בדיוק, בין ההרים הרבים אשר בארץ, למען דעת את אותו ההר המיוחד, על אחד ההרים אשר אומר אליך.

(עולת ראייה א, פו)

ואולי נכונים דברי הרב קוק גם ביחס ליונה.

ג. וְנִינוּה הִיתָה עֵיר גְּדוּלָה לְאַלְקִים

ג. וַיִּקַּם יוֹנָה וַיֵּלֶךְ אֶל נִינוּה כְּדַבַּר ה' וְנִינוּה הִיתָה עֵיר גְּדוּלָה
לְאַלְהִים מֵהַלֶּךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים:

כבר הקדשנו פרק שלם לנינוה העיר הגדולה ונוכחנו לדעת, שלא היתה גדולה הימנה בעולם מאז היתה לעיר בימי נמרוד. עוד ראינו שזאת העיר היתה מרכז הכפירה והמרידה ושרש החמס והרשע בעולם מאז ומתמיד. אולם עתה אנו שומעים על פן נוסף של העיר הזו: "עיר גדולה לאלקים"!
היתכן!! ראב"ע טוען שכן:

ופירוש לאלקים, כי היו יראים השם בימים הקדמונים, רק עתה בימי יונה החלו לעשות רע, ולולי זה שהיו בתחילה אנשי השם לא היה שולח נביאו אליהם. והנה ראינו ששבו תשובה גמורה אין כמוה, ולא תמצא כתוב ששברו מזבחות בעלים או גדעו פסילים, והנה מזה נלמוד שלא היו עכו"ם.
(פרק א,ב)

ללא ספק שדברי הראב"ע מפתיעים ויוצאי דופן, וכבר יצא נגדם רבנו אברבנאל (ג,א):

ואין הכונה שהיו אנשיה חסידים, כמו שפירש הרב רבי אברהם בן עזרא, כי היתה ארץ אשור והעם היושב עליה רעים וחטאים לה' מאד.

מדוע אם כן הכתוב מכנה אותה עיר גדולה לאלקים? טוען אברבנאל שאין במשמעות של ביטוי זה שום ציון ערכי אלא כמותי בלבד:

אבל יחסה אל האלקים מפני גודלה על דרך הררי א-ל, שלהבת י-ה ודומיהם, כי היא היתה גדולה מהלך ג' ימים.¹

בזה הלך הוא בעקבות הרד"ק:

כל דבר שרוצה להגדילו סומך אותו לא-ל דרך הגדלה, כמו: הררי א-ל, ארוי א-ל, שלהבת י-ה, מאפל י-ה.
(ג,א)

1. וכן כתב ר"י אבן שועיב, המלבי"ם ומצודת ציון.

והרשבי"ם הוסיף שביטוי זה פירושו שהיא העיר הגדולה ביותר בעולמו של ה':

לפני ה' - בכל העולם, וכן: ונינוה היתה עיר גדולה לאלקים - בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה.

(בראשית י, יא)²

ועדיין קשה, מדוע יחוס גודלה של נינוה לאלקים לא הוזכר בתחילת הספר וכן לא בתחילת פרק ג', ורק עתה לפני הליכתו של יונה לנינוה הוזכר הדבר לראשונה? לכן נראה לומר, שאין כאן קביעת עובדה גרידא בדבר גודלה הנדיר של העיר, אלא הנמקה מרומזת לסיבת רצונו העז של ה' להצילה למרות שחיתותה³, כפי שכתב המלבי"ם:

או ר"ל שהיתה חשובה בעיני אלקים לעיר גדולה, עד שלכן חס עליה מהשחיתה.

עוד נראה לומר שהכתוב אכן רצה לתת לעיר ציון ערכי, איכותי, ולא רק כמותי. כשאנו רואים את תוצאות שליחותו של יונה בעיר נינוה, בהנחה שתשובתה היתה תשובת אמת, הרי סופה מוכיח על תחילתה, שזאת העיר היתה באמת ובתמים עיר גדולה לאלקים אלא שהדבר היה מכוסה מעינינו⁴, ובהסרת המעטה החיצוני של העיר התגלה עומק אמונתה ויושר צדקתה. "עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה" - אורה של נינוה היה מכוסה ביריעת עור עבה וגסה שהעיבה על יושרה הפנימי, וכשהוסרו כתנות העור ראו אור כתנות האור.

2. ועיין רשבי"ם בראשית כז, ז.

3. רבי אליעזר מבלגנצי (פירוש על יחזקאל ותרי עשר, הוצאת מקיצי נרדמים) כתב שיונה ידע סוד זה כבר בתחילה, שה' לא יתן להשחית עיר גדולה כמוה, ועל כן ברת.

4. נביא כאן דוגמה מאלפת של ראייה חיצונית מוגבלת ומטעה לעומת מציאות אלקית אמיתית: "וישכם משרת איש האלקים לקום, ויצא, והנה חיל טובב את העיר וסוס ורכב, ויאמר נערו אליו: אהה אדני איכה נעשה? ויאמר אל תירא כי רבים מאתנו מאשר אותם. ויתפלל אלישע ויאמר: ה'! פקח נא את עיני ויראה, ויפקח ה' את עיני הנער וירא והנה החר מלא סוסים ורכב אש סביבת אלישע ... ויהי כבאם (צבא ארם) שמרון, ויאמר אלישע: ה'! פקח את עיני אלה ויראו, ויפקח ה' את עיניהם ויראו והנה בתוך שמרון. ויאמר מלך ישראל אל אלישע כראתו אותם האכה אכה אבי? (מלכים ב, טו-כא)

זאת ועוד, הקב"ה לא סלח לעיר אך ורק בגלל האור הגנוז⁵ שבה, אלא גם בגלל העור שעטה אותה. הסוכה שתעשה לצדיקים לעתיד לבוא תהיה מהעור של הליתן ולא מאורו, והסעודה תהיה מבשרו של הליתן ולא מרוחו. נינוה העיר הגדולה היא בבחינת התנינים הגדולים והליתן הגדול שנבראו יש מאין כמו האדם, ולא יש מיש כמו שאר היצורים, לשמש כלי משחק לקב"ה: "ליתן זה יצרת לשחק בו", ואם כן חשובה היא מאוד לה. אך על כך נרחיב הדיבור בהמשך.

* * *

גודלה של העיר

ד. ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד ויקרא ויאמר עוד
ארבעים יום ונינוה נהפכת:

כמה היה גודלה של העיר נינוה, מהלך שלושה ימים או מהלך יום אחד? לראב"ע נראה שקוטרה של העיר היה מהלך יום אחד והיקפה מהלך שלושה ימים:

מהלך שלשה ימים - סביב המדינה, והוא מהלך יום אחד מן הקצה אל הקצה. (ראב"ע ג,ג)

אך לא כן דעת הרד"ק, הוא סבור שקוטרה של העיר היה מהלך שלושה ימים:

כי העיר היתה מהלך שלשת ימים מן הקצה אל הקצה, והחל יונה להכנס בעיר עד מהלך יום אחד.

(רד"ק פרק ג,ד)

ואברבנאל הסכים עם הרד"ק ודחה את דעתו של הראב"ע:

וכפי הפשט כתב הראב"ע שהיה המהלך ההוא בסבוב המדינה, שהוא דרך יום אחד, ואיך דבריו נכונים שהרי הכתוב אומר ויחל יונה לבוא

5. שהרי לא כתוב שנסלח לעיר בגלל חזרתה בתשובה אלא בגלל גודלה ורבו יצוריה.

בעיר מהלך יום אחד, מורה שלא עבר כל המהלך כי אם מקצתו⁶, על כן נראה שמשער לשער הוא גי' ימים⁷.

לפי הגמרא (פסחים צג:) מהלך אדם בינוני הוא עשר פרסאות ליום, דהיינו כארבעים ואחד ק"מ, וא"כ גודלה של העיר היה 123 ק"מ מקצה לקצה. זו בהחלט עיר ענקית בכל קנה מידה שהוא⁸.

אך אפשר שבזה שסימנו את גודלה של העיר במספר ימים, רצו להאיר את עינינו בענין נוסף. כבר ציינו לעיל שיונה היה במעי הדגה שלושה ימים כנגד גודלה של העיר נינוה. עוד כתבנו, בשם רש"י לספר הושע, שלושה ימים מסמלים גם שלוש תקופות של ימי עולם כמו בית ראשון, שני ושלישי, או אלפיים שנות תהו, אלפיים שנות תורה ואלפיים שנות גאולה. עוד ראינו לעיל שנינוה מסמלת את הכפירה והמרדה של האנושות בבורא העולם, שהחלה עם נמרוד, המלך הראשון בעולם, ותסתיים באחרית הימים כשכולם יכירו וידעו שה' הוא האלקים ואין עוד מלבדו. על כן נוכל לומר שציון גודלה של העיר כמהלך שלושה ימים, אין כוונתו רק לשלושה ימים בני עשרים וארבע שעות כל אחד, אלא גם לשלוש תקופות של כל שנות תבל, שהצטיינו במרידה בה', כשהעיר נינוה היתה הסמל המובהק לכך.

* * *

ונינוה נהפכת

יונה, מעיקרא נינוה נהפכת אמרי ליה, איהו לא ידע אי לטובה או לרעה. (סנהדרין פט)

המילה נהפכת סובלת שתי משמעויות, המשמעות הפשוטה שנינוה נהפכת כמהפכת סדום ועמורה, כפי שכתבו הרד"ק והמצודות, ומשמעות שניה -

6. לפי המלבי"ם יונה קיבל את הקריאה, של עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, רק אחרי מהלך של יום אחד. וכן סבור רבנו בחיי (כד הקמה, יום כפורים א).

7. וכן כתב ר"י אבן שועיב.

8. לפי מדרש יונה (אוצר מדרשים ר"א עמ' רכ"א) גודלה היה ארבעים פרסאות, דהיינו 164 ק"מ. על פי ממצאים ארכיאולוגיים אורך חומותיה של העיר נינוה היה שנים עשר ק"מ ורוחבה כחמשה ק"מ, גם נתונים אלו מצביעים על סדר גודל של עיר גדולה מאד. אין אנו נכנסים כאן ליישוב הסתירה שבין המקרא והממצאים הארכיאולוגיים.

נהפכת מרעה לטובה. לפי הגמרא בסנהדרין, הקב"ה התכוון לשתי המשמעויות גם יחד, ויונה הבין שהכוונה למשמעות הראשונה בלבד.⁹ בהתאם להבנת הגמרא הסביר המגיה ברש"י מדוע הכתוב השתמש בביטוי נהפכת ולא נחרבת:

ולא אמר נחרבת, כי נהפכת משמש שתי לשונות, רע וטוב, אם לא יעשו תשובה נחרבת, ואם יעשו תשובה אז נהפכת על אנשי ניונה קאי, שיהפכו מרעה לטובה ויעשו תשובה¹⁰.

(הגהת רש"י)

הראב"ע איננו מסכים עם ההבנה הזו במילה נהפכת, והיא לפי דעתו דרש: ויש אומרים כי נהפכת שנהפכה ממעשיה הרעים, וזה דרש איננו נכון, רק הדבר כמו רגע אדבר.

(ראב"ע ג,ג)

ראב"ע טוען שאין צורך לומר שדברי יונה הם בעלי משמעות כפולה כדי שלא תהיה סתירה בין דבריו לבין מה שקרה בסוף בעיר, שהרי כולם יודעים שהנבואה היא על תנאי, כפי שכתוב (ירמיהו יח, ז): "רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולהאביד, ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו, ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו"¹¹, וכיוון שאנשי ניונה שבו בתשובה - שב ה' מרצונו להפוך את ניונה. אולם אברבנאל טוען לעומתו, שאם הדבר ידוע וברור לעם ישראל, אין הדבר ברור ופשוט אצל אומות העולם, ולחם היה צריך להסביר שהנבואה היא על תנאי כדי שלא יוציאו לעז על נביאי ישראל¹². על כן אומר הוא שאכן נבואתו היתה בעלת משמעות

9. כך פירש רש"י בגמרא סנהדרין, אולם המהרש"א שם פירש שגם יונה הסתפק במשמעות המילה נהפכת (כי כך משמע לשון הגמרא: איהו לא ידע אי לטובה אי לרעה) ועל כן לא היה צריך להודיעו על שינוי הגזרה, כי הוא היה מודע לכך מתחילה. ועיין בדרך ה' לרמח"ל, חלק ג' פרק ד', שכתב שלא היה צריך להודיע ליונה ולשאר הנביאים על שינוי הגזרה משום שבדברי ה' נכללו שתי ההבנות, גם אם יונה ושאר הנביאים לא היו מודעים לכך.

10. וכן כתב ר"י אבן שועיב.

11. וכן כתב הרד"ק (ג,ל): וינחם האלקים-כי כל דבריו שאמר להרע לבני האדם בתנאי, אם לא ישובו, וזו המידה היא ממדותיו ית' כמו שאמר בתורה וכן אמר ירמיהו: 'רגע אדבר וכי' וכן אמר יחזקאל: 'ובשוב רשע מרשעתו' וגומר.

12. עוד יש להעיר ששונה נבואה זו מכל נבואת פורענות אחרת, שאין בה שום תוכחה ושום קריאה לחזרה בתשובה, כך שגם בני ישראל עלולים לטעות ולחשוב שנבואה זו אינה על תנאי כשאר הנבואות.

כפולה וכללה גם את האפשרות של מהפכה רוחנית מרע לטוב:

וכדי שמילת נהפכת תכלול שתי המובנים, לא צוה השם לנביא שיקרא ויניוה נהפכת כמהפכת סדום ועמורה, אלא נהפכת בסתם, רוצה לומר בהכרח בזמן ארבעים יום תהיה נהפכת במעשיה ואם ביישובה.¹³
(אברבנאל ג,ד)

ובהמשך אומר אברבנאל שאכן אנשי נינוה הבינו את משמעותה הכפולה של המילה נהפכת ופעלו על פיה:

ומזה יראה (מצורת החזרה בתשובה) שאנשי נינוה הבינו הגזרה האלקית כפי כונתו בענין ההפוך כי ע"כ צוה המלך שתהפך נינוה במעשיה, כי אם תעשה ההיפוך הזה הנפשי, יתהפך השם מגזרתו ולא יהיה בעיר הפוך אחר גשמי.

ויש לבעל דין לשאול, כיצד זה אנשי נינוה הבינו את המשמעות הכפולה שבדבריו, או שהבינו שכל נבואה על תנאי היא אמורה, ורק יונה הנביא לא הבין זאת?¹⁴ התשובה על כך קשורה במכלול הסיבות שבגללן יונה סירב ללכת לנינוה בתחילה ועוד נדון על כך בהמשך.

13. בהמשך דבריו אומר אברבנאל, ששליחותו של יונה לנינוה היתה יוצאת דופן, משום שאצל אומות העולם ההשגחה היא כללית וכשיחטאו בחמס והשתתת הדרכים, ישגיח להפכם ולהשחיתם, כמו שעשה בדור המבול ובאנשי סדום, כי מלאה הארץ חמס מפניהם והיו מפסידים ישובו של עולם. וכן האריך בענין זה בתחילת הספר.

14. לפי המהרש"א גם יונה הבין את שתי המשמעויות.

יד. ויאמינו אנשי נינוה באלקים

ה. ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום וילבשו שקים
מגדולם ועד קטנם:

ו. ויגע הדבר אל מלך נינוה ויקם מכסאו ויעבר אדרתו
מעליו ויכס שק וישב על האפר:

ז. ויזעק ויאמר בנינוה משעם המלך וגדליו לאמר האדם
והבהמה הפקר והצאן אל יטעמו מאומה אל ירעו ומים
אל ישתו:

ח. ויתפשו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בתזקה
וישבו איש מדרך הרעה ומן החמס אשר בכפיהם:

ט. מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד:

י. וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה וינחם
האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה:

כיצד קרה הדבר שתוך יום אחד¹ חזרו אנשי נינוה בתשובה והאמינו
באלקים?² ומדוע בכלל האמינו לעובר אורח שלא ידעוהו תמול שלשום?
הגם אנו מאמינים לכל משוגע שהולך ברחובות העיר וקורא כל מיני
קריאות משונות? וכיצד היה תהליך התשובה, מן העם אל המלך או מן
המלך אל העם? ומי היה המלך בנינוה באותם ימים? ומדוע אין זיהוי של
המלך?

אבן עזרא ורד"ק כותבים שאנשי נינוה האמינו ליונה משום שמלחי האניה
הגיעו לשם וסיפרו את כל הקורות אותם בים:

1. לדעת רוב המפרשים התחיל תהליך התשובה תוך יום אחד. אולם המלבי"ם ורבו
בחיי (דבריהם הובאו לעיל) מסבירים שקריאתו של יונה החלה רק אחרי היום
הראשון, ותהליך התשובה החל הרבה יותר מאוחר.
2. אמנם הראב"ע (הובאו דבריו לעיל) סבור שאנשי נינוה האמינו כל הזמן באלקים
ורק לאחרונה חל שיבוש בדעותיהם, אך כבר נדחו דבריו על ידי אברבנאל.

אמר רבי ישועה: כי הלכו אנשי הספינה אל נינוה והגידו את דבר יונה על כן האמינו, ומילת לאלקים כבר פירשתיה.

אם דברי רבי ישועה קבלה הם, נקבל, אך אם לא, הרי הם בבחינת השערה שאין לה על מה לסמוך. אדרבה מדברי "פרקי דרבי אליעזר" משמע, שמלחי הספינה הגיעו לירושלים ולא לנינוה, ושם התגיירו וזבחו זבחים.

מן העם אל המלך.

הרד"ק כותב שתהליך התשובה היה מן העם אל המלך, כמו סדר הדברים בכתוב:

ויקראו צום - קודם אזהרת המלך עשו תשובה מעצמם והתענו ולבשו שקים.

מה אם כן הביא אותם לאמונה ותשובה כה מהירה? למה האמינו לאיש שלא ידעוהו? הרושם שעולה מקריאת הדברים הוא שאנשי נינוה כמו חיכו וציפו ליונה, ומשאך זה בא, פרצו החוצה בשצף קצף נהרי אמונה ורגשות חרטה. דומה שאנשי נינוה הגיעו עד משבר ולא היה להם כוח ללידה, עד שבא יונה וחולל את המהפך. יפה תיאר את הדברים הרב יהושע בכרך בספרו יונה בן אמיטי ואליהו (עמ' 35):

האין זאת כי גדלה חטאתם מאד, כי עד שיאה הגיעו בשחיתות! כי עלתה רעתם לפניו--

כי מלאה חמס העיר נינוה הגדולה--

וכבר הם עצמם סולדים מחטאם, אך אין איש מגלה ללבו.

ואיש מרעהו נשמרים וחושדים איש באחיו.

ואיש את רעהו לא יוכיח. כי יתבייש המוכיח--

גם המלך גם גדוליו יודעים את כל זאת, וגם הם נשטפים עם חטא הרבים.

וכבר הם מוכנים כולם ומחכים לדבר מה גדול, כי יבוא ויזעזע עליהם את מגדל הרשע פתאם.

והנה הוא בא---

אולם לא זו בלבד, שמגדל הרשע קרס פתאום, אלא צץ תחתיו, כאילו

מאין, מגדל של אמונה ויראה ככתוב: "ויאמינו אנשי נינוה באלהים"³, ודומה שכל פעולות התשובה והחרטה, הזעקה והתפילה, נבעו מתוך אותה אמונה באלקים. ואם ישאל השואל: אמונה זו מאין? מדוע לא נחשפה עד היום? הסבר מעמיק לרקע הנפשי של חברה ששבה לפתע בתשובה נמצא בספר אורות התשובה לראי"ה קוק:

הפגמים המוסריים שהשורש שלהם הוא הנטיה מהמוסר הטבעי, הנם גורמים את פעולתם על ידי נטיה מהמוסר האלהי של נסיגה מהדת. העזיבה והמרידה נגד מצות ה' היא ירידה מוסרית נוראה, אינה באה לאדם כי אם על ידי שקוע נורא בגסות החיים החומריים. יש אפשרות שאיזה משך זמן יסתבך דור, בכללו או בחלקיו, במדינות ובמחוזות, בסבך עורון מוסרי כזה, עד שלא יחוש כלל את הירידה המוסרית שיש בעזיבת חוקי ה'. אבל לא מפני זה יאבד הדבר את ערכו, התשובה היא תמיד מוכרחת לבא ולהתגלות, כי המחלה של שכחת העולם האלהי לא תוכל לקחת מעמד איתן בטבע האדם, דמיונה כמעין נרפש וחוזר לצלילותו. (אורות התשובה ו, ד).

"התשובה היא תמיד מוכרחת לבוא ולהתגלות". ובדרך כלל היא באה בזמן שהאדם, החברה והמדינה הגיעו לשיא שפלותם, לדיוטה התחתונה, עד שאין הם יכולים יותר לשאת את הצער והמועקה של החטאים⁴. אם אז תופיע קריאה גדולה אל אותם בנים שובבים: שובו אל ה'! או אז נראה כיצד יפרוץ ממעמקי הנפש זרם אדיר של אמונה. כשעלתה רעתה של נינוה לפני ה', עלתה עמה גם זעקתה החרישית לתשובה, ועל כן היא כונתה עיר גדולה לאלקים. עם ישראל נקרא לקרוא לכל העמים אל ה'. הפחדים והחששות, חלישות הדעת וחלישות המעש, מבריחים אותנו מתפקידנו ויעודנו. אך ראו זה פלא, פעם אחת הלך נביא מישראל במישרין אל מרכז הרשע והפשע וקרא לו אל ה', והוא נענה במהירות ובעוצמה שלא היתה

3. הסברנו משפט זה במובנו הרחב, כפי שכנראה פירשו הרד"ק, שאנשי נינוה אכן האמינו באלקים ופעלו מתוך אותה אמונה, ברם אפשר לפרשו בדרך הצמצום, שאמונתם הצטמצמה לנבואה זו בלבד, כפי שפירש המצודות: "ר"ל בדבר האמור בשם אלקים", וא"כ היתה זו תשובה מיראה. וכן פירש רבנו בחיי ב"כד הקמח" (עמ' קצח).

4. מו"ר הרב נבצל העיר שלא ראינו חזרה בתשובה אצל הנאצים, רובם ככולם.

כמוה, ללמדנו, שאם אך נקרא בשם ה' ללא מורא וללא חת, יהיה שכר לפעולתנו ושבנו גויים לגבולם.

* * *

מן המלך אל העם

הראב"ע סבור שתהליך התשובה החל מן המלך וממנו הוא ירד אל העם: ויגע - זה לפני לבוש השקים.

וכיצד יסביר הראב"ע את סדר הכתובים? הוא כנראה סבור שהדברים כתובים בדרך של כלל ופרט. בתחילה סופר על מה שקרה בעיר באופן כללי, שאנשי נינוה האמינו באלקים וצמו ולבשו שקים מגדולם ועד קטנם, ואחר כך פירט הכתוב כיצד קרו הדברים שלב אחרי שלב. בתחילה הגיעו הדברים אל המלך והלה התרגש מאד וקם מכסאו והחליף אדרתו בשק וישב על האפר, ואחרי כן הזעיק את כל העם וציווה על צום כללי של האדם והבהמה וכו' וכו', והתוצאה של כל אלו הדברים היתה, שאנשי נינוה האמינו באלקים ושבנו בתשובה.

מדוע התרגש המלך כל כך מקריאת יונה? מה גרם למהפך כה עמוק וגדול אצלו? מי היה המלך? בפרקי דרבי אליעזר יש זיהוי מענין של המלך, לפיו היה זה פרעה⁵:

רבי נחוניא בן הקנה אומר: תדע לך כח התשובה, בוא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאד, שנאמר: "מי ה' אשר אשמע בקולו", ובאותו לשון שחטא בו בלשון עשה תשובה שנאמר: "מי כמכה באלים ה'?"⁶, והצילו הקב"ה מבין המתים. ומנין שלא מת? שנאמר: "כי עתה שלחתי את ידי ואך אתך", והעמידו הקב"ה מבין המתים

5. וכן הוא בבראשית רבתי הוצאת אלבק עמ' 258: "אמר ריש לקיש אפילו לשונאיו עושה הקב"ה חסד לאלפים, את מוצא כנגד מי יום שנתעסקו המצרים בחניטת יעקב נתן ארכה לנינוה מי יום שנאמר: עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת, לפי שמלך נינוה שהיה באותה שעה הוא פרעה מלך מצרים". אמנם לפי הילקוט שמעוני (סי' תקן, ג), ומדרש יונה, המלך בנינוה היה אסנפר, שהגמרא (סנהדרין צ"ב.) מזהה אותו כסנחריב, וכן הובא ברש"י (עזרא ד, ז), וכן משמע מאגדת בראשית (הוצאת רש"י) עמ' 4 שמלך נינוה היה סנחריב.

6. כיצד הגיע הפרקי דרבי אליעזר לכך שמשפט זה נאמר על ידי פרעה? נראה שהוא הבין שמשפט זה הוא המשך למה שאמר האויב לפני כן. בתחילה אמר האויב:

לספר כח גבורתו, ומנין שהעמידו? שנאמר: "ואולם בעבור זאת העמדתיך"⁷. והלך ומלך בנינוה, והיו אנשי נינוה כותבים כתבי עמל וגוזלים איש מרעהו ובאים איש אל רעהו במשכב זכור וכאלו מעשים רעים. וכששלח ה' ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכיסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו שלשה ימים, וכל מי שאינו עושה הדברים האלו ישרף באש.

(פרקי דרבי אליעזר, מג)

יש להניח שאין מדובר באותו פרעה ממש שמלך במצרים בזמן יציאת מצרים, אלא באחד מצאצאיו שידע היטב את קורות המשפחה ושמע לא אחת את סיפור יציאת מצרים מאבותיו שניצלו מטביעת הים בעבור זאת⁸. אמונתו של פרעה מלך נינוה באלקים נבעה מכוח האמונה הגדולה בה שנתגלתה בקריעת ים סוף: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו". רמז נאה לדבר נתן בעל הטורים (שמות יד, לא):

ויאמינו- ב'. "ויאמינו בה'", "ויאמינו אנשי נינוה באלקים", כדאיתא במדרש (פדר"א. מג) "לא נשאר בהם עד אחד", שלא נשאר אלא אחד והוא פרעה⁹ והלך לנינוה ומלך שם, וזהו ויאמינו אנשי נינוה באלקים, שנזכר למה שראה במצרים ועל הים.

ועדיין יש לתמוה, מה ראו אנשי נינוה לקבל את פרעה המובס והמבויש למלך על עצמם? וכי כתר המלכות היה מונח בקרן זוית וכל מי שרצה לייטול בא ונטל? אלא שמתברר שפרעה מלך מצרים התייחס ישירות לנמרוד אבי העיר נינוה ומלכה הראשון:

"ותאמר שרי אל אברהם חמסי עליך, אנכי נתתי שפחתי בחיקך ותרא כי הרתה ואקל בעינייה, ישפט ה' ביני ובינך" - ולא נצטרך להנאה דהגר, ברת פרעה בר נמרוד דטלקך לאתונא דנורא.

(תרגום יהונתן בראשית טז, ה)

-
- "ארדף אשיג אחלק שלל, תמלאמו נפשי, אריק חרבי תורישימו ידי", וכנגדו, ה' נשף ברוחו כסמו ים וכו' ואז אמר האויב: "מי כמכה באלים ה' מי כמכה נאדר בקדשי".
7. וכן הוא במכילתא (הוצ' הורוביץ-רבין) בשלח, פרשה ו עמ' 111, מדרש שכל טוב קפוי, מדרש שוחר טוב קו'.
8. ור"י אבן שועיב כתב שהיה זה אותו פרעה שחי שנים רבות.
9. במדרש פרקי דרבי אליעזר לא מופיע משפט זה, ובהגהות הרד"ל שם אכן תמה מדוע הפרקי דרבי אליעזר אינו מסתייע בפסוק זה.

הנה כי כן, פרעה מלך מצרים היה מצאציו של נמרוד ועל כן נתקבל בברכה רבה בנינוה ועל מגש של כסף הגישו לו את כתר המלוכה. ועתה פרעה מלך נינוה, שמלך מכוחו של פרעה מלך מצרים, התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו, (נינוה=בית התנין) שהכריז באזני כל על שפת הים: "מי כמכה באלים ה'", קם מעל כיסא מלכותו והסיר אדרתו וחזר וקיבל עליו ועל עירו עול מלכות שמים כבעבר. בכך באה לידי קיצה מרידתו הקדומה של נמרוד המלך הראשון בעולם, שנטל את כתר המלוכה ממלך מלכי המלכים. ומדוע אין הספר מזכיר את שמו של המלך? ללמדנו שתהליך זה של שיבה אל ה', הוא נכון בכל המלכים ובכל המדינות ובכל הזמנים, כשנינוה ומלכה משמשים אך משל ודוגמא לכולם.

טו. תשובת נינוה - שתי גישות

ז. וַיִּזְעַק וַיֹּאמֶר בְּנִינּוּה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ וַגְּדִלּוֹ לֵאמֹר הָאָדָם
וְהַבְּהֵמָה הַבְּקָר וְהַצֹּאֵן אֵל יִטְעֲמוּ מֵאוֹמָה אֵל יָרְעוּ וּמִים
אֵל יִשְׁתּוּ:

ח. וַיִּתְכַּסּוּ שָׂקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרָאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחֻזְקָה
וַיִּשְׁבוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הֲרָעָה וּמִן הַחֶמֶס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם:

ט. מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֶאֱבַד:

י. וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הֲרָעָה וַיִּנָּחֵם
הָאֱלֹהִים עַל הֲרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה:

ללא ספק שהחזרה בתשובה של נינוה היא יוצאת דופן ואף מוזרה. כולם צמים, הגדולים והקטנים, האדם והבהמה. כולם לובשים שקים, הגדולים והקטנים, האדם והבהמה. כולם קוראים אל אלקים בחזקה, הגדולים והקטנים, האדם והבהמה. מוזרות זאת הביאה רבים לידי דעה שתשובת נינוה היתה שקרית וחיזונית. למעשה אנו מוצאים שתי גישות לתשובת נינוה, גישה חיובית שמיוצגת על ידי חכמי בבל, וגישה שלילית שמיוצגת בעיקר על ידי חכמי ארץ ישראל¹.

גישת חכמי ארץ ישראל - תשובה של רמיות.

חכמי ארץ ישראל התייחסו בביקורת ובשלילה לתשובת אנשי נינוה וראו בה תשובה שקרית, חלקית, ארעית, ראוותנית, ואכזרית:

אמר רבי שמעון בן לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה. מה עשו? רבי חונה בן רבי שמעון בן חלפתא: העמידו עגלים מפנים ואמותיהם מבחוץ, סייחים מבפנים ואמותיהם מבחוץ, והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא. אמרין: אי לית מתרחם עלינו, לינו

1. הבחנה זו נמצאת במאמרו של א. א. אורבך, 'תשובת אנשי נינוה והויכוח היהודי-נוצרי', ספר היובל לכבוד אפשטיין, ירושלים תשי"ג, עמ' 118-122, ושם הויכוח קביעה זו.

מרחמין עליהון, הדא הוא דכתיב (יואל א, יח): 'מה נאנחה בהמה נבכו עדרי בקר, כי אין מרעה להם, גם עדרי הצאן נאשמו'.
 אמר ר' אחא: בערביא עבדין כן. (פני משה: שאינם מרחמין על בהמותיהן)
 (ירושלמי תענית, ח:)

ועוד ממשיך שם הירושלמי ומתאר את תשובת נינוה כתשובה אלימה וחיצונית, תוך שהם מנצלים את רצונו הטוב של בורא העולם:

ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלקים בחזקה - מהו בחזקה? אמר ר"ש בן חלפתא: חציפא נצח לכשירא, כל שכן לטובתו של עולם.

(קרוב העדה: חציף מנצח לעניו וכשר, כ"ש כלפי שמיא מהני, מי שהוא מבקש טובתו של עולם, שיהא מנוצח מן הבריות בתשובתן).
 'וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם' - אמר רבי יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו ומה שהיה בשידה תיבה ומגדל (מכוסה מן העינים) לא החזירו.

גם פרקי דרבי אליעזר (פרק מג) רואה בשלילה את תשובתם של אנשי נינוה בהיותה אכזרית, כוחנית וארעית:

וכששלח ה' ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכיסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו שלשה ימים, וכל מי שאינו עושה הדברים האלו ישרף באש. מה עשה? העמיד אנשים מצד אחד ונשים מצד אחד, וכל בהמה טהורה מצד אחד ובהמה טמאה מצד אחד, ובניהם מצד אחד. והילדים רואים את שדי אמותיהם ורוצים לינק והאמהות רואות את בניהם ורוצות להניק אותם ובוכות ... וינחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם, ארבעים יום² האריך אפו כנגד ארבעים יום ששלח יונה לנינוה. ולאחר ארבעים יום³ שבו לדרכיהם הרעים יותר מן הראשונים⁴ ונבלעו המתים בשאול תחתית שנאמר (איוב כד): 'מעיר מתים ינאקו'.

2. זו הגירסא בילקוט שמעוני וגם הרד"ל נוטה אליה, בפרקי דרבי אליעזר הוצאת וורשא עם פירוש הרד"ל כתוב ארבעים שנה.

3. גם כאן הגירסא בפרקי דרבי אליעזר ארבעים שנה.

4. בפרקי דרבי אליעזר הגירסא היא: 'שבו למעשיהם הראשונים הרבה עד מאד'.

הנה כי כן, תשובת אנשי נינוה לא היתה אמיתית וכנה וודאי שלא היתה שלמה⁵, ולמרות זאת ניחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה.

גישת חכמי בבל - תשובה שלמה.

חכמי בבל התייחסו בדרך כלל באהדה ובחיוב לתשובת נינוה. הזקן שבחבורה, בדברי הכיבושין שלו בימי תענית צבור, היה מביא את תשובת נינוה כדוגמא ומופת לתשובה אמיתית ושלמה:

סדר תעניות כיצד? מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה: וירא אלקים את שקם ואת תעניתם, אלא: וירא אלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה...."

(תענית פ"ב ה"א).

ובמסכת תענית (טז, א) יש תאור מפורט של מעשה התשובה של נינוה:

אמר אביי הכי קאמר: ...אחינו, לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים, שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם: וירא האלקים את שקם ואת תעניתם, אלא: 'וירא אלקים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה'.

ויתכסו שקים האדם והבהמה - מאי הוּו עבדי? אסרא הבהמות לחוד ואת הולדות לחוד, אמרו לפניו: רבונו של עולם, אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו.

ויקראו אל אלקים בחזקה - מאי אמור? אמרו לפניו רבונו של עולם: עלוב ושאינו עלוב, (בי"ח: יכול ושאינו יכול) צדיק ורשע, מי נדחה מפני מי? (רש"י: הוּו אומר צדיק מפני רשע, כלומר כשם שאתה אומר לרחם על אלו, דכתיב: ורחמיו על כל מעשיו, כן תרחם עלינו).

וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם - מאי מן החמס אשר בכפיהם? אמר שמואל: אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע

5. אברבנאל והמלבי"ם סבורים שבמעשיהם, דהיינו במצוות שבין אדם לחבירו, הם שבו בתשובה שלמה, ברם מאמונותיהם הנפסדות לא שבו והמשיכו להחזיק בע"ז.

כל הבירה ומחזיר המריש לבעליו. (ב"ח: חמסן יהיב דמי ולא רצו להיפטר במעות)⁶.

בילקוט שמעוני (תק"ן) יש המשך לדברי שמואל, איש נהרדעא שבבל:

ביום השלישי חזרו כולם מדרכם הרעה, אפילו מציאה שאדם מוצא בשדות ובכרמים בשוקים וברחובות, החזירו לבעליהן. ואפילו לבנים של גזל שבנו בפלטין של מלך, סתרו הפלטין והחזירו הלבנים לבעליהם⁷. וכל כרם וכרם שהיו בו שתי נטיעות או שני אילנות מן הגזל, עקרום והחזירו לבעליהם.

וכל בגד שהיו בו שתי פקעיות של גזל, קרעו הבגד והחזירו. עשו משפט וצדקה וכל עבירה שבידו מתוודה ומקבל עליו דין תורה, אם סקילה - סקילה, אם שריפה - שריפה.

ואפילו מכר אדם לחבירו בית חורבה ומצא בו ממון ... מה היה עושה הדיין? בקש שטר של אותה חורבה ומצא לה⁸ דורות, ומצא יורש לאותו האיש שהטמין אותו ממון והחזירו לבעלים.

ועוד משמשת נינוה דוגמא של תשובה, בפי ר' יצחק אמורא בבלי, במסכת ר"ה (טז, ב):

ואמר ר' יצחק: ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן: צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה, שינוי מעשה דכתיב: "וירא האלקים את מעשיהם", וכתיב: "וינחם האלקים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה"⁹.

אם אכן תשובת נינוה היתה אמיתית וכנה, כיצד יסבירו חכמי בבל את החזרה בתשובה הגורפת של גדולים וקטנים, אדם ובהמה? אם אדם חטא

6. גם הרד"ק סבור שתשובת נינוה היתה שלמה שכן פירש את הביטוי "בחוקה"-בכל הלב, וכן הסביר בהמשך: "מדרכם הרעה-כלל כל הרעות, ומן החמס שבו בתשובה שלמה כמו שאמרו רז"ל: מי שגזל מריש ובנאו בבירה, מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו. כנראה שגם המצודות הלך בדרך זו.

7. הם לא הסתפקו בהחזרת דמי הלבנים מדין "תקנת השבים" (בבא קמא טו:).

8. בספר יונה, סדרת התני"ך של ארטסקרול, כתב בשם הרב אברהם גולד, שמדור המבול ועד דורו של יונה עברו לה' דורות, ומכאן לה' הדורות שמוזכרים במדרש.

9. בב"ר פמ"ד, טו, מובאים הדברים בשם רב הונא בר רב יוסף, אף הוא מחכמי בבל. לעומת זאת בקוהלת רבה פ"ה, ו, מובאת אימרה זו בשם ר' חייא ורבי יוסי שחיו בא"י, מכאן שההבחנה שהבאנו לעיל בין חכמי בבל לחכמי ישראל אינה מוחלטת וגורפת וכנראה שהיו חכמים מכאן מכאן שחשבו באופן שונה מהקו הכללי.

בהמה מה חטאה? אם גדולים חטאו קטנים מה חטאו?¹⁰ אפשר לומר שזו היתה דרכם של הגויים בימים ההם, ששיתפו את בעלי החיים בצומם ובשקם. ואפשר לומר שהם ניסו לעורר רחמי שמים על עצמם באמצעות צאנם ובקרים:

אמרו לפניו (אנשי נינוה): ריבונו של עולם, הבהמה אינה יודעת כלום ואתה מזכה אותה, אף אנו חשוב אותנו כבהמה.

(שמות רבה מה, א)

על ידי התשובה הכל שב לאלוקות

אך נדמה שבנבואת יונה עבר אלינו מסר הרבה יותר עמוק ומהפכני. אנו מוצאים בתנ"ך מקרים רבים בהם כל ההוויה כולה שותפה לכאורה בפשעי האדם ונענשת יחד אתו, כגון בחטא האדם בגן עדן:

וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְתֹאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֹבוֹרְךָ בְּעֵצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ:

(בראשית ג, יז)

ורש"י הסביר את סיבת הקללה לאדמה: "משל ליוצא לתרבות רעה והבריות מקללות שדיים שינק מהם"¹¹, ובשפתי חכמים הוסיף, שלמרות שרש"י כתב לעיל שהאדמה נתקללה משום שלא עשתה את ציווי המקום ולא הוציאה עץ פרי עושה פרי, שטעם העץ כטעם הפרי, נראה שזה וזה גרם. ולקין אמר ה', שהוא יותר ארור מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי הבל, רוצה לומר, שגם האדמה היתה שותפה בפשע ועל כן נתקללה יחד אתם. והתורה (ויקרא יח כד-ל) מזהירה אותנו שלא נטמא בכל התועבות שנטמאו בהן גויי הארץ כי תועבותיהם גרמו לטומאתה

10. אלו היו הרהוריו של שאול המלך כשנשלח להחרים את עמלק מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה, מגמל ועד חמור (עיין יומא כב:).

11. וכנראה ששדיים אלו הם המקור והכח המניע לחטא. כי האדם נברא מן העליונים-נשמה, ומן התחתונים-אדמה, הנשמה שנתן ה' לאדם טהורה היא בין לפני החטא ובין אחרי החטא, ואילו האדמה הארורה היא שדחפה אותו לאכול מפרי העץ שצמח מן האדמה. מאז החטא הראשון נתון העולם במאבק איתנים בין האדמה לנשמה, בין חמר לרוח, בין עליונים לתחתונים ועיקרו ומוקדו של המאבק הוא באדם.

ולעוונה של הארץ ככתוב: "ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את יושביה". שוב רואים אנו שהארץ שותפה בחטאי האדם ונענשית יחד אתו.

ובדור המבול העניש הקב"ה את כל הארץ כולה וניחם על בריאת כל היצורים כולם:

וַיֹּאמֶר ה' אִמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה
מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחַמְתִּי כִּי
עָשִׂיתֶם:

(בראשית ו, ז)

ומדוע ניחם הקב"ה על בריאת כל היצורים כולם, מה עשו? פירש רש"י: "אף הם השחיתו דרכם", ובמה השחיתו? "שאפילו בהמה חיה ועוף נזקקו לשאינן מינן" (פרק ו, יב). והראב"ע הוסיף וכתב:

ומה שאמרו קדמונינו ז"ל כי טעם השחית כל בשר את דרכו, שכל חי לא שמר דרך תולדתו ועיות הנתיב הנטוע והידוע, נכון הוא. ומה נכבד דרש שדרשו שהשחיתו במים ודנס ה' במים (זבחים ק"ג), וכאשר מימיהם מעל ומתחת, כן היו המים שהשחיתם במ.

והשחתת כל היצורים, לא היתה רק בתחום העריות, אלא גם בתחום החמס והגזל כפי שמשמע מלשון הפסוק:

וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס:

וכפי שהסביר הרמב"ן בטוב טעם ודעת:

אם נפרש כל בשר כמשמעו, ונאמר שאפילו בהמה וחיה ועוף השחיתו דרכם להזקק לשאינן מינם, כמו שפירש רש"י, נאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם ... שלא שמרו גם בזה תולדתם, והיתה כל הבהמה טורפת וכל העוף דורס והנה גם הם עושים חמס¹².

12. בהתאם לכך יהיה גם התיקון הכללי לעתיד לבוא כפי שכתב הרמב"ן (ויקרא כו, ה): "והשבתי חיה רעה מן הארץ - ועל דעת רבי שמעון שאמר משביתן שלא יזיקו (תוי"כ ב, א), יאמר והשבתי רעת החיות מן הארץ. והוא הנכון, כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצוות, כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של האדם הראשון, אין חיה ורמש ממית אדם, וכמו שאמרו (ברכות לג): אין ערוד ממית אלא חטא ממית...".

וכיון שההשחתה היתה של כל הארץ, גם העונש היה לכל הארץ: "והנני משחיתים את הארץ", וכפי שפירש רש"י: "עם הארץ, שאף ג' טפחים של עומק המחרשה נמוחו". כמו כן מחיית עמלק כללה עולל ויונק, שור וחמור, גמל ושה (עיין שמואל א, טו).

מעתה נאמר, שתשובת נינוה היתה סימן ומופת לתיקון הכללי של העולם ולהשבת כתר המלוכה למלכו של עולם. וכיון שכן, גם בעלי החיים שבו איש¹³ מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם, וגם הם צמו והתפללו וזעקו, כשם שהיו שותפים לרעה הגדולה של נינוה. וכך סיים הרמב"ן (ויקרא כו, ה) את דברו על התשובה העתידית:

ובהיות ארץ ישראל על השלמות, תשבת רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם, וכבר הזכרתי מזה בסדר תולדות נח (טו, ו), ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי, שישוב השלום בעולם ויחדל הטרף ורעת הבהמה וכל הרמש, כאשר היה בטבעם מתחילה. והכוונה היתה בו על חזקיהו¹⁴ שביקש הקב"ה לעשותו משיח (סנהדרין צד). ולא עלתה זכותם לכך, ויהיה המעשה על המשיח העתיד לבא.¹⁵

כל ההוויה כולה היא חיות אחת, כולם שותפים לחטא ולפשע, וכולם נושאים באחריות ובתוצאות המעשים הרעים. זרמי התשובה והמהפכות הרוחניות, מקיפות את כל המציאות ודוחפות אותה אל על:

ע"י התשובה הכל שב לאלהות, ע"י מציאות כח התשובה, השורר בעולמים כולם, שב הכל ומתקשר במציאות השלמות האלקית, וע"י רעיונות של התשובה, דעותיה והרגשותיה, כל המחשבות הרעיונות והדעות הרצונות וההרגשות, מתהפכים ושבים להקבע בעצם תכונתם בתכן הקדש האלהי. (אורות התשובה ד, ב)

13. גם בעלי החיים מתוארים בתנ"ך כאיש ואשתו כגון: "מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהורה היא שנים איש ואשתו" (בראשית ז, ב).

14. נזכר כי לדעת חלק מרבתינו מלך נינוה היה סנחריב.

15. וכתב המהר"ל (נצח ישראל ו) שדברים אלו נכונים אף למאן דאמר שאין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות וז"ל: "הרי כי לעתיד כאשר יסתלק החטא מבני האדם, האדמה אשר אררה ה' בשביל חטא האדם, תחזור לקדמותה ולברכתה כאשר היה קודם שחטא האדם, ולמאן דאמר אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד, לא יקשה מה שאמר כאן כי תוציא הארץ פירות כל יום ויום, כי דבר זה לא יקרא נס, שהרי היה בתחילת בריאת העולם".

טז. תשובת גויים - שלוש שיטות

האם מצוות התשובה ניתנה לגויים והאם תשובתם מועילה? שתי שאלות אלו ברצוננו לברר בפרק זה, ואין הן בהכרח תלויות זו בזו. כי יכול להיות, שמצוות התשובה לא ניתנה להם, ואף על פי כן תועיל להם כמי שאינם מצווים ועושים. כמו כן יתכן שהם מחוייבים לשוב בתשובה על פשעיהם וחטאיהם, למרות שהיא לא תמלט אותם מן הענש¹.

א. טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו.

יש שכתבו שהמסר העיקרי, או אחד מהמסרים העיקריים, של נבואת יונה הוא, שרחמיו על כל מעשיו וידו פשוטה לכולם:

ועוד ללמד שהאל יתברך חומל על בעלי תשובה מאיזה עם שיהיו ומוחל להם, וכל שכן כשהם רבים.

(רד"ק בתחילת הספר).

ודברים דומים כתב רבי יהושע אבן שועיב בדרשותיו (דרשת יום הכיפורים):

באה נבואת יונה בן אמיתי להורות, כי ה' יתברך רחמיו על כל מעשיו ואפילו על אומות העולם, כל שכן על ישראל².

מצאנו סעד וסיוע לגישתם של הרד"ק ורבי יהושע אבן שועיב, בדברי תז"ל:

כמו אבן - על שהקשו לבם כאבן, אבל אתה טובך וחסידיך הרבים ורחמיך עלינו וימינך פשוטה לכל באי העולם שנאמר: "ימינך ה', ימינך, שני פעמים.

נאדרי בכח - נאה אתה ואדיר בכח שנתת ארכה לדור המבול לעשות תשובה ולא עשו תשובה... וכן אתה מוצא באנשי המגדל שהארכת להם לעשות תשובה ולא עשו... וכן אתה מוצא באנשי סדום שהארכת להם לעשות תשובה ולא עשו... ואומר: 'וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש', אם עשו תשובה הרי מטר ואם לאו הרי גפרית ואש... וכן עשר מכות הבאת על המצרים במצרים ולא גמרת עליהם כליה עד שהשלימו רשעם.

(מכילתא פרשת שירה, ה)

1. ועיין בספר ברכת אבות סי' כא.

2. עיין אגרות ראי"ה חלק א' עמ' קסו.

גם מדברי פרקי דרבי אליעזר נראה שמצוות התשובה קיימת אצל הגויים והם אף משמשים דוגמא לחזרה בתשובה לנו ולכל העולם כולו:

רבי נחוניא בן הקנה אומר: תדע לך כח התשובה, בוא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאד, שנאמר: "מי ה' אשר אשמע בקולו", ובאותו לשון שחטא בו בלשון עשה תשובה שנאמר: "מי כמכה באלים ה'", והצילו הקב"ה מבין המתים. ומנין שלא מת? שנאמר: "כי עתה שלחתי את ידי ואך אתך", והעמידו הקב"ה מבין המתים לספר כח גבורתו, ומנין שהעמידו? שנאמר: "ואולם בעבור זאת העמדתיך"³. והלך ומלך בנינוה, והיו אנשי נינוה כותבים כתבי עמל וגוזלים איש מרעהו ובאים איש אל רעהו במשכב זכור וכאלו מעשים רעים. וכששלח ה' ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכיסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצנמו שלשה ימים, וכל מי שאינו עושה הדברים האלו ישרף באש.

(פרקי דרבי אליעזר, מג)

נדמה שגם הרמב"ם סבור שיש תשובה לאומות העולם, והיא מסוגלת להצילן מפורענות וגזרות קשות:

לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה, לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר: 'הבה נתחכמה לו', נתן הזדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקב"ה את לבו... וכן סיחון לפי עונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה שנאמר: 'כי הקשה ה' אלקיך את רוחו ואמץ את לבבו, וכן הכנענים לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר: 'כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם'... נמצאת אומר שלא גזר הא-ל על פרעה להרע לישראל ולא על סיחון לחטוא בארצו ולא על הכנענים להתעיב... אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה⁴.

(הלכות תשובה פ"ו ה"ג)

3. ואפשר שאין ראיה מתשובת פרעה, כי הקב"ה רצה להעמידו כדי שיספר שמו בכל הארץ.

4. ראיה ניצחת אין כאן. כי מניעת התשובה גרמה להם להמשיך במעשיהם הרעים ולהיענש עליהם וכפי שהרמב"ם כתב בעצמו: "שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו", כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה", אבל אין זאת אומרת

ב. לא ניתנה תשובה לאומות העולם.

לעומת זאת ישנם מקורות בחז"ל ובקדמונים המורים על כך, שהזדמנות התשובה לא ניתנה לאומות העולם ועל כן אין היא עומדת להן בפני הפורענות:

ישא ה' פנים אליך (במדבר ו, כו), וכתוב: **ישא לא ישא פנים** (דברים י, יז), עושה תשובה נושא לו פנים, יכול לכל? תלמוד לומר: **אלריך**, ולא לאומה אחרת.⁵

(פסיקתא דרב כהנא כד)

וכן משמע מפירוש אברבנאל לספר יונה, שהתשובה מיוחדת לישראל בלבד ואינה מועילה לאומות העולם, ומה שהועילה לנינוה היה זה באפן חד פעמי:

כי הקב"ה אינו שודד המערכה כי אם עבור ישראל ומפני תשובתו, תפלתו וצעקתו, ירכב שמים בעזרו. אמנם בשאר האומות יהי משפט השגחתו כולל וכשיחטאו בחמס והשתתת הדרכים ישגיח להפכם ולהשחיתם, כמו שעשה בדור המבול ובאנשי סדום, כי מלאה הארץ חמס מפניהם והיו מפסידים ישובו של עולם... שמערכת האיש הפרטי מישראל תתבטל על ידי תפילה וזכות, אמנם שאר האומות, הוראת המערכה לא תתבטל בעבור תשובותיהם. אמנם ההשגחה הכוללת תדבק בהם להתמדת יישובם המדיני ולכן בהיות ביניהם חמס בכללות וביטול המשפט בהחלט יתחייבו כליה וזה היה ענין נינוה. אמנם מפני שהיה הקב"ה שומר את עם אשור להיות שבט אפו ומטה זעמו על ישראל לכן שלח נביאו להשיבם לדרך טובה כדי שלא יתחייבו הפסד וכליה.

(אברבנאל פרק ג)

וכן כתב בפירושו "נחלת אבות" למסכת אבות פ"ג, יט (עמ' קצח):

וכל שכן שהתשובה היא מצוה ממצוות התורה והיא מורשה לקהלת יעקב, ופרעה הרשע לא עשה תשובה, ואעפ"י שהיה עושה אותה לא היתה תשובה בידו, כי לא מבני ישראל הוא, וכמאמר המשורר: יתנה

שתשובתם היתה מועילה להם גם על מעשיהם בעבר. כן הדבר ביחס לדברי המכילתא לעיל. וכן כתב אברבנאל להלן.

5. וכן הוא בתחומא האזינו ד.

עון על עונם ואל יבואו בצדקתך, והנה לא הקשה השם את לבו לשלא ישוב בתשובה, כי אם שלא ישלח את בני ישראל, כדי להרבות מופתיו. ואילו לא היה מקשה את לבו והיה שולח אותם, האם מפני זה לא היה הוא ועמו ראויים לענשים עצומים בעבור מה שעשו לישראל?

דברים דומים כתב הרמ"ע מפאנו בספרו "עשרה מאמרות" (ח"ב פי"א):

ואין תשובה מספקת להם [לגויים] עד היותם גרי צדק לבא בקהל, דכתיב בהו כגר כאזרח, וטעמא דמילתא, כי התשובה מצוות עשה אחת נתיחדו בה ישראל על צד החמלה וללוה הגר עליה. ומי שאינו מצווה, לאו כל כמיניה למחות כעב פשעיו וכענן חטאתו... ואל יקשה בעיניך מאנשי נינוה, כי הרבה תשובות בדבר, האחד, כי ריבוי אוכלוסיה היה מעורר אליהם רחמים, בשביל י"ב רבוא אדם שלא היה בהם חטא ובהמה רבה, שהיה חורבנה אבוד חלק רב ומסויים בעולם. השני, אנשי נינוה העמידו עצמם על דין תורה להחזיר גזילה בעיניה, גם אף הם לא ניצולו אלא האריך להם אפי' לשלם גמול צעקתם ומעשיהם בעולם הזה ולבסוף נתקיים בהם כל חזון נחום האלקושי.⁷ יש שמקשים, אם אין תשובה לבני נח, מדוע נתקבלה תשובתם של אדם הראשון, קין, תרח, ישמעאל וראובן? שאלה זו תלויה בשאלה מה היה דינם של בני נח לפני מתן תורה? וכפי שכתב רבי יוסף ענגיל:

ודע דנראה עוד ראייה לתוס' נדה הנ"ל [שעכו"ם קודם מתן תורה קרויים אדם] דקודם מתן תורה היה ענין הישראליות גם בבני נח, ממה שכתבו ספרי דרוש כולם, דלא מהני תשובה בב"נ ויש לזה ראיות ואכ"מ. וא"כ תיקשי אמאי נתקבלה תשובת קין ותרח וישמעאל? ועל כרחך דקודם שהובררו ישראל מעכו"ם היה מועיל תשובה בעכו"ם מפאת ענין הישראליות אשר היה מתפשט גם בהם ודו"ק. (בית האוצר מערכת א-ד כלל ח, יב)

* * *

6. בחומת אנך הביא את דבריו והסביר בהתאם לכך מדוע חרה ליונה בהמשך.
7. ובספר בני יששכר (מאמר גדולה תשובה סק' כ"ד, ומאמר צלא דמהימנותא סק' ח"י) כתב שתשובת הגויים על זדונות אינה מועילה, כי הם מתיחסים לה' כעבדים אל מלך, ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ואילו ישראל מתיחסים אליו כבנים אל אביהם ואב שמחל על כבודו כבודו מחול.

ג. תשובת הגויים אינה מוחקת העוון.

יש שיטה שלישית, ממוצעת בין שתי השיטות שמנינו לעיל, שאמנם לא ניתנה לגויים מצוות תשובה, שכן אין היא כלולה בשבע מצוות בני נח, אולם היא תגובה טבעית של כל חוטא שרוצה להיטיב מעשיו ולשנות דרכו, והיא מסוגלת להצילו מן העונש והפורענות, כשם שתרופה עוזרת לחולה ומצילתו ממחלתו. רבי צדוק הכהן טוען שיסוד זה הונחל לעולם על ידי אברהם אבינו:

אבל התחלת התשובה הוא דרגה של אברהם אבינו מצד עצמו, ושורש התחלת עבודתו שהיה אב לכל העולם כולו **להביא רפואה לעולם עב"פ מכאן ולהבא**, דלתקן הקודם אי אפשר בכל העולם כולו, שהיו בימיו גויים **ולא ניתנה תשובה אלא לישראל**, דניתנה תורה ונתחדשו הלכות תשובה. (ונהירנא דראיתי כן להרמ"ע בעשרה מאמרות ולהר"י אברבנאל בנחלת אבות, ועוד קדמונים הרבה כתבו כן בפשיטות, דאין תשובה מועילה לגויים. ושוב מצאתי כן מפורש בתנחומא, פרשת האזינו: "עושה תשובה נושא לו פנים, יכול לכל? תלמוד לומר אליך ולא לאומה אחרת") ובספר "דבש לפי" (מערכת ח', כד) מביא זה בשם הבינה לעיתים... ורק רפואה להבא יש גם לגויים, כמו שכתוב בנינוה כששבו מדרכם ונתבטל הפורענות הנגזר... ולעולם עון עצמו אינו נמחק כלל גבייהו ושורש אברהם אבינו נתעורר על ידי זה לרפא על כל פנים לכל העולם כולו להבא. אף דלענין רפואה דלהבא ג"כ יש חילוק בין ישראל לאומות העולם, דאצלם אינה רפואה המקיימת כלל ובבירור סוף המכה לחזור ולהתגלות, מה שאין כן ישראל, עמך כולם צדיקים ונקרא מיד צדיק גמור להיות מוסיף והולך...

(תקנת השבין אות א')⁸

וכן כתב רבי אלחנן וסרמן בקובץ הערות הערה רלב':

דנהי דבהכה"ג אין החטא נעקר למפרע דאונס כמאן דעביד לא אמרינן, מ"מ השתא מיהא עושה מעשה עמך הוא, וכן הגה"צ ר' נפתלי זילברברג זצ"ל מווארשא אמר בהא דנתקבלה תשובת אנשי נינוה, אף דמבואר בספרים דבבני נח לא מהני תשובה, והיינו כנ"ל, דהחידוש שיש

8. ועיין עוד בספריו של רבי צדוק הכהן: ישראל קדושים עמ' 103; פוקד עקרים עמ' 22; רסיסי לילה עמ' 150.

בתשובה דעוקרת החטא למפרע, זה לא נאמר רק בישראל ולא בב"י,
אבל מ"מ מכאן ולהבא מיהא מהניא תשובה גם לבני נח.⁹

ובספר בית אלקים (פרק טו) למבי"ט הביא כמה הבדלים בין תשובת
ישראל לתשובת הגויים וזה לשונו:

אחר שנתבאר דרך כלל כי עיקר התשובה לישראל, אומר דרך פרט
כמה הבדלים שיש בין תשובת ישראל לתשובת האומות ע"א שהיו
בשנים קדמוניות. ההבדל הראשון והעיקרי, כי תשובת ישראל מועילה
להם בעוה"ז ובעוה"ב ותשובת האומות הנזכר, שאין שבים עד ה' בכל
נפשם ובכל מאודם, אינה מועילה להם כי אם בזה העולם שלא יענשו
על מה שחטאו, לא בעוה"ב... כי אנשי ניוה כששבו מדרכם הרעה,
אחרי כי לא שבו אל ה' בכל לבבם לדעת אותו, אלא מצד היראה
מדברי יונה הנביא, תשובתם לא הועילה להם כי אם שלא תבוא עליהם
הרעה אשר יעד הנביא, וכמשי"כ: "וינתם האלקים על הרעה אשר דבר
לעשות להם ולא עשה", כי נראה שלא הועילה תשובתם כי אם שלא
תהפך העיר עליהם, לא שנאמר שאם מת אחד מהם אחי"כ שיהיה לו
חלק לעוה"ב, כמו חסידי אומות העולם שלא חטאו, אלא נזהרו בז'
מצוות בני נח, שיש להם חלק לעולם הבא... כי התשובה היא מצוה
הנמנית בכלל רמ"ח מצוות עשה, שהיא לישראל לבד שהם נצטוו לשוב
בתשובה ולהתוודות לפני האל יתברך, וגדול המצווה ועושה, כי
לישראל המצווים בה, מועילה תועלת נפלא בעוה"ז ובעוה"ב, ולאומות
העולם שלא נצטוו בה אינה מועילה אלא בזה העולם... כי מלבד זה,
התשובה היא חסד אלקי כי אין השכל מחייב שיחטא איש ויעבור דבר
ה' ואחי"כ יכופר במבטא שפתיו, והפליא חסדו זה לישראל בני בחוננו
אברהם יצחק ויעקב שקבלו תורתו והמון מצוותיו בסיני כנזכר¹⁰.

עוד יש הבדל בין תשובת ישראל לאומות הנזכרות גם בעוה"ז והוא

9. ובספר בית הלוי, לרי"ד סולובייציק, עמ' 57 כתב, שעל כך התפלל משה אחרי חטא
העגל, שהקב"ה ימחול לישראל על זדונות למפרע כשם שהוא מוחל על שגגות.
והטעם לזה, משום שישראל כשחוטאים, גם המזיידים, הם עושים זאת מתוך טעות
ושטות ושגגה, כי בטבעם הם רוצים לעשות את רצון ה', רק שהשאור שבעיסה
מעכב, ולכן מיד אחרי החטא הם כבר מלאים ברגשות חרטה. מה שאין כן עכו"ם
ופושעים מועדים אפילו מישראל.

10. התוס' קדושין לט: (וכן ירושלמי פאה פ"א) כתבו שבעכו"ם הקב"ה מצרף מחשבה
רעה למעשה בכל העבירות מה שאין כן בישראל, והסביר בספר התשובה לרב יוסף
כהן, (ח"א עמ' שלב, הוצאת מכון הרי פישל, ירושלים תשמ"ב) על פי דברי המבי"ט,
שכיון שהתשובה היא ממידת החסד והרחמים של ה' כלפי ישראל, על כן אין הוא

מה שאמרו ז"ל יומא (פ"ו): "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות", כי לישראל לבד הוא שנעשות זכויות מצד כי קיים מ"ע של תשובה בכל אחד מהעוונות ששב ממנו, אבל האומות שאינם מצווים בתשובה די להם שלא יענשו על העוון בשובם ממנו ולא שיחשבו להם כזכויות.

עוד נבדלה תשובת ישראל מתשובת האומות, כי תשובת הרבים מישראל מועלת לפרטים מהם שאינם שבים... משא"כ באומות העולם אין התשובה מועילה כי אם לשבים והלואי תועיל להם.

ועוד מסביר המבי"ט שם בארוכה מדוע תשובת ישראל מועילה יותר מתשובת אומות העולם, כי התשובה היא לקיום העולם וישראל הם מקימים את העולם על ידי התורה:

גם כי התשובה מועילה לכל באי עולם, עם כל זה יש הפרש בין תשובת ישראל לתשובת שאר האומות, כי העולם לא נברא אלא בשביל ישראל שיקבלו התורה ואם לא יקבלוה אין קיום לעולם... וכן התשובה אלמלא לא נתקבלה לא היה קיום לעולם וזהו (ב"ר פ"א) שקדמה במחשבה לבריאת העולם, בכלל השבעה דברים שקדמו לעולם. וישראל שיש עליהם רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה ואי אפשר לעמוד בכללם מבלי שלא יקיימו איזה מצוה או יעברו על איזו עבירה, הם הצריכים לתשובה בכל יום ובשבילם נבראת... כמו שאמרו חכמים גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, וידוע כי נפשות ישראל חצובות מתחת כסא הכבוד מהאוצר ששמו גוף, משא"כ נפשות של אומות העולם... נראה כי התשובה מיוחדת לישראל כמו שכתוב: 'לא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם', כי קבלת התשובה צריכה ג"כ זכות אבות ישראל.¹¹

(בית אלקים תחילת פ"ג)

מצרף מחשבה רעה למעשה, אולם בעובדי כוכבים שאין מידת הרחמים מגינה לכפר כמו בישראל, הקב"ה מצרף מחשבה למעשה.

11. הגרי"ז (חידושי הגרי"ז על התורה, כי תשא) כתב שלמרות שיג' מידות של רחמים הויין גם לאומות העולם כמו שנראה מספר יונה, אבל להם לא נכרתה על כך ברית כמו לישראל, כפי שאומרת הגמרא ר"ה ז': "אמר ר"י ברית כרותה לייג מידות של רחמים שאינן חוזרות ריקם שנאמר: 'הנה אנכי כורת ברית' (שמות לד), וברית זו היתה רק לישראל כפי שמדוייק מתוך הפסוקים שם. ועל כך חרה ליונה, מדוע קיבל הקב"ה את תשובתם למרות שלא היתה ברית שחייבה קבלת תשובתם.

יז. על כן קדמתי לברח תרשישה

- ד. א. וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו:
 ב. ויתפלל אל ה' ויאמר אנה ה' הלא זה דברי עד היותי על
 אדמתי על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה
 אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה:
 ג. ועתה ה' קח נא את נפשי ממני כי טוב מותי מחיי: ס

והלומד עומד ותמה: יונה הנביא! למה חרה לך ולמה נפלו פניך? הרי הסכמת
 בסופו של דבר ללכת לניווה ועל מנת כן הלכת, אז למה רע ומר לך כל כך?
 וכה ניסח את הדברים אברבנאל (עמ' קכה):

השאלה השנית. במה שאמר הכתוב וירע ליונה רעה גדולה ויחר לו,
 כי למה חרה לו ולמה נפלו פניו, ונחשב זה אצלו לרעה גדולה? ומה
 נתחדש אצלו עתה בזה? כי הנה כשנכנס באניה לברח תרשישה, לא
 היה, אלא מפני שהיה גלוי וידוע לפניו שכן יהיה, שישובו וינחם ה' על
 הרעה אשר דבר לעשות להם, ועל מנת כן יצא ממעי הדגה לעשותו,
 ובתחילה מאי סבר ובסוף מאי סבר? שאחר שצוהו השיי שנית והלך
 לעשות שליחותו, על מנת כך הלך ומה נתחדש אם כן לו עתה, שחרה
 אפו וירע אליו רעה גדולה!¹

תשובות שונות השיבו הפרשנים על שאלתו והרי מקצתם:
 א. ראב"ע רד"ק ואלשיך: בעבור ראותו כי ישראל לא עשו תשובה, יפתד
 שתבוא הרעה עליהם.²

1. למעשה נתונים אנו בין הפטיש והסדן. מחד גיסא נצבת לפנינו שאלת אברבנאל:
 מעיקרא מאי קסבר והשתא מאי קסבר? ומה נתחדש עתה? מאידך גיסא טוען יונה:
 "הלא זה דברי עד היותי על אדמתי, על כן קדמתי לברח תרשישה", דהיינו לא
 התחדש אצלו דבר, ואם כן כיצד נקיים שניהם? ע"כ נשתדל להראות בכל פרוש
 ופרוש כיצד מתקיימים שניהם.

2. ואם תאמר מעיקרא מאי קסבר? יש לומר שהוא קיוה שישראל ישובו בתשובה
 בעקבות תשובת ניווה וכשזה לא קרה חרה לו מאד בעבור ישראל. הקושי בפרוש
 זה הוא, מדוע אם כן הוא מתלונן על רחמיו של ה' ולא על קשיות ערפם של ישראל?
 ואולי נאמר, שאם ה' לא היה סולח לניווה, הקיטרוג על ישראל לא היה כל כך גדול,

- ב. רבי אליעזר מבלגנצי:** יונה סבר שה' סלח להם גם מבלי ששבו בתשובה, כי הוא יצא את העיר מיד ולא הספיק לראות את תשובתם³.
- ג. אברבנאל ומלבי"ם:** יונה הסכים, בסופו של דבר, ללכת לנינוה, מתוך מחשבה שהם ישובו גם מאמונות נפסדות של ע"ז, ואז תתבטל הגזירה כד"ן. אולם, הם שבו רק מעבירות שבינם לבין חבריהם, וסבר יונה שיש בכך משוא פנים.
- ד. יש אומרים** שליונה חרה על כך שה' סלח להם למרות שתשובתם היתה של רמיות כפי שטען רבי שמעון בן לקיש, ועוד שלפי פרקי דרבי אליעזר (מג), אחרי ארבעים יום הם חזרו לרעתם⁴.
- ה. רש"י:** "אמר עכשיו יאמרו העכו"ם שאני נביא שקר".
- בתחילת הספר הסביר רש"י שיונה ברח משום שלא רצה לחייב את ישראל, וכנראה שמטענה זו חזר בו יונה, כי הוא הבין שבאותה מידה אי אפשר לחייב את נינוה בגלל ישראל. אולם עתה התעוררה אצלו הרגשת תסכול וצער על כך שהעכו"ם יאמרו שהוא נביא שקר⁵. מנין לרש"י שזה מקור הרעה והחרון? נראה לומר, מזה שהכתוב מדגיש שהרעה נוגעת אליו אישית, וחורה לו אישית, עד כדי העדפת המוות על פני החיים, ואין איזכור של הרעה הצפויה לישראל. זאת ועוד, אם נאמר שחרה לו על הפורענות הצפויה לישראל, בגלל החזרה המהירה בתשובה של נינוה, מה לו כי ילין על רחמיו וחסדיו של הבורא ועל ביטול גזרתו, שלכאורה אינם שייכים לעניין?
- ו. ועוד נראה להסביר את מרי לבבו של יונה בהתאם לשיטתנו** שיונה מייצג את השליחות של עם ישראל אל אומות העולם. האם אומות העולם מוקירים את ישראל על שליחותם? האם הם מודים ומכירים בעובדה שתשובתם והתפתחותם האמונית והרוחנית היא מכוח עם ישראל? או שמא הם כפויי טובה כלפינו, ולא רק שאינם נושאים את ישראל על כפיים, אלא אף מקנטרים אותנו, וקוראים לנו נביאי שקר ושליחי שקר. האם

כמו עתה, שראו שהתשובה מועלת ואעפ"י כן לא שבו. בזה גם מתישב הקושי שהערנו בהערה הקודמת.

3. ר"א מבלגנצי סבור שצערו של יונה החל כבר בימים הראשונים לנבואתו, עוד לפני שאנשי נינוה שבו בתשובה, וכן דעת הרד"ק. לעומת זאת דעת הראב"ע היא שכל זה קרה רק אחרי ארבעים יום, כשנינוה כבר שבה בתשובה וה' ניתם על הרעה.
4. בהתאם לגישת חכמי ארץ ישראל.
5. כבר הסברנו טענה זו לעיל באמצעות דברי הרד"ל (עיין פרק "ברירתו של יונה").

ממלכת אשור, זכרה את חסדו של יונה, כשבאה בשערי ארץ ישראל, להפוך את שומרון וגת החפר? צאו וראו כיצד תשובת נינוה הפכה למשא קיטרוג בפי שליחי הכנסייה הנוצרית נגד ישראל!

וחתני ר' עקיבא קשתיאל נ"י הוסיף שיונה - עם ישראל, חש תסכול וכישלון בשליחותו מכך שאומות העולם קולטות את המסר האלקי שהוא מעביר אליהן, רק למחצה, לשליש ולרביע, ולעתים בכלל לא. מה עוד שאין הקב"ה - המשלח, "משתף פעולה" אתו, וסולח לאומות העולם גם על תשובה חלקית ופגומה, וכתוצאה מכך העולם נשאר בשפלותו.

יח. ההיטב חרה לך

ד. ויאמר ה' ההיטב חרה לך:

ה. ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר ויעש לו שם סכה
וישב תחתיה בצל עד אשר יראה מה יהיה בעיר:

תגובת ה' על תפילתו-תלונתו של יונה תמוהה ולא ברורה. הרי יונה הצהיר בצורה ברורה וחד משמעית שהוא פגוע וכעוס עד כדי מאיסה בחיים, מה טעם אם כן לתזור ולשאל את יונה אם חורה לו מאד? ומדוע אין יונה משיב לה': "היטב חרה לי עד מות", כפי שהשיב על אותה שאלה, בפעם השניה? מפאת קשיים אלו ואחרים, רבו הפירושים לתגובה זו של ה'.

הראב"ע הביא שני פירושים למשפט זה:

"ההיטב חרה לך"- והטעם למה חרה לך על ככה? ויפת אמר: היחר לך שאיטיב אני למי שארצה!! וזה הבל הוא.

וכן הרד"ק כתב שני פירושים אלו:

אם חרה לך מאד! ולא אמר לו עוד, אלא ר"ל עוד אראך אות, שאינו מן הדין שיחרה לך על סליחתי לשבים¹ והיטב, ענינו חוזק הענין... ויש מפרשים: אם הטוב שאני עושה להם חרה לך?²

רבנו בחיי כתב שתגובת ה' אינה שאלה או תמיהה ואף לא גערה, אלא להיפך, היא באה לאשש את הרגשתו וחרון אפו של יונה³:

והקב"ה חזק הטעם הזה בידו ואמר לו 'ההיטב חרה לך', ואין זה לשון תמיהה כי אם לשון ודאי, אמר לו ה' יתברך, ראוי הוא הדבר הזה

1. וכן פירש המצודות.

2. וכן כתב הספורנו (כתבי הספורנו). הרב מ. הירש בספרו על החפטרות הוכיח פרוש זה על פי פיסוק הטעמים שכן הטעם במילה "ההיטב" הוא טפחה שבא להפרידה מן המילים "חרה לך", לעומת זאת בפעם השניה בפסוק ט' הטעם של המילה "היטב" הוא מרכא שבא לקשרה עם המילים "חרה לך". ור"א מבלגנצי פירש: "וכי טוב הוא שחרה לך על זאת? שאף אם בלא תשובה אני חס על מעשי ידי?" (זה לשיטתו שהסביר לעיל שיונה לא ידע מתשובת אנשי ניונה).

3. בחומת אנך כתב שיונה התלבט: האם הקב"ה מצדיק אותו או תמה עליו? על כן לא השיב לה', אלא יצא לראות מה יקרה בעיר.

שיחרה לך, ואלו היתה תמיהה היה יונה משיב לו, כמו שנאמר בסמוך (להלן פ' ט) שהשיב לו: 'היטב חרה לי עד מותי, ומתוך התשובה אנו מכירין שלשון תמיהה דבר. אבל בכאן שלא השיב יונה, למדנו שהוא לשון הודעה.

(כד הקמח עמ' ר) ⁴

והמלבי"ם הסביר שה' השיב ליונה שאין לו על מוה לכעוס, כי לא יחשיבו אותו לנביא שקר על שלא נתקיימה נבואתו, משום שהיא לא היתה נבואה טובה (וזה פירוש המילה "ההיטב"), שחייבת להתקיים, אלא נבואת פורענות שסופה להתבטל אם וכאשר החוטאים שבים בתשובה. אברבנאל העדיף את פירושו השני של הראב"ע ("ויפת אמר") ודחה את פירושו הראשון, משום שאין תשובה של יונה על תמיהת ה':

הנה ה' הוכיח את יונה על כעסו באומרו: "ההיטב חרה לך"! רוצה לומר, שיש תכונה רעה בתכונתך שחרה לך הטבה שאני מטיב את נינוה, וכן פירש הראב"ע בשם יפת... ואין זה מדרך האיש הטוב שיחר לו על ההטבה, כי טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. והראיה המורה על פירוש זה, שלא תמצא תשובת יונה על זה המאמר. ואם היה אומרו ההיטב חרה לך, שאלה, היה ראוי ששיבהו היטב חרה לי, כמו שאמר זה, אלא שהיא תוכחה. ואפשר לומר גם כן, שיונה לא רצה להשיב על מאמר הזה בהיותו שאלה, לפי שידע בודאי שהכל גלוי לפני כסא כבודו ושהקדוש ב"ה היה יודע אמתת כונתו שלא חרה לו על הטבת נינוה כי אם על השחתת ישראל העתידה לבוא ממנה.

(אברבנאל עמ' קנה)

ואולי יונה לא השיב על שאלתו של ה', כפי שהשיב בשניה, משום שבאמת לא חרה לו עד מות כפי שחרה לו על הקיקיון. למרות שיונה הכריז מכבר שטוב מותו מחייו, באה תמיהת ה' להורות לו לפשפש בתוכו פנימה, ולעשות בירור נוקב עם עצמו, כדי לדעת האם באמת תוכו כברז? והאם באמת חורה לו עד מות? ועוד לגרום לו להרהר שני על סיבת חרון אפו, האם המניע הבלעדי לכעסו הוא קנאתו לישראל? או שמא מעורבים כאן גם

4. והאלשיך פירש, שליונה חרה על עצמו, על שהרהר אחר מעשי ה' וחשש מענש כד על כך. וה' השיבו, שאכן טוב ונכון הדבר שחרה לו על עצמו ובוזה נתכפר לו, שאין לך תשובה גדולה מזו.

תיסכולים אישיים? (שלא יקרא נביא שקר⁵). זאת ועוד, גם אם יתברר לו שחרון אפו נובע מקנאה לישראל, אולי הצלת נינוה טובה לישראל מחורבנה? האם יונה שקל עד הסוף את ההפסד מול הרווח? האם באמת הצלת נינוה היא רע שאי אפשר לחיות איתו? או שמא חורבנה גרוע ממנו? תגובתו המידית של יונה תוכיח שאין השד נורא כל כך, וענין הקיקיון יוכיח בעליל, שחיייו טובים לו ממותו⁷, ושקיומה של נינוה טובה לישראל מחורבנה.⁸

כיצד מגיב יונה על דברי ה'?" ויצא יונה מן העיר וישב מקדם לעיר, ויעש לו שם סכה, וישב תחתיה בצל, עד אשר יראה מה יהיה בעיר. "הוא מלא פעילות וחיוניות, הוא יוצא ויושב ועושה ויושב ורואה, הוא מתעניין בעיר נינוה ומחכה ומצפה לראות מה יהיה באחריתה. האם כך נוהג אדם מיואש שאיבד כל טעם ורצון בחייו? צאו וראו כיצד נהג אליהו הנביא כשרצה למות:

והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רתם אחד [אחד] וישאל את נפשו למות, ויאמר רב עתה ה' קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבתי: וישכב וישן תחת רתם אחד והנה זה מלאך נגע בו ויאמר לו קום אכול: ויבט והנה מראשתיו עגת רצפים וצפחת מים ויאכל וישת וישב וישכב:

(מלכים א' יט, ד-ו)

5. נזכר שרש"י בפרק א' חסביר שבריחת יונה נבעה מקנאת ישראל, שתשובת נינוה לא תעורר קיטרוג על ישראל, ואילו בפרק ד' הוא כתב, שבריחתו היתה משום שלא רצה להיקרא נביא שקר.
6. בהתאם להסבר ענין הקיקיון להלן.
7. וכפי שכתב אברבנאל: "ומצד אחר חרה לו על הקיקיון שחלף הלך לו, כי היה שמח בו, לכן הוכיחו השם באומרו, שהיו שני הדברים האלה סותרים זה את זה, והוא אומרו: "ההיטב חרה לך על הקיקיון", ר"ל לומר, אם הדבר כדבריך שהמות טוב, למה חרה לך על הקיקיון ביבשו? נראה שהיו החיים טובים".
8. בהתאם להסבר ענין הקיקיון להלן.
9. אין זה משנה אם פסוק זה קדם לדברי יונה וה', כפי שסבורים הראב"ע והר"א מבלגנזי, או שהדברים התרחשו כסדר כתיבתם כפי שסבורים שאר המפרשים (רד"ק, אברבנאל, אלשיך, מלבי"ם), אדרבא, עצם הדבר שהפסוק נכתב כאן, למרות שהיה צריך להכתב לפני כן, לדעת הראב"ע, מוכיח שזאת היתה כונת ה'.

אדם הרוצה למות, אינו מתעניין לא בסביבתו הקרובה ולא בסביבתו הרחוקה, אין לו סבלנות לבניית סוכה והוא לא מחכה ומצפה לראות מה יהיה מחר. הוא נשכב תחת רותם וישן, גם אם הרותם לא נותן לו את מלא הצל כפי שנותנת סוכה בנויה. גם יונה עצמו, כשרצה למות באמת, ירד לירכתי הספינה ונרדם, למרות שבחוץ התחוללה סערה אדירה שאיימה להוריד את הספינה למצולות. בזמן שכולם התפללו וזעקו והטילו כליהם לים, הוא נשאר אדיש ומנוכר לכל הסביבה, כפי שנוהג אדם השרוי בדכאון עמוק ורוצה למות. ברום התנהגותו של יונה מקדם לעיר אין בה שום סימן של יאוש ודיכאון והיא סותרת לחלוטין את דבריו הנוקבים הקודמים. מכאן שנכון עשה יונה שלא השיב על תמיהתו של ה'.

יט. קיקיון דיונה

ו. וימן ה' אלהים קיקיון ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו וישמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה:

ז. וימן האלהים תולעת בעלות השחר למחרת ותך את הקיקיון וייבש:

ח. ויהי בזרח השמש וימן אלהים רוח קדים חרישית ותך השמש על ראש יונה ויתעלף וישאל את נפשו למות ויאמר טוב מותי מחיי:

ט. ויאמר אלהים אל יונה ההיטב חרה לך על הקיקיון ויאמר היטב חרה לי עד מות:

י. ויאמר ה' אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו שבן לילה היה ובן לילה אבד:

יא. ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה:

"להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו". האם חסר ליונה צל? הרי הוא עשה סוכה לעצמו וישב תחתיה בצל, למה אם כן, נזקק הוא לצלו של הקיקיון? האם הצל מסוגל להציל את יונה מרעתו שהיתה תוצאה של עימות קשה עם ה' על דרכי הנהגה והשגחה ותורת הגמול בעולם? האם קצת צל יכול לדחות כל הרבה צער וכעס ומרירות ותסכול שהיו מנת חלקו

1. מהו בדיוק קיקיון? ראבי"ע כותב שאין חשיבות בזהווי העץ, העיקר שהוא גדל במהירות וניכרת דרכו החשגחה האלקית. רשי כותב שזה עץ שנותן הרבה צל. המשנה במסכת שבת כא' מזכירה שמן קיק ורשי לקיש אומר שהוא עשוי מעץ הקיקיון. רבה בר בר חנה אומר שם, שהוא ראה קיקיון והוא דומה ל"צלוֹלִיבא", עץ הגדל על מים ועליו רחבים מאד.

של יונה בעת ההיא! ולא רק זו אלא אף זו, הקיקיון שימח אותו שמחה גדולה, ואנו תמהים, שמחה גדולה זו מה היא עושה? וכבר הקשה כן האלשיך הקדוש:

ראוי לשום לב, אם עשה לו שם סוכה וישב תחתיה בצל, למה הוצרך אל הקיקיון להיות צל על ראשו? ועוד אומרו להציל לו מרעתו, מה זו הצלה ומאיזו רעה היה ניצול בקיקיון? כי אם הוא מחוס השמש הרי באומרו להיות צל על ראשו הוכן? [אז למה התוספת המיותרת "להציל לו מרעתו"?] ולא עוד אלא ששמח על הקיקיון עם היות לו צל סוכתו? וגם אומרו "גדולה", מה היא הפלגת השמחה ההיא?

הרד"ק ריכך במקצת את שאלתו הראשונה של האלשיך:

ואף על פי שעשה לו סוכה לצל, יבשו עצי הסוכה, כי ישב שם עד מלאת לו ארבעים יום²

והראב"ע הוסיף כי שהייתו של יונה במעי הדגה העלתה מאד את סף רגישותו לחוס:

יש אומרים כי בעבור שעמד במעי הדג זמן ארוך, עור בשרו רך ולא יוכל לסבול החוס³

ועדיין הדברים קשים, כי לא מוזכר שסוכתו יבשה ואין רמז לכך שהוא סבל ממחלת עור כזו או אחרת. במיוחד מתמיהה עד מאד שמחתו המופלגת של יונה על צל הקיקיון⁴, כאילו כל הויכוחים מכבשונו של עולם, הנוקבים ויורדים עד תהום, ספו תמו, ואין ליונה מעתה אלא רק צל הקיקיון שמשמחו עד בלי די! ננסה בע"ה להסביר כל זאת בהמשך במסגרת ההסבר הכולל על הקיקיון.

2. וכן כתב המצודות. והמלבי"ם כתב שלא היה צל בכל הסוכה, שכן כתוב וישב תחתיה בצל, משמע שרק במקומות מסוימים היה צל שבא מהדפנות, ויונה נאלץ כל פעם להעתיק מקום מושבו, ואילו הקיקיון נתן לו צל מלא מעל לראשו בכל מקום וכל הזמן. ואברבנאל כתב שתי התשובות יחד.

3. ור"י קרא כתב שמי הים גרמו לרגישותו הגדולה, ואברבנאל כתב שהרעה הגדולה שהרע ליונה היתה קדחת, ועל כן שמח כל כך עם הקיקיון, "כדרך המוקדחים שיתענו וישמחו בדברים הקרים".

4. ואולי היתה השמחה על התחושה, שה' הוא צלו על יד ימינו ויומם השמש לא יכהו וירח בלילה, ומעין זה כתב המלבי"ם.

והנה בעלות השחר זימן אלקים תולעת שחיסלה את הקיקיון, ובמקומו באה רוח מזרחית חרישית ושמש יוקדת, שהכתה הישר על ראשו עד כדי עלפון. ושוב ביקש יונה את נפשו למות ושוב שאלו האלקים כמקודם: "ההיטב חרה לך על הקיקיון?" והפעם יונה עונה ללא כחל ושרק:

הִיטֵב חָרָה לִי עַד מוֹת:

שלא כמו בפעם הראשונה, הוא לא התלבט ולא היסס לרגע, אלא ירה תשובתו הברורה והחדה כחץ. אז באה התוכחה האלקית הקצרה והנוקבת:

וַיֹּאמֶר ה' אֶתָּה חֲסַתְּ עַל הַקִּיקְיוֹן אֲשֶׁר לֹא עֲמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתָּו שִׁבְּן לַיְלָה הִזְיָה וּבֶן לַיְלָה אָבֵד: וְאַנִּי לֹא אֲחוּס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשָּׂתִּים עֶשְׂרֵה רְבוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׁמְאֹלוֹ וּבִהְמָה רַבָּה:

ודברי ה' מעוררים שאלות ותמיהות. האם שמחתו של יונה היתה על הקיקיון או על הצל? האם צערו של יונה היה על חסרונו של הקיקיון שבו לילה אבד, או על חס השמש שקפד על ראשו עד כדי עלפון? וכפי שהקשה האלשיך הקדוש:

ועוד ראוי לשום לב אומרו: 'ההיטב חרה לך על הקיקיון?' ואומרו: 'חרה לי עד מות', ותשובתו יתברך: 'אתה חסת על הקיקיון, כי הלא לא על הקיקיון היה חס? כי אם על עצמו שהיה נשאר בלי מחסה והשמש מכה בו ומעלפו!'

האם ההשוואה שבין הקיקיון לנינוה היא הוגנת? האם הקיקיון, או לחילופין יונה, חטאו או אשמו במשהו? אדרבה, הקיקיון הציל אותו ושימח אותו שמחה גדולה, ושורת הדין והיושר נותנת לחוס ולהצטער על הקיקיון. מה שאין כן נינוה, שמלאה חמס ורעתה עלתה לפני ה', מדוע ראויה היא לחן ולחסד ולרחמים?

וכבר התקשה בכך אברבנאל ואף הוסיף:

במה שהוכיח ה' ליונה אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו... יקשה משני פנים, האחד לפי שיש פירכה רבה בקל וחומר הזה, שהיה ליונה להשיב עליו, מה לקיקיון שחסתי עליו שהוא מציל אותי מן

המות ולכן חרה אפי בהעדרו, לא בעבורו אלא בעבורי, תאמר בנינוה שלא הציל אותך מן המות ולא הועיל לך כלום שאין ראוי לך לחוס עליה?

והצד השני באומר: 'שבן לילה היה ובן לילה אבדי', כי הנה אומר: 'אשר לא עמלת בו ולא גדלתו, יש לו ענין בנמשל, כי נינוה היתה מעשה אלקים מכלל בריותיו, אבל שהקיקיון בלילה אבד, יראה שאין לו ענין בנמשל, כי נינוה לא היה בלילה ולא נאבדה?

(השאלה הרביעית)

ועוד קשה להבין, מדוע אין הקב"ה מציין את חזרתה בתשובה של נינוה, שהיא לכאורה הסיבה האמיתית והעיקרית לחנינה שהעניק ה' לנינוה? ולא גודלה של העיר ורב אנשיה ובהמותיה? וגם בכך התקשה אברבנאל:

במאמר ה' ליונה: "ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה", וזה כי היה לו לה' להשיב את יונה: ואיך לא אחוס על האנשים אשר שבו אלי בכל לבבם ונפשם, ומשורת הדין מודה ועוזב ירוחם? ואיך לא זכר לו זאת הטענה החזקה וזכר החלושה, מהנערים ובהמה רבה אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם? וידוע שמפני תשובתם נחם ה' על הרעה, לא מפני הנערים והבהמות?⁵

(השאלה החמישית)

ואברבנאל המשיך לתהות על תשובת ה' :

מה היא הטענה הזאת מריבוי הנערים והבהמות, שבעבורם יחוס ה' על הארץ, בהיות אנשיה רעים וחטאים? האם נפטרו אנשי דור המבול מפני רוב הנערים והבהמות שהיו להם? או סדום ועמורה וגם ארץ ישראל וירושלים? האם עבר השם על רשעת אנשיה מפני תינוקות של בית רבן שלא חטאו, או מפני בהמותיהם? ומה אם כן הטענה הזאת בענין נינוה?

(השאלה השישית)

נביא כאן את תשובתו של אברבנאל ונלך בעקבותיה, אלא שנרחיבה ונעמיקה:

ואף הוכיחו ה' על עצם הענין באומרו: 'אתה חסת על הקיקיון', רוצה לומר, אתה חמלת וחסת על זה שלא היה מעשה ידך, שלא עמלת בו ולא גדלתו וגם שלא היה דבר נחשב למאומה, לפי שכן לילה היה ובן לילה אבד, ואיך אם כן, אני לא אחוס על נינוה שהיא גדולה ומעשה ידי להתפאר ובנין גדול ועצום, לא כקיקיון, ... ואין לך שתאמר שלא חסת על הקיקיון בעבורו, כי אם בעבור התועלת המגיע לך? כי לך היה מגיע הצל ולי יגיע מן נינוה השם והגדולה שהוא כמו הצל... הנה התבאר שהטענה הזאת היתה חזקה להציל את נינוה ושהקל וחומר שעשה הקב"ה ליונה מהקיקיון הוא ישר ובריא ואין עליו פירכא כלל. גם כי יונה נהנה מהקיקיון כמו שהבן נהנה מאביו ואוהב אותו להיותו מגן עליו ומהנה אותו והש"י היה אוהב את נינוה להיותו פעולתו ומעשיו, הנה אם כן, היה הא-ל יתברך לנינוה, כמו האב והיה יונה אל הקיקיון בערך הבן, וידוע שרחמי האב על הבן יותר גדולים מרחמי הבן על האב...

יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב, לדעת אברבנאל, ועל כן לא חש להצלתה של נינוה, מאידך גיסא, לא חש יונה, שחורבנה של נינוה ימעט את כבודו, גדולתו ותפארתו של אלקים במידה רבה מאד. "הקל וחומר שעשה הקב"ה ליונה מהקיקיון, הוא ישר ובריא ואין עליו פירכא כלל", כתב אברבנאל בהסברו העמוק והממצה. אנו רוצים להרחיב את הסברו של אברבנאל ולתת לקיקיון משמעות הרבה יותר מקיפה ובכך תתברר ותתבאר תשובת ה' טוב יותר.

5. ואפשר לומר שהקב"ה הסביר ליונה בקל וחומר זה, מדוע הוא בכלל שלח אותו להציל את נינוה עוד לפני חזרתה בתשובה, למרות התנגדותו של יונה.
6. בהתאם לדברי חז"ל שיונה תבע כבוד הבן (או אפילו כבוד עצמו) ולא תבע כבוד האב, כי הצלתה של נינוה היא כבודו ותפארתו של ה'.

ב. סוכת עזרו של לויתן

בני ישראל נצטוו לשבת בסוכות בחג הסוכות ככתוב:

בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים כָּל־הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת:
לְמַעַן יֵדְעוּ דִרְתֵיכֶם כִּי בַּסֻּכֹּת הוֹשַׁבְתִּי אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי
אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

(ויקרא כג, מב-מג)

מה היו הסוכות בהן הושיב ה' את ישראל בהוציאו אותם מארץ מצרים?

דתניא: 'כי בסכת הושבתי את בני ישראל' - ענני כבוד היו, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר סכות ממש עשו להם.¹

(סוכה יח)

הפוסקים נוטים לדעה שהסוכות היו ענני כבוד, ולכך צריך לכוון בשעת הישיבה בסוכה.² מכאן שהישיבה בסוכה צריכה להביא אותנו לאותה הרגשה רוחנית-עילאית שהיתה לבני ישראל כשהיו מוקפים בענני כבוד. עוד נצטוינו על שמחה יתרה בחג הסוכות:

חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפָּד מְגֻרָנְךָ וּמִקְבֶּדְךָ: וּשְׂמַחְתָּ
בְּחֻגְךָ אִתָּהּ וּבְנֶדְךָ וּבִתְדֶךָ וְעַבְדֶּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהֵיטוֹם
וְהָאֶלְמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ: שִׁבְעַת יָמִים תֶּחַג לַה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם
אֲשֶׁר־יִבְחַר ה' כִּי יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל תְּבוּאָתְךָ וּבְכֹל מַעֲשֵׂה
יָדְךָ וְהֵייתָ אֶךְ שִׂמְחָה:

(דברים טז, יג-טז)

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר כַּפַּת תְּמָרִים וְעֶנֶף
עֵץ־עֵבֶת וְעֶרְבֵי־נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים:

(ויקרא כג מ)

1. בתו"כ הגירסא היא: ר"א אומר סוכות ממש ור"ש אומר ענני כבוד. ובמכילתא (בא פרשה יד) כתוב, שר"א סובר סוכות ממש ור"ע סובר ענני כבוד.
2. עיין טור או"ח סי' תרכ"ח, ובי"ח שם. ושו"ע ומשנה ברורה שם.

על סמך פסוקים אלו, קבעו חכמינו בתפילה, שסוכות הוא זמן שמחתנו. וכאן הבן שואל, האם באמת השמחה בחג הסוכות פורצת את כל הגבולות ועולה על כל השמחות? האם הישיבה בסוכה היא כולה עונג ונועם ושמחה כשמחת האדם הראשון בגן עדן מקדם? ומה עם החם והקר, השמש והגשם, הרוחות והטללים, הצפיפות ואי הנוחות? ועוד הורו לנו רבותינו שאין שמחה אלא בבשר ויין, האם אכילת בשר ושתייית יין משמחת אותנו שמחה שלמה? ומה יעשו כאלו שאינם אוהבים בשר ויין? נדמה ששמחת הסכה שלנו לוקה בחסר, משום שסוכתנו היא סוכה חסרה, (חסרת ו') ארעית ונופלת, והיא רק מעין הסוכה השלמה שתהיה בשלם:

נודע ביהודה אלקים, בִּישְׂרָאֵל גְּדוֹל שְׁמוֹ: וַיְהִי בְשָׁלֹם סוּפוּ וּמְעוֹנָתוֹ
בְּצִיּוֹן:³

(תהלים עו ב-ג)

עדיין מצפים אנו לבניינה של סכת דויד הנפלת כדי שנוכל לשמוח בה שמחה שלמה בבנין שלם:

בַּיּוֹם הַהוּא אָקִים אֶת סֶפֶת דָּוִד הַנִּפְלֵת, וְגִדְרָתִי אֶת פְּרִצִּיחֶן
וְהִרְסֵתִי אֶקִים וּבְנִיתִיָּה כִּימֵי עוֹלָם: ...הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה', וְנִגְשׁ
חֹרֶשׁ בְּקֶצֶר וְדֶרֶךְ עֲנָבִים בְּמִשְׁךְ הַדֶּרֶעַ, וְהִשִּׁיפוּ הַהָרִים עָסִים וְכָל
הַגְּבֻעוֹת תִּתְמוּגְגָנָה: וְשִׁבְתִּי אֶת שְׁבוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל, וּבְנוּ עָרִים
נְשֻׁמוֹת וַיִּשְׁבוּ, וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ אֶת יַיִנָם, וְעָשׂוּ גִנוֹת וְאָכְלוּ אֶת
פְּרִיהֶם: וְנָטְעוּתִים עַל אֲדָמָתָם, וְלֹא יִנְתְּשׁוּ עוֹד מֵעַל אֲדָמָתָם אֲשֶׁר
נָתַתִּי לָהֶם, אָמַר ה' אֱלֹהֵיךָ:

(עמוס ט, יא-טו)

בכל שנה ושנה כשאנו נפרדים מן הסכה⁴, יש לנו הרגשה, שעדיין לא הגענו אל המנוחה ואל הנחלה, ואנו עורגים ומתפללים ומבקשים שנזכה לשבת

3. כתב על כך הרב שלמה הכהן מוילנא, שבכל התנ"ך תיבת סכה היא חסרה ללא וו ורק כאן היא מלאה, משום שבעולם הזה אין חשם שלם ואין הכסא שלם, אבל לעתיד לבא יהיה חשם שלם והכסא שלם ואז גם הסוכה תהיה שלמה, אימתי תהיה הסכה שלמה ומלאה בשעה ש"מעונתו בציון".

4. מנחם הספרדים לחוסיף בברכת המזון: "הרחמן הוא יזכנו לישוב בסוכת עורו של לויתן".

בסוכת עורו של לויטן. מהי סוכת עורו של לויטן? האם היא סוכה כשרה?
האם נזכה לשבת בה עוד בעולם הזה, או שהיא הלכתא לעולם הבא?
המקור לתפילת הפרידה מן הסוכה הם דברי רבא בשם רבי יוחנן:

ואמר רבא אמר רבי יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו
של לויטן... זכה עושין לו סוכה, לא זכה עושין לו צלצל... והשאר פורסו
ה' על חומות ירושלים, וזיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו שנאמר:
והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחד.

(בבא בתרא עד⁵)

מבית מדרשו של בעל ה"לשם שבו ואחלמה" למדנו, שכל היעודים בדבר
אכילת בשר הלויטן וזיוו שדי ובהמות בהררי אלף, וממילא גם הישיבה
בסוכת עורו של לויטן, יתקיימו עוד בעולם הזה⁶ בימות המשיח:

הנה ענין הג' יעודים, שהם הלויטן וזיוו שדי ובהמות בהררי אלף, פשוט
הוא באמות כלל ישראל, כי הם יהיו בימות המשיח בבחינת אכילה
גופנית ממש.

(שערי לשם שבו ואחלמה, ב, תצט)

ועוד הסביר שם, שאכילתם של אלו תגרום לשמחה ועונג גדול משום שהיא
תהיה אכילה ללא תאוות, כי יוסר מהם ומהאדם היסוד החמרי הגס:

והנה נעשה כל זה על ידי ביטול הזוהמא והעביית, שיתהפכו כל הגופות
כולם מכתנות עור בע' שהוא משכא דחויא [עור הנחש] לכתנות אור
בא', ויעשה אז כל הגופות כולם על דרך שהיה במתן תורה... שכל
הגופות כולם יזדככו מעביותם ויתהפך חומר לצורה שלו.⁷

(שם עמ' תפו)

אותו מהפך, מכתנות עור לכתנות אור, (שהוא בבחינת חדש ימינו כקדם)
יתרחש גם בעורו של הלויטן, כשיפרסוהו על חומות ירושלים וזיוו יבהיק

5. וכן נמצא בפסיקתא דרב כהנא פכ"ט.

6. המהר"ל בחידושי אגדות שם הסתפק אם הדברים מתיחסים לעולם הזה או לעולם
הבא.

7. יעויין בספר "שבת ומועד בשביעית" (עמ' 311-299) של מו"ר הרב ישעיהו הדרי,
הרחבת דברים בענין הלויטן, אכילת בשרו והישיבה בסוכת עורו.

מסוף העולם ועד סופו (כמו האור הראשוני שנגזז) וכל הגויים ילכו לאורו (העור יהפוך לאור).

סוכה מעורו של לויִתן פירושה, שהעולם הזה, על כל הכלול בו, יהפוך לדירת קבע של ישראל ושאר אומות העולם,⁸ ובו נשיג את כל התענוגים והמעדנים שמושגים כיום רק בעולם הבא. סוכה מעצם טבעה, ובודאי אם היא עשויה מעור לויִתן, עושה צל ומסתירה את אור השמש. סוכה ואור הם לכאורה תרתי דסתרי, ולא יכולים לדור בכפיפה אחת. ברם סוכה מעור של לויִתן, שהפך לאור של לויִתן, לא רק שאינה עומדת בסתירה לאור החמה, אלא היא מאפשרת לנו לקלוט את כל עוצמת האור של החמה, גם כשהיא תהיה שבעתיים מאור שבעת ימי בראשית. בעור הלויִתן מטפלים אומות העולם. הם מפתחים אותו ומטפחים אותו ומאדירים אותו ומעשירים אותו ומרוממים אותו עד בלי גבול. בבוא היום הם יכירו וידעו שכל מה שעשו לא עשו אלא בשביל ישראל:

איתא בפסיקתא שהמקיים מצות סוכה בעולם הזה יזכה לעתיד לישב בסוכת עורו של לויִתן, וגם אמרו ז"ל (תנחומא שמיני ז') שהסעודה לעתיד יהיה מלויִתן ושור הבר, וכבר דברנו מזה שסעודת לויִתן, מרמז על בירור מתאווה, כי לויִתן הוא מין דגים דפריצי והיינו משורש קלקול הנחש שהכניס את האדם לתאווה, והלויִתן נקרא גם כן נחש בריח ונחש עקלתון ועורו של הלויִתן היינו משכא דחויא (עור הנחש) שנעשה כתנות עור להאדם אחר הקלקול.

והנה דרשו על הפסוקים... 'התמלא בסוכות עורו ובצלצל דגים ראשו' - כל מי שזכה יותר יעשה לו סוכה מעורו ומי שלא זכה כל כך יעשה לו צלצול קטן, והשאר הקב"ה יתלה בשערי ירושלים וזיוו מביק מסוף העולם ועד סופו, וכל אומות העולם יראו שנאמר: 'יהלכו גויים לאורך ומלכים לנגה זרחך'...

ועל ידי זה והלכו גויים לאורך, שיתודע להם ששרש הבריאה היה רק בשביל ישראל ובזה יובן מאמר חז"ל (ע"ז ב): שלעתיד יאמרו האומות הרבה שווקים תקנו, הרבה מרחצאות עשינו... וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל... ולכאורה האיך ידמו בנפשם לרמות שעשו הכל בשביל ישראל מה שלא עלה על דעתם זאת? אמנם מפני שלעתיד יתברר לעיני

8. בספר נתיב בינה (ח"ד עמ' 180) כתב בשם הרב קרליבך: "הלויִתן, החיה התמוהה, מצטיין בכוחו הרב והוא סמל הגשמיות. לעתיד לבא, בגאולתן של ישראל, ימשש הגשמי ביותר לצרכי מצוה עילאית ויהא משועבד לרוחני".

כל שתכלית הבריאה המה נפשות ישראל, ועל ידי זה יראו גם האומות העולם בחוש, שכל מה שתקנו ועשו בעולם הזה היה רק לסיבה כדי שיהנה מהם נפש מישראל, כענין: כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה, וכמו שאמר בן זומא שברא כל העולם לשמשנו, אמנם השי"ת שהוא בורח כליות ולב משיב להם הכל תקנתם לצרך עצמכם, היינו מפני שפנימיות לבבכם היה רק לצורך עצמכם, משא"כ נפשות ישראל פנימיות לבבם היה מקושר בהקדושה כנ"ל.

(פרי צדיק דברים עמ' 241)

קיקיון=עור (276 בגימטריה)

יונה עשה לעצמו סוכה וישב תחתיה בצל. סוכתו הרעועה לא הצילה אותו מרעתו ולא שמחה אותו שמחה גדולה. ואז זימן לו ה' קיקיון מעל לראשו, וראו זה פלא, הקיקיון הציל אותו מרעתו ושימח אותו שמחה גדולה! מהו אותו קיקיון? מה כוחו ומה סודו? "קיקיון" שוה בגימטריה "עור". סוכת הקיקיון היתה מעין סוכת עורו של לויתן והיא נתנה ליונה את אותו העונג והאוויר, העדן והשמחה, שסוכת עור הליתן, תתן לעם ישראל לעתיד לבוא. כאשר הקיקיון חלף עבר, חרה הדבר ליונה עד מות. אז התברר לו שקיומה של ניונה, עדיפה על חורבנה וסילוקה מן העולם. הרעה שגורמת ניונה לה' ולישראל היא בגדר הנסבל, לעומת העלמותו של הקיקיון, ששוה להעלמותה של ניונה מן העולם, הוא בגדר הבלתי נסבל. בלי ניונה יראה העולם כסוכה רעועה, שחמתה מרובה מצילתה, שצערה גדול משמחתה, כסוכה ללא תאר וללא הדר. לעומת זאת, ניונה העיר הגדולה, על כל רבבות אנשיה ובהמותיה, בניניה ומגדליה, מפעליה ומוסדותיה, משאביה ואוצרותיה, יכולתה המדעית והטכנית, היא כסוכה לנצח⁹, שמוסיפה לעולם ולבוראו, כבוד והדר, יופי ותפארה, עוז וגדולה, שמחה וענג. כל זה בתנאי, שיונה=עם ישראל, יעשה את שליחותו בעולם ויזבח את הליתן¹⁰

9. חתני ר' עקיבא קשתיאל הוסיף שאף אם תשובתה של ניונה היום היא ארעית וחולפת, יש לקבלה כמות שהיא, כשם שאתה חסת על הקיקיון ושמחת בו והצטערת על העלמותו, למרות שבין לילה היה ובין לילה אבד. כי בסופו של דבר ישובו כולם בתשובה וההנאה מהם תהיה שלמה.

10. הנחש (הוא הליתן שנאמר, לויתן נחש בריח וליתן נחש עקלתון) הביא, לעולם, בעקיפין, את כתנות העור וגרם לגניזת האור, לכן זביחתו (בעור יצר הרע מן העולם), תחזיר לעולם את האור הגנוז ואף בעוצמה גדולה יותר.

יתקן עולם במלכות שדי ויבער ממנו את ארסו) כדי שאפשר יהיה להנות מבשרו ועורו הנאת עולם. קיומה של ניונה אינה רק טובתו וכבודו של האב, אלא גם ובעיקר טובתו וכבודו של הבן.

* * *

להחריב עולמי יצאתם, חזרו למערכתכם.

דומני שהסיפור על רשב"י ובנו במערת פקיעין, הוא מהדורה שניה של נבואת יונה, כשהלקח שרשב"י ובנו למדו מההוא סבא שרץ בע"ש עם שני הדסים הוא הלקח שלמד יונה מהקיקיון. על כן נלמד את הסיפור בשלמותו עם הסברו המקיף והעמוק של הראי"ה קוק:

פתח רבי יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהם של אומה זו. תקנו שוקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. רבי יוסי שתק. נענה רשב"י ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן. תקנו שוקים להושיב בהם זונות, מרחצאות-לעדן בהם עצמן, גשרים - ליטל מהן מכס.¹¹ הלך יהודה בן גרים וסיפר דבריהם ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה יתעלה, יוסי ששתק יגלה לציפורי, שמעון שגינה יהרג...

אזלו [רשב"י ובנו] טשו במערתה. איתרחיש ניסא, איברי להו חרובה ועינא דמיא, והוו משלחי מנייהו והוו יתבי עד צוארייהו בחלא. כולי יומא גרסי. בעידן צלויי, לבשו מיכסו ומצלו והדר משלחי מנייהו, כי היכי דלא ליבלו. (תרגום: הלכו והתחבאו במערה, התרחש להם נס נברא להם חרוב ומעין מים, והיו פושטים בגדיהם ויושבים עד צואריהם בחול. כל היום למדו ובעת התפילה התלבשו והתפללו וחזרו ופשטו בגדיהם כדי שלא יתבלו)

איתבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא, אמר: מאן לודעיה לבר יוחאי דמית קיסר ובטיל גזירתא. נפקו, חזו אינשי דקא כרבי וזרעי, אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה? כל מקום שנתנו עיניהם מיד נשרף. יצתא בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם! חזרו למערכתכם. הדור אזול איתבו תריסר ירחי שתא, אמרי: משפט רשעים בגהינם י"ב חדש. (תרגום: ישבו שנים עשר שנים במערה. בא אליהו ועמד על פתח המערה ואמר, מי יודיע לבן

11. ע"פ הגמרא (ע"ז ב ע"ב) אומות העולם יטענו באחרית הימים שהם עשו כל הדברים האלה לכבוד ישראל, והקב"ה ישיבם, כפי שאמר רשב"י, שהם עשו הכל למען עצמם.

יוחאי שמת הקיסר ובטלה הגזרה. יצאו, ראו אנשים חורשים וזורעים,
אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה?.....תזרו וישבו במערה
שנים עשר חדשים...)

יצתא בת קול ואמרה: צאו ממערתכם, נפקו. כל היכא דהוה מחי ר' אלעזר הוה מסי ר"ש. (תרגום: יצאו, כל מקום שר' אלעזר החריב ריפא רבי שמעון) א"ל (רבי שמעון): בני די לעולם אני ואתה. בהדי פניא דמעלי שבתא, חזו ההוא סבא דהוה נקיט תרי מדאני אסא, ורהיט בין השמשות, אמרו ליה: הנו למה לך? אמר להו לכבוד שבת. ותיסגי לך בחד? חד כנגד זכור וחד כנגד שמור. אמר ליה לבריה: חזי כמה חביבין מצוות על ישראל! יתיב דעתייהו... (תרגום: בערב שבת, ראו ההוא זקן שאחז שני הדסים ורץ בין השמשות, אמרו לו: אלה למה לך? אמר להם לכבוד שבת, ותסתפק באחד? אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור. אמר לבנו ראה כמה חביבין מצוות על ישראל, נחה דעתם).

שמע רבי פנחס בן יאיר חתניה ונפק לאפיה. עייליה לבי בני, הוה קא אריך ליה לבישריה, חזא דהוה ביה פילי בגופיה. הוה קא בכי, קא נתרן דמעת עיניה וקמצווה ליה. אמר ליה: אוי לי שראיתך בכך, אמר ליה: אשריך שראיתני בכך, שאלמלא לא ראיתני בכך, לא מצאת בי כך. דמעיקרא כי הוה מקשי רבי שמעון בן יוחאי קושיא, הוה מפרק ליה רבי פנחס בן יאיר תריסר פרוקי, לסוף כי הוה מקשי רבי פנחס בן יאיר קושיא, הוה מפרק ליה רשב"י כ"ד פירוקי. (תרגום: יצא חתנו לקראתו, הכניסו למרחץ, והחליק את בשרו, ראה שהוא עשוי בקעים, בכה וניתרה דמעה עליו וגרמה לו לצווחות, ...בתחילה כשהיה רבי שמעון מקשה קושיא היה רבי פנחס בן יאיר מתרץ עשרים וארבעה תרוצים ועכשיו שרבי פנחס בן יאיר היה מקשה קושיא תירץ לו רבי שמעון בר יוחאי עשרים וארבעה תרוצים).

אמר הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא, דכתיב: "ויבא יעקב שלם", ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו. "ויחן את פני העיר" - אמר רב: מטבע תיקן להם. ושמואל אמר: שוקים תיקן להם. ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם.

(שבת לג)

ר"י בן אילעי, ראש המדברים בכל מקום שיבח מעשי הרומאים, לעומת רבי שמעון בר יוחאי ששלל אותם תכלית השלילה. מדוע זכה רבי יהודה לתואר ראש המדברים בכל מקום? הסביר וביאר הראי"ה קוק:

המטרה של תיקון החברה האנושית, היא בודאי מתחלפת לפי חילופי הדעות, ולפי אותה הבדלה הגדולה שבין קודש לחול ושבין ישראל לעמים....

אבל בכל זה, נפגשים גם כן דברים מתאימים בפועל, שבין המטרה הגסה הראויה להיות מצויירת אצל הרומיים, לבין המטרה העליונה והקדושה של כנסת ישראל, הדברים הללו הם תיקונים נאים וטובים. ומי שפוגש תמיד צד ההשויה המעשית, ולוקח את הטוב ומשתמש בו לטובה ונהנה ממנו ומשבחו, אפילו כשבא ממקור שהוא לפני עצמו גם ומוזר, ממטרה הנכבדה הראויה להיות נחקקת על לבבה של ממלכת כהנים וגוי קדוש, הוא יכול להיות ראש הדברים בכל מקום. ועם כל הקורבה שלו לקדושה, ועם כל הדבקות בתורה וקדושתן של ישראל, יהיה יכול לפנות בלבבו מקום גם לכל הטוב הנפגש אפילו מאומה הרשעה ההיא.

עין אי"ה שבת עמי 202

רבי שמעון בר יוחאי, לעומת זאת, לא היה מוכן לאמץ את מעשיהם הטובים לכאורה של הרומיים, ואף לא לראות שום נקודת אור במעשיהן, בגלל כוונותיהם הלא טהורות¹². וממשיך הראי"ה שם בהסברו העמוק וכותב:

על כן אמר [רבי שמעון בר יוחאי], כיון שאין שום מבט של צדק, של חסד אלקי, שולט בלב האומה הרשעה הזאת, באופן שיקח לבבה אותו הדרך של הטוב של אהבת הבריות באמת, שהרי אין להם בעולמם כ"א אהבת עצמם לרדד את כל העולם כולו תחת רגלם, כדי שיוכלו להגיע לתאוותיהם השפלות בכל מלא נפשם הבהמית, אי"כ מה יוכל הכלל לקוות מהפעולות.....

אי"כ אין מקום לשתיקה, כי אין כאן רציצת מחשבות, כי אם מחאה כללית על הרשעה כולה לכל צדדיה וגוניה, ולא יועילו כלל לעומתה אותם המסוות הקלושים, שהתרבות הכוזבת מתגלה בהם לעין הרואה, ויגלה ד' את הלזט על כל העמים¹³.

(עין אי"ה שם)

שתיים-עשרה שנה ישבו הם במערה ועסקו בתורה, כשהם רחוקים מכל חברה אנושית ומכל עשייה חומרית. באותם שנים הם ודאי עלו במעלות התורה מעלה מעלה והגיעו כמעט למדרגתו של משה רבינו. יש להניח

12. הערת הרב נבנצל: אולי ר"ש לשיטתו שדבר שאינו מתכוון אינו מתייחס אל האדם.

13. עפ"י ישעיה כז, ז.

שבאותן שנים גילה רשב"י את האור הגנוז בתורה ואת כל ניצוצות הזהר. המערה לא היתה רק מקום מסתור ומפלט מפני הרומאים, אלא מקומם הטבעי של רשב"י ובנו, שמאסו בכל קנייני העולם הזה ותורתם היתה אומנותם:

על כן טשו במערתא, במקום שהמון החיים עם כל דמיונותיהם, לא יכלו להגיע להם להפריעם מרוממותם הנשגבה, וכבר לא היה להם אז שום צורך בצירוף היותר קטן לחיי החברה, שלא היתה יכולה כלל לצאת זכאית במשפטם הנשא ונשגב, מצד התביעות המוסריות השכליות היותר עליונות.

על כן היתה פרנסתם דוקא על ידי נס, ומאילן חרוב שתכונת מטעו בעולם בא כבר על ידי דעה מיושבת של אהבת הכלל, באופן מוסרי עליון, בתור חובה של היושר המושכל לנטע בשביל שיהנו הדורות הבאים, כי היכי דנטעי לי אבהתי¹⁴. ע"כ הוא יותר קרוב להשכליות הנשאות של אלה גדולי העולם המקפלים את הטובה היותר עליונה של הדורות והזמנים בסקירתם העליונה והקדושה. ועינא דמיא, מהטבע בעצמו בפועל אלקי בנס, בתכלית הזיקוק, באפס שליטה של מעשה איש הכרוכה באיזה החשכה וגסות השכל החומרי אפילו בכל דהו, ואפילו השרידים של פעולת החברה שהיו להם במלבושים, לא היה יכול להתאים את גבהות השכלותיהם וחזיונם על אמתת החיים ועליונותם והתרוממותם מהשפלות והזוהמא של ההוה, עד דהוו משלחי מנייהו והוו יתבי עד צוארייהו בחלא, כולי יומא גרסי.

(עין אי"ה שם עמ 204)

רשב"י ובנו, אחרי שהייה של שתיים-עשרה שנה במערה, סברו שכל העולם כולו צריך לנהוג כמוהם, לעסוק רק בתורה שהיא חיי עולם, ולזנוח כל עיסוק אחר שהוא חיי שעה. בתחילה הם שללו את מעשי הרומאים משום שנבעו ממקור טמא, ואילו עתה הם שללו כל עיסוק חומרי, משום שהוא לכאורה סותר חיי עולם. אך רבנו של עולם לא קיבל את גישתם: "להחריב עולמי יצאתם חזרו למערתכם". האם הם רוצים שכל העולם כולו יהיה

בבחינת מערה וחרוב¹⁵ ומעין מים. הכך יאה וכך נאה לבורא העולם? האם זה כבודו ותפארתו? האם באמת חיי שעה סותרים חיי עולם?

הדעה האלקית אמנם הלא היא למעלה למעלה מחכמת כל חכם. היא הסכימה שדוקא מכל הרעות וכל ההשפלות הנמצאות בהוה ומכל סדרי החיים המקולקלים, דוקא כשיצאו אל הפועל עם כל ניוולם וכיעורם, ודוקא כשתנתן להם שליטתם בכל הזמן הנדרש ע"פ חכמתו של יוצר כל ב"ה, דוקא מכל הרע והכיעור הזה תצא האורה היותר שלמה, כשאחר כל הרחבתו יוחזר לטובה וממנו בעצמו יאירו אורים לצדיקים וישרי לב. על כן צריך דוקא עם הקדושה העליונה לרדת עד עומק של שפלות החיים, לקיימם ולזככם לאט לאט, עד שיעלו אל מה שנועד להם ע"פ חכמת יוצר כל ב"ה. וכיון שעוד לא באתם עד אותה המעלה, איך לקשר את כל החיים בירידתם כמו שהם אל התעודה העליונה, וחפצכם להחריב את המצב של ההוה, כדי לבנות על משואותיו עולם מתוקן במהרה, ולא לשכללו קמעא קמעא עד שישוב לתיקון העולם השלם ויוחזר הרע לטוב, על כן שובו למערכתכם, להוסיף עוד מעלה, עד שמרוב החכמה והקדושה, תוכלו דוקא על ידה לרדת מטה מטה אל החיים לתקנם, כפי חפץ השם יתברך, שאמר "עולם חסד יבנה"¹⁶, "ולא תהו בראה"¹⁷. (שם עמ' 206)

המאזין ומקשיב היטב לדברי חכמים שומע כאן דבר נורא ומבהיל. ישיבתם של רשבי"י ובנו במערה עוד שנים-עשר חודש, תוך עיסוק בחיי עולם במדרגה הגבוהה ביותר, היתה להם בבחינת גיהנם. ללמדנו שעיסוק בתורה, שלא על מנת לחברה לחיי שעה, ושלא על מנת להיטיב באמצעותה לעולם ולחברה, אינה ענג אלא עינוי.

הסבא, שרץ עם שני הדסים לקראת שבת, לימד אותם שגם על ידי נטיעות של חיי שעה, אפשר לטעת בתוכנו חיי עולם, וששבת היא מעין עולם הבא, מכח העולם הזה:

יטיב דעתיהו, ולא הצטערו עוד על חיי עולם הנבלעים מחיי שעה, בראותם כי גם בחיי שעה יש לישראל קישור אמיץ לחיי עולם, וזה

15. חרוב הוא מאכל בחמה, ומים הוא המשקה הטבעי והפשוט של כל יצורי תבל אדם ובחמה. לומר לך שמאכלו של רשבי"י היה פשוט ודל כמאכלם של בעלי חיים.

16. תהילים פט, ג.

17. ישעיה מה, יח.

הקישור הוא מחדש ונותן כח לכושלים ועיפים (הסבא הזקן), להיות זריזים לעבודת הקדש, גם בימי זקנה ושיבה. ועילוי הקדושה הזאת של הפיכת טבע הזקנה הכבדה לזריזותה של הילדות, דבר זה אי"א לצאת אל הפועל כ"א ע"י פעולות החול, כשהן מתפרצות מחוגן, לעלות אל הקודש, כאותו היחס שיש לחיי עולם אל חיי שעה, שהם מוסיפים מעלה בצירופם, ע"כ יתיב דעתיהו.

(שם עמ' 208)

מיעקב אבינו למד רשב"י, ששלמות אינה מצטמצמת לפן הרוחני בלבד, אלא כוללת את כל צדדי העולם והאדם: "שלם בגופו שלם בממונו ושלם בתורתו", וכאשר מגיעים לשלמות כזו מרגישים צורך גדול לתקן עולם במלכות שדי הן ברוח והן בחומר:

המוסר מדלדל, כשאינו מבין כל צרכו את החפץ לחיזוק הגוף ולהרחבת חיי החברה הקיבוצית, שיסודה הוא הקנין המספיק יפה לכל צרכי החיים. יעקב אבינו ע"ה היתה עיקר מגמתו להראות לכל שאין שום צד מצדדי השלמות, בין הגבוהים בין הנמוכים, שלא יהיה האחד מחזק את חבירו כשיובן יפה, וק"ו שלא יהיה אחד סותר את חבירו. על כן היתה יד' עמו, ובא שלם בגופו ועם זה שלם בממונו, ומשניהם יחד מצא את הטוב הפנימי להיות שלם בתורתו, להיות מופת, כי בדרכי הצדק והאמת מתקבצות כל המעלות להאחד יחד, ואין שלמות אחת דוחה את חבירתה, כי אם מפני קיצור ההבנה שבערכה ובהשגת מטרתה. "לא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא, וישראל שבת נחלתו ד' צבאות שמו",¹⁸ שברא צבאי צבאות בעולמו, שכולם יחד עושים את צביונו, ומכללות כל הטוב מושגת היא האמת הכללית המלאה תם, "ויעקב איש תם יושב אוהלים", מביט בעין של נדיבות ואהבה על כל מה שנמצא בו דבר טוב.

(שם עמ' 209)

כא. סוף דבר

הלקח שלמדנו ספר יונה הוא, שאסור לקבוע עמדות כלפי עמים ותרבויות מתוך ראייה חד צדדית, כמו כבוד הבן, או כבוד האב, אלא מתוך ראייה כוללת של כבוד האב והבן גם יחד. אל לנו להסתכל על עולמנו במבט צר, עכשווי, מקומי ואנוכי, אלא להשקיף עליו במבט נצחי, מראש צורים ועד אחרית הימים. תז"ל, בפרקי דרבי אליעזר, נותנים לנו תמונה אמיתית של העולם מראשיתו ועד סופו, עם תיאור של מגמות העולם ותהליכיו, עד הגיעו אל גאולתו ושלמותו:

ועמד אדם על רגליו והיה מסתכל כלפי מעלה ומטה, והיתה קומתו מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (תהלים קלט): "אחור וקדם צרתני" - אחור זה מערב וקדם זה מזרח. וראה כל הבריות שברא הקב"ה, התחיל לפאר לשם בוראו ואמר (תהלים קד): "מה רבו מעשיך ה'". עמד על רגליו והיה מתואר בדמות אלקים, ראו אותו הבריות ונתיראו כסבורין שהוא בוראן. באו כולם להשתחוות לו, אמר להם באתם להשתחוות לי? בואו אני ואתם נלך ונלבש גאות ועז ונמליך עלינו מי שבראנו, לפי שהעם ממליכים את המלך ואין המלך ממליך את עצמו אם אין העם ממליכין אותו. הלך אדם לעצמו והמליך אותו ראשון וכל הבריות אחריו ואמר (תהלים קד): ה' מלך גאות לבש....

עשרה מלכים מלכו מסוף העולם ועד סופו. מלך הראשון זה ה' שהוא מולך מסוף העולם ועד סופו, ועלה במחשבתו להקים מלכים על הארץ... המלך השני זה נמרוד, שמשל מסוף העולם ועד סופו, שהיו כל הבריות יראות ממי המבול ונמרוד היה עליהם מלך שנאמר (בראשית ו'): "והיה ראשית ממלכתו בבל"....

המלך הרביעי זה שלמה שמלך מסוף העולם ועד סופו שנאמר (מלכים א, ה): ושלמה היה מושל בכל הממלכות... והמה מביאים איש מנחתו, כלי כסף וכלי זהב ושלמות ונשק ובשמים סוסים ופרדים דבר שנה בשנה".

המלך העשירי חוזרת המלוכה לבעלה. מי שהיה המלך הראשון הוא המלך האחרון שנאמר (ישעיה מד, ו): "אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלקים", וכתוב (זכריה יד): "והיה ה' למלך על כל הארץ", ותחזור המלוכה ליורשיה, ואז (ישעיהו ב): "והאלילים כליל יחלוף ונשגב ה' לבדו ביום ההוא", וירעה צאנו וירביצם כדכתיב (יחזקאל לד, טו):

"אני אראה צאני ואני ארביצם", ונראהו עין בעין כמו שכתוב (ישעיה נב): "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון".

(פרקי דרבי אליעזר יא)

וכאשר תחזור המלוכה אל בעלה ויהיה ה' למלך על כל הארץ, תחזור המלוכה גם אל עמו ונחלתו, ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה, ועין בעין נראה בהתגשמות דברי דוד משיח צדקנו:

וַיֵּרְדֵי מַיִם עַד יָם, וּמִנְהָר עַד אֲפֶסֶי אֲרֶץ.
 לִפְנֵי וַיִּכְרְעוּ צִיִּים, וְאִיִּבּוּ עֶפֶר יִלְחֲכוּ.
 מַלְכֵי תַרְשִׁישׁ וְאִיִּים, מִנְחָה יִשִּׁיבוּ.
 מַלְכֵי שֶׁבַע וּסְבָא, אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ.
 וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ כָּל מְלָכִים, כָּל גּוֹיִם יַעֲבֹדוּהוּ.
 כִּי יֵצֵל אֲבִיוֹן מִשׁוּעַ, וְעֲנִי וְאִין עֲזֹר לוֹ.
 יַחַס עַל דָּל וְאֲבִיוֹן, וּנְפָשׁוֹת אֲבִיוֹנִים יוֹשִׁיעֵי.
 בְּרוּךְ ה' אֱלֹקִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, עֹשֶׂה נִפְלְאוֹת לְבָדוּד,
 וּבְרוּךְ שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם, וַיִּמְלֵא כְבוֹדוֹ אֶת כָּל הָאָרֶץ, אָמֵן וְאָמֵן.
 (תהלים עב)

1. בהתאם לתפקיד האדם: "יורדו בדגת הים ובעוף השמים", ולא כפי שעשה יונה - עם ישראל, שירד למצולות ימים.
2. לא ישראל יורדים תרשישה, אלא מלכי תרשיש עולים לירושלים.
3. כך ממלא עם ישראל את השליחות האלוקית בעולם ולא מאפשר לחמס לרדות בעולם.
4. גם בים, מקום שלכאורה לא נאמר כבודו שם.

והנה אנו רואים נסים גדולים שנעשו ליונה, בליעת הדג אותו, והשארותו בחיים במעי הדג (ע' רד"ק שם), וכן כל השתלשלות הענינים הי' הכל בדרך נס, ויש להבין כל כך למה? ומפני מה לא שלח הקב"ה נביא אחר לנינוה?

אלא נראה, דאדרבא, משום כך שברח יונה, ומסר נפשו בהשליכו עצמו לים ע"י המלחים, ובויתורו על כל המדרגות הנעלות, הכל בגלל שלא יהא קטרוג על ישראל ואל יקטן ערכם בכל העולמות, הרי דבר זה עצמו העלו ונישאו לדרגה הגבוהה ביותר, ונתחבב כל כך על הקב"ה כביכול, עד כי בו בחר ד' מכל הנביאים ודוקא בו, להיות שליח המקום ב"ה אל נינוה.

ומה אם המונע קטרוג על ישראל כך, המזכה אותם במעשים טובים ובתלמוד תורה שהיא כנגד כולם, על אחת כמה וכמה.

שיחות מוסר, הרב ח.ל. שמואלביץ, ח"א עמ' צו

מבחר ביבליוגרפי לספר יונה

מדרשים ותלמודים

1. בבלי תענית ט"ז,א; יבמות צח; סנהדרין פט,א; סוכה ה,א; עירובין צו,א.
2. ירושלמי תענית ח,ב; ט,א. סנהדרין פרק יא הלכה ה.
3. זחר שמות, (מהדורת הסולם), ויקהל קצט,א; ס"י קצו.
4. מכילתא דרבי ישמעאל, שמות, פתיחתא לפרשת בא.
5. שמות רבה, ירושלים, לוין-אפשטיין, תשכ"ט, ס"י מה,א.
6. פרקי רבי אליעזר עם ביאור רד"ל, ורשה תרי"ב, פרקים י, מג.
7. תנחומא, פרשת ויקרא ח, ירושלים אשכול, תשל"ב, עמ' תפז-תצ.
8. ילקוט שמעוני, חלק ב, ס"י תקן, י, ירושלים, תש"ך. מהד' צילום.
9. מדרש יונה, מהדורת ילינק, בית מדרש א, לייפציג תרי"ג, עמ' 96-105.
10. אגדת אגדות, מהדורת ח"מ הורוביץ, ברלין תרמ"א, עמ' 14-35.
10. סדר עולם רבה, מהד' צלום של הוצאת ירושלים, ירושלים, תשל"א, פיי"ט, עמ' נ"ח.
11. ילקוט מכירי על תרי-עשר, ירושלים, תשכ"ז, ספר יונה.

פרשנות קדומה (לפי סדר כרונולוגי)

12. רבי שלמה יצחקי, (רש"י), כל המהדורות של מקראות גדולות.
13. רבי יוסף קרא, פירוש תרי עשר, מקראות גדולות, דפוס לובלין, תרנ"ז.
14. רבי יהודה אבן בלעם, פירוש תרי עשר (בערבית), מהדורת ש' פוזננסקי, JQR 15, עמ' 35-38, (1924/5).
15. רבי אברהם אבן עזרא, כל המהדורות של מקראות גדולות.
16. רבי אברהם בר חייא, הגיון הנפש העצובה, העמוד השלישי, מהדורת ג' ויגודר, ירושלים תשל"א.
17. רבי אליעזר מבלגנצי, פירוש על יחזקאל ותרי עשר, מהדורת ש' פוזננסקי, ורשה תרע"ג.
18. רבי דוד קמחי, (רד"ק), כל המהדורות של מקראות גדולות.

19. רבי יהושע אבן שועיב, **דרשה ליום הכיפורים**, בתוך: דרשות ר"י אבן שועיב, ירושלים, מכון לב שמח, תשנ"ב, כרך שני, עמ' תקיב-תקטו.
20. רבי ישעיה מטראני, מהדורת א"י ורטהימר, **פרוש נביאים וכתובים**, ירושלים תשכ"ה.
21. רבי בחיי בן אשר, **כפורים א**, בתוך: כתבי רבנו בחיי, כד הקמת, ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' ריג-רכב.
22. רבי נתנחם הירושלמי, **פירוש על ספר יונה**, בתוך: פירוש לתרי עשר, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 108-139.
23. רבי יוסף אבן כספי, **אדני כסף ב**, מהדורת י, לאסט, לונדון תרע"ב.
24. רבי יצחק אברבנאל, **פירוש לנביאים אחרונים**, הוצאות שונות.
25. רבי עובדיה ספורנו, מהדורת ז גוטליב, כתבי ר' עובדיה ספורנו ב, ירושלים, תשמ"ב.
26. רבי משה אלשיך, **מראות הצובאות ב**, ונציה שס"ז.
27. רבי יחיאל הלל אלטשולר (מצודות דוד), כל המהדורות של מקראות גדולות.
28. רבי אליהו מוילנא (הגר"א), **ספר יונה עם ביאור הגר"א**, וילנא תק"ס, וכן מהדורת י, ריבלין, בני ברק, תשמ"ו.
29. רבי מאיר ליבוש מלבי"ם, **פירוש גיא חזיון**, בתוך נביאים וכתובים עם פירוש מקראי קדש, ורש"ה תרל"ה.
30. פירוש אלמוני לספר יונה בארמית, ההדיר ותרגם י, צבר, בתוך: הגות עברית בארצות האיסלם, ירושלים תשמ"ב, עמ' 130-143.
31. רבי יצחק איזק בן לייב, **באר יצחק, פרוש על ההפטרות**, אופענבך, תפ"ט.
32. רבי אזולאי ח.י.ד, **חומת אנך**, על נביאים וכתובים, הדפסה חדשה, ירושלים תשמ"ז.
33. רבי וואלף היידענהיים, **פירוש ליונה**, בתוך מחזור ליום הכיפורים עם ביאור ותרגום אשכנזי, וינה 1841, עמ' ריא-ריז.

פרשנות חדשה

34. **אוצר ליקוטים על ספר יונה**, לקט מדרשי חז"ל וביאורים מרבתינו ז"ל על ספר יונה. (אין שם המלקט ואין שנת הוצאה)
35. בכרך יהושע. **יונה בן אמיטי ואליהו**, מחלקת הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשי"ט.
36. בן מנחם, א. **דעת מקרא**, בתוך תרי עשר א, ירושלים תש"ג.
37. זלוטוביץ מאיר יעקב, שרמן נתן, (עורכים), **ספר יונה**, סדרת התנ"ך של ארטסקול, הוצאת קרית חינוך, אור חדש, כפר חסידים תשמ"ט.
38. חמיאל חיים י, **מעייני מקרא לספר יונה**, עולם הספר התורני, ירושלים תשמ"ט.
39. לפישץ, חיים ז. **קיום ויעוד, שליחו של מקום או שליח צבור?**, הוצאת עקד, תל אביב תשנ"ו.
40. סימון, אוריאל, **יונה עם מבוא ופרוש**, סדרת מקרא לישראל, פירוש מדעי למקרא, ירושלים תשנ"ו.
41. רבינוביץ, חיים דב. **דעת סופרים**, בתוך תרי עשר, ירושלים תשל"ב.

מאמרים

42. אביעזר נתן, **ספר יונה, עימות רעיוני בין הנביא לקב"ה**, שמעתין מס' 83, תשמ"ה, עמ' 25-27.
43. אברמוביץ חיים, **מפטיד יונה**, בית מקרא כח, ד, תשמ"ג, עמ' 326-329.
44. אורבך אפרים א, **תשובת אנשי נינוה והויכוח היהודי-נוצרי**, תרביץ כ, תשי"ט, עמ' 118-122.
45. איזנשטיין, י, ד, **דרשה למנחה של יום כפור**, בתוך: אוצר הדרשות, ניו יורק, תרע"ט, עמ' 47-48.
46. אליקים ניסים, **סוד המילה והלשון המנחה בספר יונה**, בשדה חמד 34, אב תשנ"א, 80-87.
47. אליקים ניסים, **סוד המילה והלשון המנחה בספר יונה**, בשדה חמד 36, תשנ"ב, 76-88.
48. אררט ניסן, **על יראת האלקים של יונה**, בית מקרא, 33, א, תשמ"ח, 85-110.

49. גבריהו, ח, מ, י, זמנו של ספר יונה, בתוך: ספר בן ציון לוריא, החברה לחקר המקרא, ירושלים 1974, עמ' 150-153.
50. גוטל נר-יה, הטלת יונה אל הים, (היבטים הלכתיים), המעיין ל, ד, תש"ן, 29-39; לא, א, תשנ"א, 34-48.
51. גוטקינד נעמי, מדוע (באמת) ברח יונה? (ביקורת על פרושו של הפרופ' אוריאל סימון), הצפה, ה' תשרי תשנ"ג.
52. גויטיין ש"ד, ספר יונה, בתוך: אמנות הסיפור במקרא, ירושלים תשס"ז, עמ' צד-קג.
53. גויטיין אליהו, תשובה מתוך הדחק בספר יונה, שמעתין 95, תשמ"ט, עמ' 23-28.
54. גורן הרב שלמה, סירובו של יונה הנביא להנבא על נינוה, בתוך מועדי ישראל, תל-אביב 1993, עמ' פח-צז.
55. גרוזמן מאיר, יונה במעי הדגה, בתוך: על חטא ותשובה, ישראל תשמ"ן, עמ' 280-283.
56. וייס רפאל, על ספר יונה, מחניים ס, תשכ"ב, 45-48.
57. וינברג צבי, בשורת ספר יונה, שמעתין 95, תשמ"ט, עמ' 22.
58. ויסבליט שלמה, מידותיו של הא-ל בנבואות יונה ונחום על נינוה, בית מקרא 38 ג, תשנ"ג עמ' 206-211.
59. ויסבליט שלמה, ספר יונה בהארתו של רבנו בחיי בן אשר, בית מקרא 40 ב, תשנ"ה עמ' 176-182.
60. חכם עמוס, לבירור מהלך הרעיונות בספר יונה, בתוך: ספר בן ציון לוריא, החברה לחקר המקרא, ירושלים, 1974, עמ' 154-158.
61. חמיאל חיים י, דין ורחמים בספר יונה, בית מקרא 36 ד, תשנ"א, 323-324.
62. חמיאל חיים י, יונה - הנביא והספר, סיני ק"ח, סיון-תמוז, תשנ"א, קכט-קמו.
63. חמיאל חיים י, ספר יונה ויום הכיפורים, שנה בשנה, תש"ן, ירושלים, עמ' 336-355.
64. חמיאל חיים י, תשובת ה' ליונה, בית מקרא 34 ב, תשמ"ט, 121-134.
65. ידיד, אליהו, גמול אישי וגמול קיבוצי בספר יונה, שמעתין 70, תשמ"ב, עמ' 17-29.

66. ידיד אליהו, **יונה הנביא במאבק**, בתוך: מקרא קדש, ירושלים, הוצאת ארי, תשנ"ה, 141-147.
67. ידיד אליהו, **תהליך חינוכו של הנביא בפתח נבואת הכתב בישראל**, בתוך: מקרא קדש, ירושלים, הוצאת ארי, תשנ"ה, 90-95.
68. יעקבסון, הרב יששכר, **לעיצוב הדמות במקרא**, סיני, תשכ"ה, כרך נ"ו, עמ' קפה-קצו.
69. יעקבסון הרב יששכר, **יחודו של הנביא יונה וספרו**, בתוך חזון המקרא ב, הוצאת סיני, תל אביב, עמ' 377-388.
70. הירש הרב מ, **הפטרת מנחת יום הכפרים**, ספר ההפטרות, מתורגם מגרמנית על ידי יצחק משה פרידמן, ירושלים פלדהיים תשנ"ו.
71. כלפון חיים, **התשובה הלכה למעשה בספרו של יונה**, בשדה חמד, תשכ"ח, תשרי-חשון, עמ' 64-66.
72. לוי יצחק, **גלינות עזר לשיעורים בנביא יונה**, בתוך: תרי עשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 76-82.
73. ליבס י, **יונה בן אמיתי כמשיח בן יוסף**, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג, תשמ"ד, עמ' 269-311.
74. ליהמן מ, **הרקע להתנהגותו של יונה על פי מקורות מקראיים**, סיני ק"ה, תש"ן, עמ' רפ-רפא.
75. סימון א, **ספר יונה - מבנה ומשמעות**, בתוך: ספר יצחק אריה זליגמן ב, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 291-318.
76. עמיאל הרב מ, **א, הבורחים מאת ה'**, בתוך: דרשות אל עמי, תל-אביב, תשכ"ד, עמ' 204-208.
77. פיליפ משה, **יונה לקט מקורות**, מכללה ירושלים לבנות, תש"ן.
78. פירר הרב בן ציון, **נביא אינו בורח**, בתוך: אלה הם מועדי א, תל אביב תשכ"ח, עמ' 135-138.
79. פלוסר ד, **מגילת אסתר וספר יונה**, מחניים מג, תש"ד, עמ' 38-41.
80. פרנקל לאה, **ורחמיו על כל מעשיו-למשמעותו של ספר יונה**, מעינות ט, תשכ"ט, עמ' 193-207. נדפס שוב בספרה: **פרקים במקרא-דרכים חדשות בפרשנות**, ירושלים, תשמ"א, עמ' 223-237.
81. צורף אפרים, **עיון בספר יונה**, בשדה חמד י, חוב' א-ב, תשכ"ז עמ' 52-66.

82. צפור משה, קידמתי לברוח תרשישה, בתוך: מורשת יעקב, תשנ"א, 104-107.
83. קורמן אברהם, יונה הנביא וחורבן נינוה, (ברור היסטורי), המעיין א, ירושלים תשל"ג, עמ' 51-58.
84. קליין יוסף, אמיתות מנוגדות ופתרון בספרו של בן אמיתי, שמעתין 90, תשמ"ג, עמ' 17-20.
85. רביב רבקה, בין ספר יונה לספר חבקוק, שמעתין 92, תשמ"ח, עמ' 28-30.
86. רוזנסון ישראל, הים ונינוה, (על ספר יונה) הצפה, ט' תשרי תשנ"א.
87. רותם רוט יוסף, יונה, ספר יונה, בתוך: מועדי ישראל, אנציקלופדיה לחגים בעריכת י, רפל, משרד הביטחון 1990, עמ' 180-182.
88. ריבלין אברהם, שתיקתו של יונה, בלכתך בדרך, הוצאת ישיבת כרם ביבנה, תשרי תשנ"ה.
89. ריבלין אברהם, תשובת המלחים בספר יונה, בלכתך בדרך, הוצאת ישיבת כרם ביבנה, תשרי תשנ"ז, עמ' 161-178.
90. שמיר יהודה, ספר יונה כספר על מסירות, הדואר, ניו-יורק, תשמ"ג, תשרי, עמ' 603.
91. שנלר רפאל, ומלכותו בכל משלה, שמעתין 63, תשמ"א, עמ' 54-50.
92. שרגא וייס, נינוה העיר הגדולה, המודיע, ט' תשרי תשנ"א.
93. ששר מיכאל, האם יש לתת ליונה פירוש אליגורי? (לפרושו של הגר"א על ספר יונה), שנה בשנה, תשמ"ו עמ' 329-324.
94. תאנה ברוך, שליחותו של יונה הנביא, בתוך: ערי נחלתנו, הוצאת תלמוד תורה מוריה, ירושלים, תשנ"ז, 81-94.

ביבליוגרפיה עקיפה על יונה

- מקומות בהן מוזכר ענין יונה בעקיפין אך בהרחבה מסוימת.
בסוף הכיתוב רשום בסוגריים מס' העמוד בו מופיע המקור בספרנו
95. קוק, הרב אברהם יצחק הכהן. אגרות הראי"ה א, מוסד הרב קוק, תשמ"ה אג' קלה, עמ' קסו. (118)
96. קרליץ, הרב אברהם ישעיהו, חזון איש, בני ברק, תשכ"ו, חו"מ סנהדרין ס"י כה עמ' רג. (73)

97. וסרמן, רבי אלחנן, **קובץ הערות**, הוצאת בן המחר, תל אביב תשכ"ג, סי' רלב. (122)
98. באבי"ד הרב יוסף, **מנחת חינוך**, הדפסה חדשה ירשלים, מצוה תקט"ז. (41)
99. רבנו בחיי בן אשר, **רבנו בחיי על התורה**, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ב, שמות יד, כז. (75)
100. רבי דוד בן זמרא, **שו"ת רדב"ז**, דפוס ראשון ונציה תקי"ט, הוצאה חדשה, הוצאת ספרים גולדמן, ניו יורק, תשכ"ז, חלק ב, סי' תתמב. (40)
101. בכרך, רבי ח, **יאיר, שו"ת חוות יאיר**, לעמברג תרנ"ו, הוצאה חדשה ירושלים תשכ"ח, סי' סא, עמ' לד. (71)
102. גרבוז, הרב אפרים זאב, **הר אפרים** (פירוש על המכילתא, ירושלים תשי"ד, דף ג. (18)
103. רבי יהודה הלוי, **ספר הכוזרי**, הוצאת דביר, תל אביב תשל"ג, מאמר שני, יד, עמ' נד'. (35)
104. רבי יהודה חסיד, **ספר חסידים**, מהדורת ראובן מרגליות, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ז, סי' תרעט עמ' תכט, וכן סי' תשא, עמ' תלו. (69-70)
105. יוסף, הרב עובדיה, **שו"ת יביע אומר**, ירושלים תשל"ו, חלק ו, חו"מ סי' ד, עמ' שלט-שמד. (72)
106. רבנו יעקב בן אשר, **בעל הטורים**, מקראות גדולות, כל ההוצאות, שמות יד, לא. (109)
107. יעקובסון הרב י, **לבעיית הנבואות על הגויים**, מתוך חזון המקרא א, הוצאת סיני, תל אביב, עמ' 105-112. (19)
108. רבי יצחק בן עראמה, **עקידת יצחק**, תשל"ד, שער סג, עמ' סה'. (67)
109. רבי ישראל מ, הכהן מראדין, **משנה ברורה**, שונה הלכות, ירושלים, סי' תרכ"ב, שער הציון ס"ק ו, וכו' סי' תרכ"ג. (17)
110. לוצטו רבי משה חיים, **דרך ה'**, הוצאת פלדהיים, ירושלים תשמ"א, חלק ג פרק ד, עמ' 109. (103)
111. רבי יהודה ליוואי (מהר"ל מפראג), **נצה ישראל**, ירושלים, תשל"ב, פרק יד, עמ' פג. וכן **גבורות ה'**, פרק מז, עמ' קפב. (39)
112. מתוזר ויטרי, מהדורת הורוויץ, עמ' 293. (16)

113. רבי מנחם עזריה מפאנו, עשרה מאמרות, פרנקפורט 1858, הוצאה
חדשה תשל"ד, חלק ב' פרק יא. (121)
114. רבי משה בן יוסף מטארני (המבי"ט), בית אלקים, ירושלים תשמ"ה,
אוצר הספרים, סי' יג, טו. (123-124)
115. רבי משה בן מיימון, מורה נבוכים, מהדורת י. קאפח, מוסד הרב
קוק, ירושלים תשנ"ד, חלק ב פכ"ט. (75)
116. רבי משה בן צבי (אבי"ד הורדנא שבליטא), תפארת משה, יו"ד, סי'
קנו, ס"ק א. (71)
117. סולובייציק, רבי יצחק זאב, חידושי הגרי"ז על התורה, הוצאת
המשפחה, פרשת כי תשא, סי' עז, עמי 41-42. (124)
118. סנדר יצחק, דין כובש נבואתו, בתוך: מחזה עליון, הנביא והנבואה
בהלכה, ניו יורק, תשמ"ז, עמ' רע-רפז, ושם בענין מקום הנבואה, עמ'
ו-ת.
119. רבנו סעדיה גאון, אמונות ודעות, מהדורת הרב קאפח, ירושלים
תש"ל, מאמר שלישי, עמ' קכט. (21)
120. רבי צדוק הכהן מלובלין, תקנת השבין, הוצאת יהדות, בני ברק
תשכ"ז, סי' א. (122)
121. קוטלר הרב אהרון, חיוב בקשת רחמים על הכלל והפרט, בתוך
משנת רבי אהרון, ירושלים תשמ"ח, חלק א עמ' צ'.
122. רקובסקי ברוך, בביאור יסוד תשובה בגוי, בתוך ברכת אבות,
ירושלים, תש"ן, סי' מא. (118)
123. שמואלביץ הרב חיים ל, ולא ימס את לבב אחיו, בתוך: שיחות מוסר,
ירושלים תשמ"מ, חלק א, עמ' צז-צח, וחלק ג, ארץ ישראל, עמ' פא.
124. שניאורסון הרב מנחם מ, שערי המועדים, היכל מנחם, ירושלים
תשנ"ה, עמ' שכז. (41)

